

П240
Б

**РАТНА
ПРОШЛОСТ
БЕОГРАДА**

II 240
Б

Ратна прошлост Београда

УРЕДНИК
ДРАГУТИН ШОЛАЈИЋ

ПРИПРЕМИО И СТРУЧНУ РЕДАКЦИЈУ ИЗВРШИО
ДИМИТРИЈЕ ТРИФУНОВИЋ

НАСЛОВНА СТРАНА И ОПРЕМА
СТЕВАН ВУЈКОВ

ИЗДАЊЕ НОВИНСКО-ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
„БЕОГРАДСКЕ НОВИНЕ“

РАТНА ПРОШЛОСТ БЕОГРАДА

*Књига је издања
поводом десетогодишњице
ослобођења Београда*

1954

Бр. инвентара 24827/57

БЕОГРАД, НАШ ГЛАВНИ ГРАД ЈУГОСЛАВИЈЕ,
ТЕК ОТСАДА ЗАИСТА ПОСТАЈЕ ГЛАВНИ ГРАД
СВИХ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА, ГРАД КОЈИ ЋЕ
ВОЉЕТИ СВИ НАРОДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ГРАД
ЗА КОЈИ СУ ПРОЛИВАЛИ КРВ СВИ СИНО-
ВИ ЈУГОСЛАВИЈЕ. ОДАВДЕ, ИЗ БЕОГРАДА,
ТРЕБА ДА ЗРАЧЕ ОНЕ ИДЕЈЕ — ВОДИЉЕ
КОЈЕ СУ НАС НОСИЛЕ КРОЗ ОВЕ ТЕШКЕ
ДАНЕ — ИДЕЈЕ БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА И
ИДЕЈА ВЕЛИКЕ, СРЕТНИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.

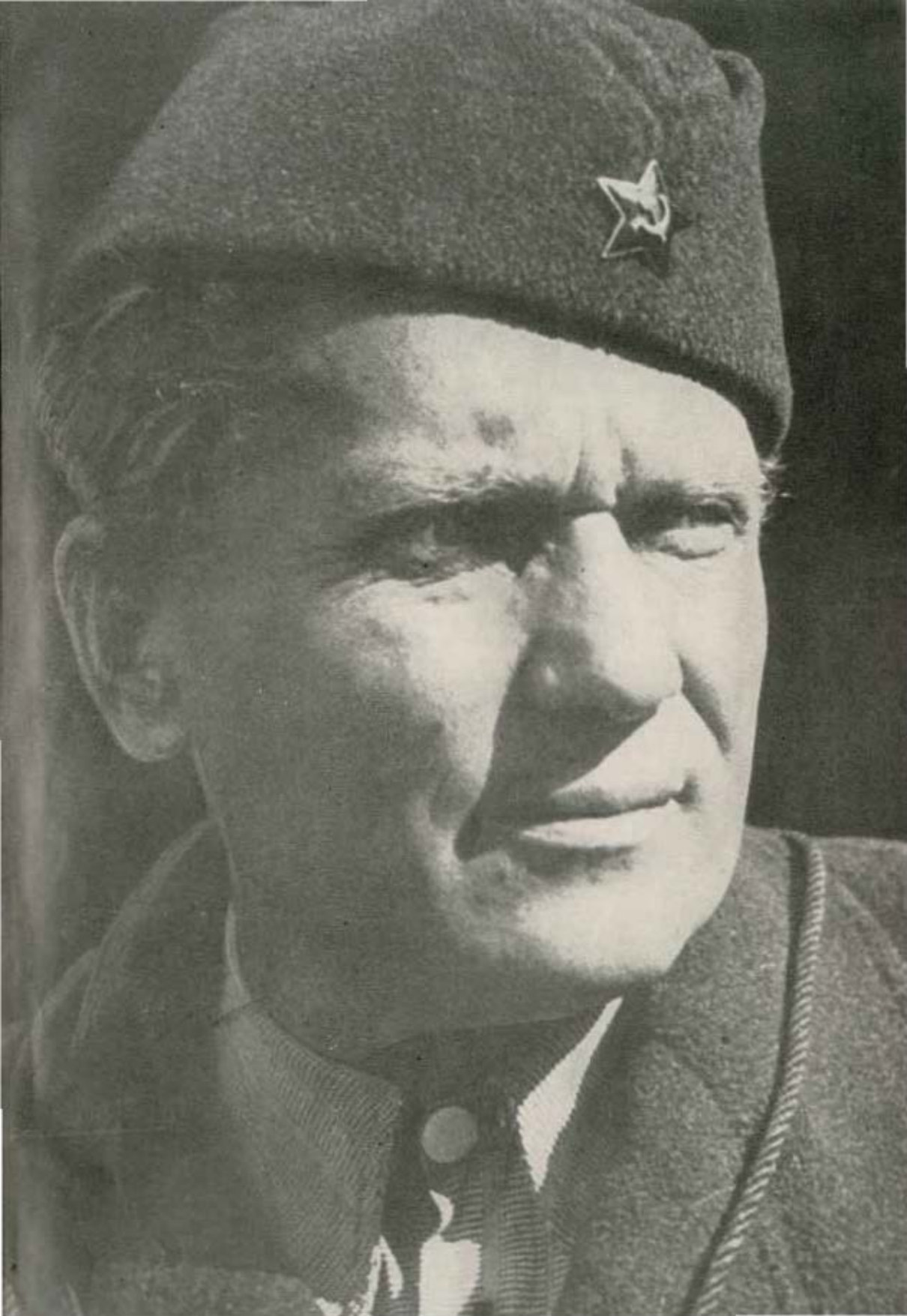
Из првог говора друга Тита
у слободном Београду

В БОГЪ РАД, НАШ ГЛАВНИ ГРАД, ЈУГОСЛАВИЈЕ,
ТЕК ОТО СЛА ЗА НАСТА ПОСТАЈЕ Т ДАВНИ ГРАД,
СВИХ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА, ГРАД КОЈИ БЕ
ВОРЕТИ СВИ НАРОДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ГРАД
ЗА КОЈИ СЪ ПРОИЗВАЈУИ КЪВ СВИ СМНО-
ВИ ЈУГОСЛАВИЈЕ. О ДАВДЕ, ИЗ БЕОГРАДА,
ТРЕБА ДА ЗРАЧЕ ОНЕ НДЕЈЕ — ВОДНИЦЕ
КОЈЕ СЪ НАС НОСИМЕ КРОЗ ОВЕ ТЕШКЕ
ДАНЕ — НДЕЈЕ БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА И
НДЕЈА ВЕЛИКЕ, СРЕТНИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.

Из првиот говор, др. Тито
у савезној Београда

24823/5

2017
1944
1944

БЕОГРАД је у току своје тешке и сурове историје преживио многе крупне политичке, а нарочито ратне догађаје прије него што је на том свом дугом и крвавом борбеном путу узео оно мјесто које му и припада као главном граду социјалистичке Југославије. Један од најзначајнијих и за његов дати развитак најсудбоноснијих датума свакако је 20 октобар 1944 године — дан када га је Народноослободилачка војска Југославије у процесу Народноослободилачког рата ослободила из фашистичког ропства. Том дану, на који пада десетогодишњица његовог ослобођења — посвећена је ова књига јер је његовим ослобођењем, последице тешког четворогодишњег Народноослободилачког рата, отворена нова, велика и историска епоха у развоју наших народа — у развоју социјалистичке Југославије и самог Београда.

Налазећи се на раскришћу важних стратeгиских комуникација, Београд је одвајкада био један од главних циљева свих освајачких војски које су се кретале из Европе у Азију или обратно. Он је служио као одбранбени центар при њиховом продору на југ и исток или као полазна база за надирање на сјевер и запад. Због тога није чудо што је у тим дуготрајним и честим освајачким походима и борбама за његово ослобођење много пута претваран у крваво разбојиште, што је рушен и опет обнављан. У току тих многобројних и сложених збивања Београд је од римског логора постао позната средњевековна тврђава, у којој се повремено смјењивало византиско, бугарско, угарско и турско господство. Он је у новијем добу, у току борби између још динамичног и упорно одржаваног турског феудализма и напредније и развијеније Европе прелазио из руке у руку и постајао час европски час оријенталски град.

Требало је да прођу многи вјекови, да га низ освајачких таласа преплави или да се о његове зидине разбију, да се у њему измијене низ туђих господара па да у најновије доба дође у својину оних којима заиста и припада, а да тек у наше дане постане у пуном смислу ријечи слободан и главни град нове социјалистичке Југославије, за увијек својина свих југословенских народа.

Београд је одувек заузимао важно мјесто у свима војничким, политичким и културним збивањима наше земље. Његова је судбина, нарочито последице Косова, била чврсто везана за судбину Србије; он је са њом преживљавао роп-

ства и доживљавао слобodu, био паљен, пустошен и рушен, али се, као и она, опет сигурно дизао и обнављао.

Наши су народи, а нарочито српски народ, у току читаве своје историје били принуђени да упорно бране своју слободу и независност да би се као слободни и независни и ако због дуге борбе задржавани могли развијати упоредо са другим народима. Зато њихову историју као и ратну историју Београда, која претставља само један одељак историје Србије и Југославије, треба да познаје не само сваки грађанин Београда него и сваки припадник братске заједнице свих југословенских народа, чему ће свакако и ова књига корисно послужити.

Иако ратна збивања заузимају можда највидније мјесто у животу Београда, ипак би се погријешило ако се не би имала у виду и његова ништа мање значајна слободарска и револуционарна улога коју је он играо у новијој историји, а нарочито у доба које је претходило ратовима почетком овог вијека као и у раздобљу између два свјетска рата. Међутим, ова књига, природно, није могла обухватити сва та важна и најразноврснија збивања, јер јој то није ни био задатак.

Београд је још уочи националноослободилачких покрета који су се видно манифестовали у току XIX вијека, испољио свој борбени и слободарски лик учествујући у припремама српског народа за коначни обрачун са турским османлиским освајачима и tlačитељима. У периоду стварања националне српске државе Београд, као њен главни град, постаје средиште упорне и досљедне борбе за национално, а већ крајем XIX и почетком овог стољећа и за социјално ослобођење. Он се између два свјетска рата — и поред јаког реакционарног притиска владајуће буржоазије — претвара у једну од тврђава великог и снажног југословенског покрета за националну и социјалну равноправност и најшира демократска права свих народа Југославије.

У предвечерје Другог свјетског рата — за вријеме Шпанског и Етиопско-италијанског рата, Аншлуса, напада на Чехословачку и Грчку, из Београда је одјекивао снажан глас протеста југословенских народа против нацистичко-фашистичке инвазије и рата, а за одржање мира међу народима. То је био период изванредно јаке револуционарне дјелатности Београда, који је на дјелу показао своју спремност да нападнутим народима помогне свим средствима у њиховој борби за независност, па и животима својих синова,

што се нарочито манифестовало у слању добровољаца за одбрану шпанске Републике и пријављивању добровољаца за одбрану Чехословачке од нациста.

Београд је са својим студентима, радницима, и свим напредним људима — уједињеним у борбеној ријешености — и под руководством КП Југославије, био једно од жаришта радничког и прогресивног покрета Југославије. Изливи протеста и револуционарних захтјева долазили су до снажног антифашистичког и револуционарног изражаја у многим београдским студентским демонстрацијама и радничким штрајковима, а нарочито у току 27 марта 1941 године, када је освајачима из Трећег Рајха кроз парољу „Боље рат него пакт“ речено оно велико и одлучно „Не“ читавог нашег народа. Тада је Београд проговорио револуционарно и јединствено, а преко њега је тако проговорила и читава Југославија.

У самом почетку Априлског рата Београд је, као прва жртва Хитлеровог звјерског и мучког напада на нашу земљу, искусио излив фашистичког бијеса и његове страшне освете. Он је у првим јутарњим часовима 6 априла 1941 године засут хиљадама тона разорних и запаљивих бомби, које су донијеле смрт многим његовим мирним грађанима, женама, дјеци и старцима али не и Београду. Ни то, ни изгубљени рат и брза капитулација бивше војске и распад тешко стваране државе дванаест дана касније нијесу могли сломити борбеност, слободољубље, исконску и тек формирану свјежу револуционарну снагу народа Југославије и њеног главног града Београда. Цијела земља и њен Београд били су окупирани, али не и покорени.

На велико изненађење бахатних завојевача Европе, а неочекивано и за саме снаге антиосовинске коалиције, јаке народнореволуционарне снаге окупираних и распарчаних, али за борбу спрежних народа Југославије, отпочеле су нов, Народноослободилачки рат и створиле непредвиђен нов фронт на Балкану. Окупирани и масакрирани Београд је у свом величанственом отпору у току те неравне четворогодишње борбе југословенских народа стајао у првим борбеним редовима и до краја извршио свој велики задатак, слично онако како су га извршили Сплит, Цетинје и Мостар — ти хероји градова нашега рата.

Првих дана Народноослободилачког рата Београд је био и сједиште ЦК КПЈ и Главног (Врховног) штаба ПОЈ. У њему је донијета и велика одлука о дизању народа Југо-

славије на устанак противу окупатора — историска одлука коју је друг Тито као Врховни командант и Секретар Партије саопштио нашим народима.

У току читавог устанка и његовог даљег развоја, — у току читавог Народноослободилачког рата Београд је у посебним и веома тешким условима окупације дао свој велики допринос ослобођењу југословенских народа. Поред осталог, тај се допринос огледао у честим и веома смјело изведеним диверзијама и саботажама, у илегалном партиском раду, слању најбољих људи у партизанске одреде, у раду илегалних штампарија, у борби против окупаторске и квислиншке полиције, итд. итд.

Када су јединице Народноослободилачке војске у току октобра мјесеца 1944 године прилазиле његовим древним зидинама, његовим крвљу попрсканим улицама и његовим рушевинама да би му својим јурицима вратиле слободу, Београд је поново показао невиђени хероизам. Тада су његови грађани, борећи се на улицама овог херој-града раме уз раме са дивизијама Прве армиске групе и јединицама Црвене армије, још једном учврстили нераскидиву везу народа и Народноослободилачке војске Југославије, која га је у једној од највећих операција нашега рата коначно и ослободила. Тек послвије тога се у њему могла формирати власт радног народа и почети изградња велике зграде социјализма у нашој земљи.

Огроман значај ослобођења Београда огледа се баш у томе што је оно пало у исто вријеме кад и ослобођење Србије — у доба када се у Европи још размишљало о томе ко ће узети власт у њему, каква ће бити та власт, ко ће је и с ким дијелити, итд. Али, одлучна побједа Народноослободилачке војске коначно је учинила крај свим комбинацијама и прижељкивањима које су стварали туђи и антинародни елементи у земљи и иностранству, а херојски град Београд претворила у залогу братства и јединства наших народа.

Генерал-пуковник
Пеко Дапчевић

СТРАТЕГИСКИ ЗНАЧАЈ БЕОГРАДА

ИМА ГЕОГРАФСКИХ ОБЈЕКТА КОЈИ СУ ПРЕДМЕТ ВОЈНЕ ИСТОРИЈЕ ВИШЕ НЕГО НЕКИ ДРУГИ: ЗЕМАЉА КАО СУДБИНОМ ПРЕДОДРЕЂЕНИХ ДА БУДУ СТАЛНЕ ЖРТВЕ ИНВАЗИЈЕ; УДОЛИНА, УСЕКА, КЛАНАЦА КОЈИМА СУ ВОЈСКЕ СТАЛНО СТРУЈАЛЕ КАО ДАХ ВЕТРА; ПОЉА НА КОЈИМА СУ СЕ, КАО ПО ДОГОВОРУ, СТАЛНО СУДАРАЛЕ; ГРАДОВА ЧИЈА ЈЕ СУДБИНА ОДИСКОНА ЛЕБДЕЛА НА ОШТРИЦИ МАЧА. ТУ НЕЗАВИДНУ ПРИВИЛЕГИЈУ ИМАО ЈЕ И НАШ БЕОГРАД.

ЉУДИ КАМЕНОГ ДОБА КОЈИ СУ СЕ НАСТАНИЛИ ТАМО ГДЕ СЕ САСТАЈУ САВА И ДУНАВ, УПРАВО НА ГРЕБЕНУ КОЈИ НАГЛО ПАДА У ОБЕ ОВЕ РЕКЕ, НИСУ ИМАЛИ МУКЕ ОКО ОРГАНИЗОВАЊА СВОЈЕ ОДБРАНЕ. СА ТРИ СТРАНЕ, У ВИДУ ЛУКА, ПОВРИНУЛА СЕ ПРИРОДА. ТРЕБАЛО ЈЕ САМО ПОВУЋИ ТЕТИВУ НА ЗАПАДНОЈ ТРАСИ ПА ДА СЕ ЗАТВОРИ ОБРУЧ.

Може се слободно тврдити да су ти наши далеки претходници били свесни тог тактичког преимућства. Доиста, у оно доба ту је било најзначајније насеље ближе околине. Не би било чуда да су његови становници из тако повољног топографског положаја извучили политичке и економске користи на штету својих суседа. Могли бисмо претпоставити да су око тог драгоценог поседа ломљена тада и прва копља, јер поуздано знамо да су људи Млађег каменог доба волели да се настане на брежуљцима поред река. У сваком случају, овај најсевернији огранак Родопа — који се између Балканског и Динарског система провукао све до ушћа Саве, рекло би се да пружи руку најисточнијем изданку Алпа, који му, преко Бежаниске Косе, иде усусрет — још у магли преисторије почео је своју дугу тактичку каријеру, коју ће завршити тек на прагу наших дана.

Тактички значај географских објеката не иде далеко ако није у служби ширих, стратемиских интереса. Сви су изгледи да кључ Саве и Дунава добија такав значај у наредно, Метално доба. Има доста знакова по којима се може закључити да су, у потери за златом и другом ретком робом, предузимљиви егејски морепловци продирали Дунавом из Црног Мора у ове данашње наше крајеве. Сетимо се само легенде о Аргонаутима. Дунавом су могли продрети чак и у срце Европе, а захваљујући његовим разгранатим притокама били су у стању да својим пословима захвате велики део његовог огромног слива. Да поменемо само Саву, Драву и Тису, које скупљају готово све воде са величанственог венца што су га удружени Алпи и Карпати исплели око Панонске Низије да би их као данак предале своје сизерену, баш ту, на споју Алпа и Родопа. Одавде се могао пратити и контролисати сав промет тих вода са Црним Морем. Додуше, то се могло чинити и са неке друге тачке низводно, али се ушће Саве налази у самом стецишту свих тих концентричних водених токова. То је географско средиште панонског речног склопа, а усто је, видели смо, својом топографском јачином доминирало околином.

Ми не знамо до које су мере ондашњи људи искористићавали те две велике географске предности. Географски чиниоци нису увек довољни да се оствари оно за шта пружају могућности. Оскудни археолошки налази из тога времена збиља не дају никакву основу за претпоставку да је на ушћу Саве постојао неки преисториски емпоријум, али у нашем случају то није ни битно. Важније је утврдити да су производне снаге Бронзаног и Раног гвозденог доба почеле

да од великих водених токова Средњег Подунавља стварају комуникациске линије, издижући потенцијалну важност њиховог гравитационог центра. То је код нас почетак дугог процеса економске и стратегиске валоризације пловних река, који ни до данас није завршен: оне ће најпре бити једине комуникације на дугим стазама; касније, када се буде подигла мрежа путева, најиздашније, а данас, уз друмске, железничке и ваздушне, оне су још најјевтиније. Током тог вишевековног развоја, промет рекама, уз неизбежне тренутне падове, све више је растао, а заједно с њим растао је и значај оних тачака са којих се њиме могло најбоље управљати.

Инвазије великог стила, које у нашим крајевима почињу Келти, у IV веку пре наше ере, дају географији нов смисао. Покрети великих маса траже теренске линије или појасеве са што мање препрека, по могућности равне или благог нагиба, на којима се може развити велика брзина са мало напора и на којима се, поред тога, може наћи и највише хране. Грађени путеви тада нису били неопходни; довољна је била само одговарајућа траса. Неизбежни објекти би се импровизовали у сваком конкретном случају, као што чинимо и данас на колонским путевима. Такве згодне линије налазе се највише дуж водених токова. Ако су усто и пловни, значај таквих праваца вишеструко се повећава.

Врло је вероватно да су Келти проваљивали у Македонију и Грчку долином Мораве и долином Вардара, које су, несумњиво, најкраћа и најудобнија теренска веза између Подунавља и Егејског Мора. То је најизразитија бразда Полуострва. Од ње се одвајају многе друге према западу и истоку, али је најважнији онај огранак који, долином Нишаве и долином Марице, изводи на Босфор, на најзгоднији прелаз из Европе у Предњу Азију. На северу се долина Мораве шири у велики панонски амфитеатар, а преко њега је, Дунавом, Дравом и Савом, у вишеструкој вези са Средњом и Западном Европом. Управо долином Дунава дошли су и Келти из Галије на Балкан. Тако се Европа везује са Азијом. На тој великој линији су Босфор и ушће Саве најважнија раскршћа. На Босфору се та линија укршта са поморском комуникацијом која води из Црног у Средоземно Море, а на ушћу Саве: са везом Јадранско Море—Црно Море, израженом Купом, Савом и Дунавом.

У доба келтских провала из Подунавља у Македонију, на Босфору је град Византион, под заштитом неупоредиве

тактичке јачине свога положаја, цвао већ вековима као функција врло живог промета, у чијем се средишту и налазио, а на другом крају Полуострва, његов пандан, под именом Сингидунум, тек је долазио на свет. То име дали су му Римљани, који нам сведоче да су га подигли Скординци, неко келтско племе које се, почетком III века пре наше ере, населило на ушћу Саве. Нажалост, досад нису нађени никакви остаци тог келтског града. Келтски траг осећа се само у корену његова имена. Али у недостатку материјалних споменика, сведочанства римских писаца донекле се потврђују закључком да су стални келтски походи на југ Балканског Полуострва морали имати своју полазну тачку са неке трајне основице, највероватније организоване негде око Саве и Дунава, а на тој основици се гребен у кључу ових река управо и наметао као ослонац.

- II   Експанзија Рима ишла је радијално у све стране, савлађујући и највеће географске препреке, све док је његова војна снага била у сразмери са освојеним простором. Ипак се морала покоравати извесним географско-стратегиским императивима. Тако је, почетком II века пре наше ере, из Италије, преко Јадранског Мора и Епира, почела инвазија Балкана у општем правцу према Тесалоники (Солуну). То је био најцелисходнији оперативни правац који је везивао основицу (Рим) са најзначајнијим објектом — са центром македонске државе, чијим се падом наслеђивала дотадашња њена превласт на Полуострву. Далмација се непосредно освајала с мора. Римска надмоћност на Јадрану пружала је идеалну стратегиску слободу на Далматинском Приморју. Али се одатле тешко пробијало у унутрашњост преко сурових динарских гребена. Да би се продрло у панонску равницу требало је извршити двоструки обухват погоднијим правцима, из Аквилеје према североистоку у долину Саве и из Македоније вардарско-моравском браздом. Тако су Римљани, по логици свог империјализма, уз пун обзир према географским могућностима, избили на ушће Саве негде на прелазу из старе у нову еру, када им је и Сингидунум пао у руке.

Било је то време када је новоснованој римској монархији било више стало до стратегиских сигурних граница неголи до нових земаља. Отуда тежиња, за владавине Октавијана Августа, да се избије на Дунав на целој његовој дужини, као што се раније избило на Рајну. Иза тих

моћних водених баријера требало је осигурати мир стеченој империји — Pax Augusta. Уз ову конзервативну политику ишла је, природно, и дефанзивна стратегија. Офанзивни испади, као што је био покушај преношења границе са Рајне на Елбу, нису прелазили дефанзивни оквир. Идућих неколико векова та дефанзивна стратегијска концепција оставиће јасна трага на судбини новооснованог Сингидунума, првенствено на његов однос према Метрополи.

У централизованог Римској Империји, све многобројне њене провинције биле су непосредно под престоницом. Таква управна систем могао се одржати само мрежом радијалних путева, коју су Римљани доиста сјајно изградили и организовали и без које се експлоатација провинција не би могла ни замислити. Стварно, може се рећи да су сви путеви водили у Рим. На Балкану је био најзначајнији пут што је водио од Епидамна (Дирахијум, Драч) за Тесалонику (Вија Егнација), а одатле за Визант. Био је то наставак Вија Апије, која је везивала Рим са Брундизијумом (Бриндизи). Од Аквилеје, испадне капије територијалне и економске експанзије према Средњем Дунаву, водио је пут преко Емоне (Љубљана), Целеје (Цеља) и Петовије (Птуја) на Дунав код данашњег Беча. Из Емоне се одвајао један огранак преко Сисције (Сиска) за Сирмијум (Митровицу), а други од Петовије за Мурсу (Осијек). Из Тесалонике водио је пут долином Вардара и долином Мораве преко Стобија (код Градског), Скупија (Скопља), Наиса (Ниша) за Виминацијум (Костолац). Својим сјајним путевима Римљани су многоструко умножили вредност природних праваца, али су њима кориговали и географију у смислу својих потреба. Тако се од Салоне (Солина) један пут пробијао преко попречних и узастопних динарских гребена до Сирмијума. То је био најкраћи пут од доњег тока Саве до Рима, ако узмемо у обзир да је Салона била у доброј поморској вези са италијанским лукама на Јадрану. До ушћа Саве продрло се лакше њеном долином и долином Мораве, али се комуникациска линија могла затим изградити краћим правцем.

Налазећи се на крајњем северозападном правцу Мезије, на самој тремећи са суседним провинцијама Далмације и Паноније, ван главних магистрала, Сингидунум се нашао некако по страни од тог управног и саобраћајног система. Налазећи се, усто, на државној граници, која ће на томе месту стајати вековима, он неће моћи да оствари оно за шта га је географија нарочито предодредила — да буде једно од главних чворишта на линији којом се Европа преко Балкана

везивала са Азијом. Сингидунум засењују његови суседи, на истоку Виминацијум, а на западу Сирмијум, оба — видели смо — на крају врло значајних комуникација. Сем тога, први је био ослонац за операције према Дакији, а други средиште Доње Паноније, касније и читавог Илирика, где су се римски цареви знали проглашавати, столовати и умирати.

И у одбранбеном систему граница, Сингидунум је у прво време римске владавине играо подређену улогу. Готово до краја I века у њему је било само упориште (castellum) помоћних јединица (auxiliares), а тек затим постао је седиште (castrum) правих римских трупа. Око 120 године у њему је била Четврта легија (Флавија). Суседна легија низводно била је Седма (Клаудија), у Виминацијуму, а узводно друга (Adiutrix), тек у Аквинкуму, крај данашње Будимпеште. Врло је вероватно да је појачање сингидунумског гарнизона било у вези са Трајановим Дачким ратовима. Тада се Сингидунум појављује као неопходно бочно осигурање на путу који је везивао Дакију, преко Трајановог моста (између Кладова и Турн Северина) и кроз Ђердап, за Сирмијум, одакле се рачвао према Сисцији и Салони. Отада се Сингидунум, са римском посадом у њему, очигледно развија у римски град. Губитак Дакије, коју је Аурелијан (270—275) препустио Готима, свакако је успорио овај развој, и Мезија је поново постала гранична покрајина.

Поларизовање Римске Империје око два основна центра, — латинског и грчког, — затим преношење њеног тежишта на Визант, за владавине Константине, и, најзад, коначан расцеп (395), створили су Сингидунуму или Сингедону, како су га називали Грци, нове могућности. Додуше, после Теодосијеве поделе био је још више на међи него раније. Панонија и Далмација остале су Западу. Граница између два царства пролазила је управо под његовим зидинама и ишла Савом до ушћа Дрине, а затим њоме да, некако код Будве, избије на море. Али је сада био несумњиво у изврсној природној вези са својим државним центром — Цариградом, преко Наиса и Сердике (Софије). Да се већ није био нашао у вртлогу најснажнијих бујница Сеобе народа, могао је постати главни одбранбени гранични бастион на томе правцу. Око њега се потискују и смењују најразличнији народи: Готи, Хуни, Сармати, Гети, Херули, Авари, Словени. Откако су га Хуни заузели и порушили (441), он прелази из руке у руку. На северним границама Византије владала је тада потпуна анархија.

Пошто је претходно обновио стара и подигао многа нова утврђења, Јустинијан (527—565) је предузео енергичне мере да поново осигура дунавску границу. Том приликом — сведочи његов историк Прокопије — Сингедон је опасан јаким зидинама, па је поново постао знаменит град. Али сама утврђења нису могла одбранити границу; она су могла послужити само као ослонац оперативној војсци, које није било. Понесен идејом да под својом влашћу поново уједини читаву Римску Империју, Јустинијан се сав ангажовао на Западу. И док је заузимао Африку (533), Шпанију (544) и Италију (553), варварска племена — Словени, Бугари, Хуни и Авари — прелазили су Дунав како су хтела и упадала у Полуострво. Јустинијанови наследници су били принуђени да обрате већу пажњу на Азију, где су Персијанци постали врло опасни. У то време је Сингедон пао једном у аварске руке (584), али је идуће године поново у поседу Византинаца. Тек када је дошло до повољног мира са Персијом (591), Маврикије (582—602) је могао да предузме енергичну офанзиву за консолидацију северних граница. Са ослоном на Београд. Византинци успешно оперишу на левој обали Дунава. Али ће Маврикијево убиство учинити крај томе покушају за читаве векове. Забављена ратовима против Арапа, Персијанаца и Бугара, Византија ће север Балкана препустити његовој судбини. Тада се губи траг и Сингедону. Вероватно је да је у то време пао поново у руке Авара и да је под њиховом влашћу пропао, завршивши тако антички период своје историје.

Авари, као номади-коњаници, нису марили за утврђене градове. За непосредну, тактичку заштиту они су више волели утврђене логоре у низијама, из којих су могли вршити испаде у све стране. Своју земљу нису бранили утврђењима него на коњу, на отворену пољу. Тако је освајали, тако је и изгубили. Стална утврђења нису подизали, а не би трпели да их подигну ни потчињени народи, да у њима они не би нашли заштиту од коњичких јуриша, њиховог најјачег оружја. Ни њихова привреда, ако се сме тако рећи, заснована на чистој пљачки унутра и споља, није ишла у прилог стварању већих насеља. Отуда се о неком граду на ушћу Саве не чује ништа скоро пуна три века.

III

Први пут се поново спомиње у историским изворима тек 878, у латинском облику са словенском осномом (*episcopus Belogradensis*). Касније, јављаће се и у другим облицима

(Alba Graeca, Alba Bulgarica, Bellagrada, Nandor Fehervar, Griechisch Weissenburg), али је основа увек Београд.

Рани Средњи век није био погодан за развој градова. Феудалци су градили утврђене замкове на својим поседима, одакле су непосредно могли контролисати кметове. У тадашњој природној привреди није било много места ни за трговину ни за саобраћај. Ипак, чим је почетком IX века нестало аварске власти у Подунављу, ослобођени су они исти географски закони због којих се на том месту било раније развило знатно насеље, па је под њиховим утицајем морало доћи до обнављања града. У тренутку када поново ступа на историску позорницу, Београд је, вероватно, био већ доста развијен град, као што смо видели са седиштем епископије.

Тада је већ више деценија био у рукама Бугара, којима је служио, углавном, као ослонац за експанзију према Западу, али је преко њега ишао зацело велик део саобраћаја између Балкана и Средње Европе, ма колико да су Бугари са примањем хришћанства тек тада почели да улазе у друштво европских народа. Свакако, од времена када је подељена Римска Империја, Београд није имао бољих услова да послужи као спона између Запада и Истока. Али убрзо затим је упад дивљих Угара у Подунавље уништио те повољне перспективе. До почетка XI века нема великог саобраћаја овим правцем „пошто је хришћанство — објашњава један путописац — у Угарској и Славонији било још ново“. Долазак Мађара допринео је и крају бугарске експанзије у Подунављу. У рукама Бугара Београд ће сада имати дефанзивну улогу. Али га нови господари Панонске Низије неће много притискати: на својим брзим коњима они ће се више залетати у Средњу и Западну Европу, чак до Пиринеја — све док им нови утврђени систем Европе не буде омео оперативну слободу, а нова оклопна (ритерска) коњица не протме тактичку превласт на бојишту. Из ослабљених бугарских руку Београд ће, крајем X века, доћи у посед Самуилове македонске државе, а после његова слома (1018) поново, након пуна четири века, у руке Византије.

Али ће се Грци ту сада оштро сударити са Угарима, који ће некако у исто време почети да се шире према југу. Наредна два столећа судбина Београда зависиће од исхода тих борби, као што ће, заузврат, и судбина тих борби зависити од тога у чијем је поседу Београд. Први пут у својој историји, он је на граници моћи двеју организованих војничких сила, које базирају на главној оперативној маги-

страли Југоисточне Европе, једна јужно од њега, долином Мораве и долином Вардара ка Солуну и Нишавом и Марицом ка Цариграду, а друга северно, Дунавом, ка Будиму. Београд ће имати главну улогу у овој крвавој игри и бациће далеко у засенак све околне градове. До краја XII века остаће углавном у рукама Грка. Угари ће га повремено заузимати, а и рушити када га не узмогну одржати. Разорили су га 1124 и његовим каменом саградили земунски град, који су тридесет година касније заузели Византинци, порушили га и вратили камен да њиме поново подигну Београд. Тако се овај град, као Феникс, буквално рађа из сопствена пепела. Али ће га Угари заузети и поново порушити 1183.

У исто време, од почетка XI века, масовни походи у Свету Земљу, као никада пре тога истичу значај саобраћајне магистрале која из Западне Европе преко Београда изводи у Предњу Азију. По паду Јерусалима у руке Турака Селџука (1076), преко Београда ће проћи и неколико крсташких похода. Од жива саобраћаја градови имају користи. Али од грабљивих и разузданих крсташа било је само штете. Њихова пустошења само су употпунила угарска разарања. Пад Цариграда у руке крсташа (1204) и крај византиске власти над собом Београд ће дочекати у рушевинама.

Око његових рушевина отимаће се сада Угари и Бугари. Први су у бољем стратешком положају: Београд је у непосредном дохвату њихове војне моћи. Угарске феудалне скупине из свих крајева земље очас се могу наћи на ушћу Саве. За Бугаре, међутим, чије је државно тежиште између Дунава и Балкана, Београд лежи у страну, на крају дуге комуникациске линије. Само у два маха, око 1204 и 1230, биће у њиховим рукама. Иначе ће га, са кратким прекидима, држати Угари, стварно или формално, све док не падне у руке Османлија (1521). Средином XIII века они ће образовати Мачванску Бановину, у данашњој Мачви и у сливу Колубаре, чији ће природни стратешки ослонац бити Београд.

Београд се још од VI века налазио на словенском етнографском подручју, које при крају Средњег века можемо већ назвати српским. И војногеографски, он је припадао оној државној организацији која је господарила долином Мораве и Рудником. У рукама Угара био је само офанзивни мостобран за даље надирање на југ. У том смислу треба схватити покушај Уроша I (1243—1276) да се домогне Мачве.

IV

Али оно што њему није успело силом, добиће његов син Драгутин у баштину од свог шурака, угарског краља Владислава IV. Тада Београд први пут потпада под српску политичку власт. Додуше, Драгутин је био само угарски вазал, али се српски утицај у Мачви и Београду много ојачао када је у његово време католички епископ морао напустити Београд да уступи место православноме. После Драгутинове смрти (1316), Београд и формално улази у састав српске државе, али не задуго: три године касније преотимају га Угари и обнављају Мачванску Бановину. Србија Немањића, заузета експанзијом према југу, није успела да добије Београд у трајан посед, али ни Угарској није пошло за руком да из свог мачванског мостобрана захвати и друге српске области. Стратегиска равнотежа између Угарске и Србије као да се поклапала са јужним границама Мачванске Бановине.

После распада Душанова царства, притисак угарски на Србију знатно се појачао. Кнез Лазар, наследник северних области, у два маха је морао да призна врховну власт Угарске. Али у међувремену, пошто је искористио њене унутрашње неприлике, заузео је и Београд. Његов син, деспот Стефан Лазаревић, после Ангорске битке (1402) прихватио је такође суверену власт угарског краља, али је зато добио Мачву и Београд (1403). У оно време унутрашњих потреса, угарском краљу Жигмунду било је у интересу да се у Србији створи моћан бастион против Турака, чију је агресивност и војничку ефикасност добро осетио на сопственој кожи после Косовске битке, када се и Стефан Лазаревић борио у турским редовима, нарочито под Никопољем (1396), где су најбољи европски витезови морали поклекнути пред непоборјим редовима јаничара, прве регуларне пешадије у Европи. Без Београда као ослонца, новооснована Деспотовина не би могла одиграти улогу јужног бедема угарске круне.

Уосталом, Београд је тада опет био у рушевинама, још од времена када га је кнез Лазар отимао од Угара. Стефан га је обновио, добро утврдио и учинио га својом престоницом. Драгутину је Београд послужио, по средњовековном маниру, као једна од његових резиденција, а за Стефана је неоспорни политички, војнички и привредни државни центар први пут у својој дугој историји. На зидинама Београда тада се први пут појављују и топови. У складу са привредним полетом Деспотовине, Београд је у поседу Стефана Лазаревића достигао највиши ниво од римских времена. Становништво је сачињавао несумњиво српски живаљ, само прот-

кан другим националним групама, највише Угарима и Немцима. Када су Угари, према уговору у Тати (1426), поново преузели Београд после Стефанове смрти (1427), то је био сасвим други град. Ђурађ Бранковић је покушао да га замени Смедеревом у улози последњег редвија Деспотовине, али новоподигнути град на ушћу Језаве, првенствено због слабог тактичког положаја, није никако могао да постане еквивалентом Београда, упркос импозантним зидинама, којима се и данас дивимо. Оба пута (1439 и 1459) пад Смедерева значио је и пад Деспотовине.

Угари су одузели Београд од Ђурађа Бранковића да би га ставили под своју непосредну контролу. За њих неће бити последњи редви одбране, као што је био за Србе, већ дефанзивни мостобран, који ће чувати прилазе Краљевини на најважнијем правцу. Ту ће улогу играти са успехом читав један век. Одбиће Мурата II (1440) и Мехмеда II, освајача Цариграда (1456), а заузеће га тек Сулејман Величанствени (1521), када је Османлиско Царство избило на зенит своје моћи.

Било би претерано рећи да је Београд од Мехмеда до Сулејмана задржао за читав век турску експанзију према северу. После слома Деспотовине требало је Турцима још доста времена да доврше освајање Балкана и да се учврсте у освојеним областима. Босна је пала тек 1463, Херцеговина 1482, а Сребреничка Бановина одржала се чак до 1512. Али је поуздано да се без Београда није могло систематски надирати даље преко Саве и Дунава. У међувремену су порасле производне снаге, порасле су и војске и усложиле се. Прошло је било доба крсташких ратова и татарских најезда, када се могло надирати не бринући се за позадину и хранећи се са терена. Сада је била потребна организована комуникациска линија, којом ће се дотурати храна, муниција и многе друге техничке потребе, при чему се Београд, у коме су се стицали сви сувоземни и водени путеви, није могао мимоићи. Дунав је са својим неисцрпним саобраћајним капацитетом био управо неопходан. Стога је Сулејман тек по паду Београда могао кренути напред. Само пет година касније доживела је Угарска своје Косово код Мохача (1526), а непуне две недеље после тога, Будим, њена престоница, отворио је широм своја врата султану. У многобројним ратовима које ће Турци по паду Угарске водити против Аустрије, Београд ће бити њихова исходна тачка, без обзира на то да ли иду десном или левом обалом Дунава. „Дар

ул Цихад“ (кућа, тј. праг светог рата) тако су Турци, не без разлога, називали Београд.

Турско надирање од Цариграда преко Београда за Беч најбоље илуструје стратeгиски значај овог правца. Многи градови који су били ван његова домашаја једва су били узнемирени, иако је турска најезда прохујала поред њих. Загреб, на пример, био је више од три века на дохвату Турака, а ниједном га нису напали. Спокојан развој има да захвали претежно свом географском положају. Од татарске најезде (1242) никада га нико није ни напао ни рушио.

Границе имају тенденцију да се повлаче дуж природних препрека. Налазећи се на великој попречној бразди која одваја Балканско Полуострво од Европе, Београд је од римских времена био стално на нечијој граници. Али после 1521 биће скоро 170 година непрекидно у рукама Турака, као центар њихових северних области, и искористиће и привредно свој сјајан географски положај. Путописци, и хришћански и турски, слажу се у томе да је у XVI и XVII веку био знатан и многољудан трговачки центар. Један турски путник из XVII века тврди да је Београд, после Стамбола, био први град у Турском Царству у Европи. По њему, он је имао преко 100.000 становника. Тај број потврђује и један западни писац, а други, нешто касније, помиње 50.000. Разуме се, град је био сасвим оријенталног типа. Но, иако је Сулејман Величанствени депортовао затечено београдско становништво у Цариград, где је основало Белиград-махалу, у XVI и XVII веку српска етничка група ипак чини већину, ако не по вери и имену, оно по језику, јер сви, и муслимани и хришћани, говоре српски.

После пораза Турака код Беча 1683, њихова осека вратила се истим путем којим је била надошла и плима. До Београда ће се повући нагло, за неколико година, а код њега ће остати деценијама, вековима. Око Београда ће се поново водити најупорније борбе. Аустријанци ће га заузети три пута (1688, 1717, 1789) и три пута ће га губити (1690, 1739, 1791). Свака ова промена значеће за град нову катастрофу. Промене господара 1688 и 1690 завршиле су се оба пута расељавањем и покољем становништва. Аустриска окупација 1717 затиче у Београду свега две до три хиљаде људи, међу којима није било више Турака. Сада ће га насељити многобројни дошљаци из свих крајева Аустрије, али ће упоредо јачати и српски живаљ, иако потлачен и потискиван од аустриских власти. Када је аустриска војска, 1739, поново напустила Београд, пребеглао је с њом и добар

део његова становништва. Још једном Београд добија чист оријентални лик. Крајем XVIII века имаће око 25.000 становника. Биће то слаба и запуштена погранична тврђава, препуштена самовољи већ сасвим разузданих и бунтовних јаничара, од којих ће је српски устаници ослободити 8 јануара 1807.

Тог дана је Београд довршио своју вековну улогу тврђаве. Карађорђе је 1813 неће бранити. Дотле је све већи домет ватреног оружја учинио крај тврђавама непрекидног зида и непрекидног рова, у којима су се гушила насеља. У XIX веку граде се изоловани форови на великом радијусу око насељеног места, чији се међупростори бране само ватром. У такве се тврђаве нису могли претварати они градови који су, као Београд у обновљеној Србији, лежали на самој државној граници. Ипак, мада на домету топова ненаклоњене велике силе, Београд постаје, силом свог јединственог положаја, политички и привредни центар Србије, који се све брже развија скидајући са себе наслеђено источњачко рухо.

Развој технике је поприлично умањио тактичке предности Београда, али је једновремено знатно повећао његов стратешки значај. У другој половини XIX века појављују се железнице, чије се пруге, природно, протежу оним истим географским линијама које су почеле да играју своју улогу још на прагу историје и којима су касније пошли и сувоzemни путеви, вишеструко повећавајући њихов капацитет. Европа се најбрже везује за Блиски Исток преко Београда, било да се иде на Цариград било на Солун. У ери империјализма, који сада настаје, у овом правцу усмерена је оштрица немачке експанзије (*Drang nach Osten*), да би се наставила дуж багдадске железнице преко Мале Азије и Месопотамије до Персиског Залива. Србија јој стоји на путу. Није онда ни чудо што су на њену престоницу испалени први плотуни у Првом светском рату.

Ипак, прва инвазија на Србију није дошла преко Београда, већ преко Дрине. Аустријанци су у прилог изабраног правца могли наводити много разлога, али и поред тога било је то насиље над географијом. Платили су га поразом на Церу, августа 1914. Зачудо, и друга инвазија дошла је истим правцем, из Босне према Ваљево. Увидевши грешку, Аустријанци су покушали да у току операције пребаце тежиште на правац Београд—Крагујевац. Заузели су тре-

нутно и Београд, али је све било прекасно. Свој други поход платили су поразом на Колубари, децембра исте године.

Српске победе 1914 значиле су много више од свог непосредног материјалног и моралног ефекта. Стратегиски, оне су одјекнуле много шире: спречиле су централне силе, тачније Немачку и Аустро-Угарску, да се директно повежу са Турском, својом савезницом, преко Бугарске, чија је влада једва чекала згодну прилику да им се придружи. Тако су Срби омогућили Савезницима да нападну на Дарданеле, чије би форсирање оборило Турску и довело Русију у неупоредиво бољу везу са њима. Опасност у којој се нашао Турска натерала је Немце да се 1915 године ангажују на Балкану да би отворили пут за Цариград, али су они пошли класичним правцем Морава—Вардар. Усто су обезбедили садејство Аустријанаца и Бугара с обе стране, створивши такву надмоћност да исход операције није могао доћи у питање ниједног тренутка. Срби су без колебања прихватили ту безизгледну борбу. Београд није био више тврђава, али је у склопу одбране дунавске линије херојски брањен пуних десет дана, дуже него многе тврђаве на Западу и Истоку у том истом рату. Никома није пало на памет да га прогласи отвореним градом. Његов положај није то допуштао.

Београд је постао главни град версајске Југославије просто утицајем српске политичке премоћи. Али и без тога не би се могао наћи град на бољем месту за ту функцију. Истина, он није у геометриском центру као Сарајево, али је њен главни саобраћајни чвор и везује, дуж југословенске трансверзале, Љубљану и Загреб са Скопљем. У новој држави није више на граници, па се брже и слободније развија, али није ни далеко од ње, па је угрожен с копна и из ваздуха. Фортификатори XIX века би од таквог главног града на таквом положају створили величанствену тврђаву, као двоугуби мостобран за слободно маневровање с југа на север и обратно, али после Првог светског рата изоловане тврђаве су нестале, да би своје место уступиле утврђеним линијама.

Војни значај географских објеката није, дакле, апсолутан, једнак за све ратне комбинације, а још мање за сва времена. Развојем производних снага људи се постепено ослобађају географских ограничења. Слобода маневровања постаје све већа. Ратна дејства захтевају све шире просторије, без обзира на конфигурацију земљишта, а операцијски правци бивају све дужи. Откако је ваздухопловство пренело операције и у трећу димензију, ревидиране су многе географско-стратемиске вредности, али нас искуство Другог светског

рата учи да је правац на коме Београд образује толико важан чвор задржао и у новим условима своју основну вредност.

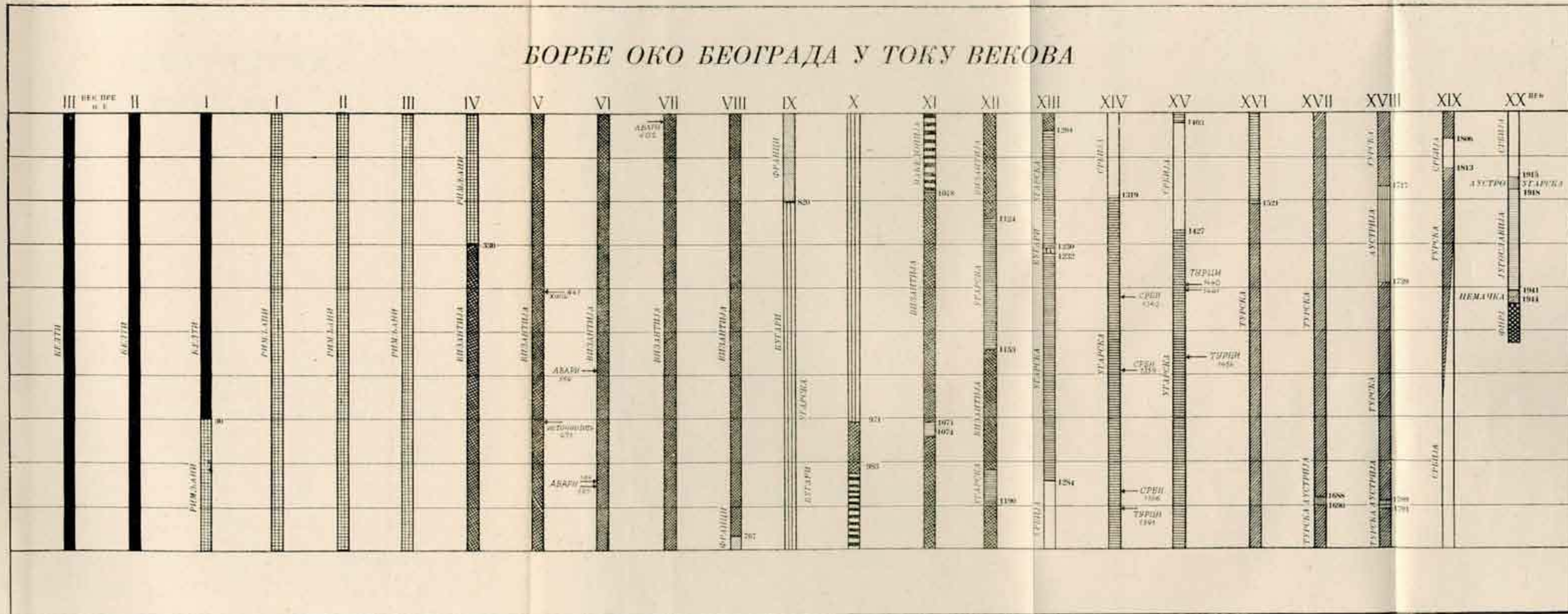
Када су Немци решили да нападну Совјетски Савез, сматрали су неопходним да претходно ставе под своју контролу правац Солун—Београд, који је изводио у дубоку њихову позадину. И за напад на Грчку и даље операције против Савезника у Средоземљу није могао задовољити онај гротескни комуникациски правац преко Букурешта и Софије долином Струме за Солун, који су Немци најпре организовали да би опколили Југославију. Ваздушни напад на Београд 6 априла 1941 није био само освета његовим слободарским, поносним и пркосним људима за 27 март, није био само напад на престоницу да би се парализовале централне државне установе, већ у исто време и напад на главну раскрсницу, преко које се везивао југ са севером и западом државе. За бомбардовање 1944 Београд такође има да захвали своје положају. После ослобођења града, Лер се морао пробијати долином Ибра и долином Западне Мораве ка Сарајеву, уз велике губитке људи и материјала. Народноослободилачки рат почео је у Београду, и ту се победоносно и завршио. Завршне операције 1945 су само епилог већ извојеване победе. А данас нема разлога да Београд не буде чвориште ваздухопловних комуникација, као што је и центар сухопутних, железничких и речних, са свим стратеским консеквенцијама које произлазе из таквог положаја.

Тешко би било наћи други град који је толико пута прелазио из руке у руку, који је толико пута био рушен, чије је становништво толико пута било пљачкано, расељавано, убијано. Али заузврат, тешко је наћи град који пред собом има толике могућности развоја колике има Београд, главни град социјалистичке Југославије, нарочито данас, када су његови радни људи Народном револуцијом стекли право да свој просперитет узму у сопствене руке.

Генералмајор
Петар Толац

БОРБЕ ОКО БЕОГРАДА У ТОКУ ВЕКОВА

БЕОГРАДСКА ТВРЂАВА

К О ЈЕ И КАДА ПОСТАВИО ТЕМЕЉ ДАНАШЊОЈ БЕОГРАДСКОЈ ТВРЂАВИ, ИСТОРИЈА НИЈЕ ЈОШ ТАЧНО УТВРДИЛА. ПО НЕКИМ РИМСКИМ СВЕДОЧАНСТВИМА ИЗГЛЕДА ДА СУ ЈЕ ПОДИГЛИ СКОРДИСЦИ, ЈЕДНО КЕЛТСКО ПЛЕМЕ КОЈЕ СЕ ПОЧЕТКОМ III ВЕКА ПРЕ НАШЕ ЕРЕ НАСЕЛИЛО НА УШЋУ САВЕ У ДУНАВ. КЕЛТИ СУ ТВРЂАВИ ДАЛИ ИМЕ СИНГИДУНУМ, И ПОД ТИМ ИМЕНОМ НАЛАЗИМО ЈЕ У РИМСКИМ ИЗВОРИМА. НАЖАЛОСТ, ОД ТЕ КЕЛТСКЕ ТВРЂАВЕ НЕМА НИКАКВИХ ТРАГОВА. ЗНА СЕ САМО ДА СУ НА ИСТОМ МЕСТУ, НА УЗВИШИЦИ ИЗНАД УШЋА САВЕ У ДУНАВ НА КОЈОЈ СЕ И ДАНАС НАЛАЗИ ПЛАТО ГОРЊЕ ТВРЂАВЕ, САГРАДИЛИ РИМЉАНИ ПРАВОУГАОНИ ВОЈНИЧКИ ЛОГОР — КАСТРУМ — У КОМЕ ЈЕ СТАЦИОНИРАЛА ЧЕТВРТА ЛЕГИЈА (ФЛАВИЈА). ОБЛИК И ВЕЛИЧИНА ЛОГОРА ОЧУВАЛИ СУ СЕ

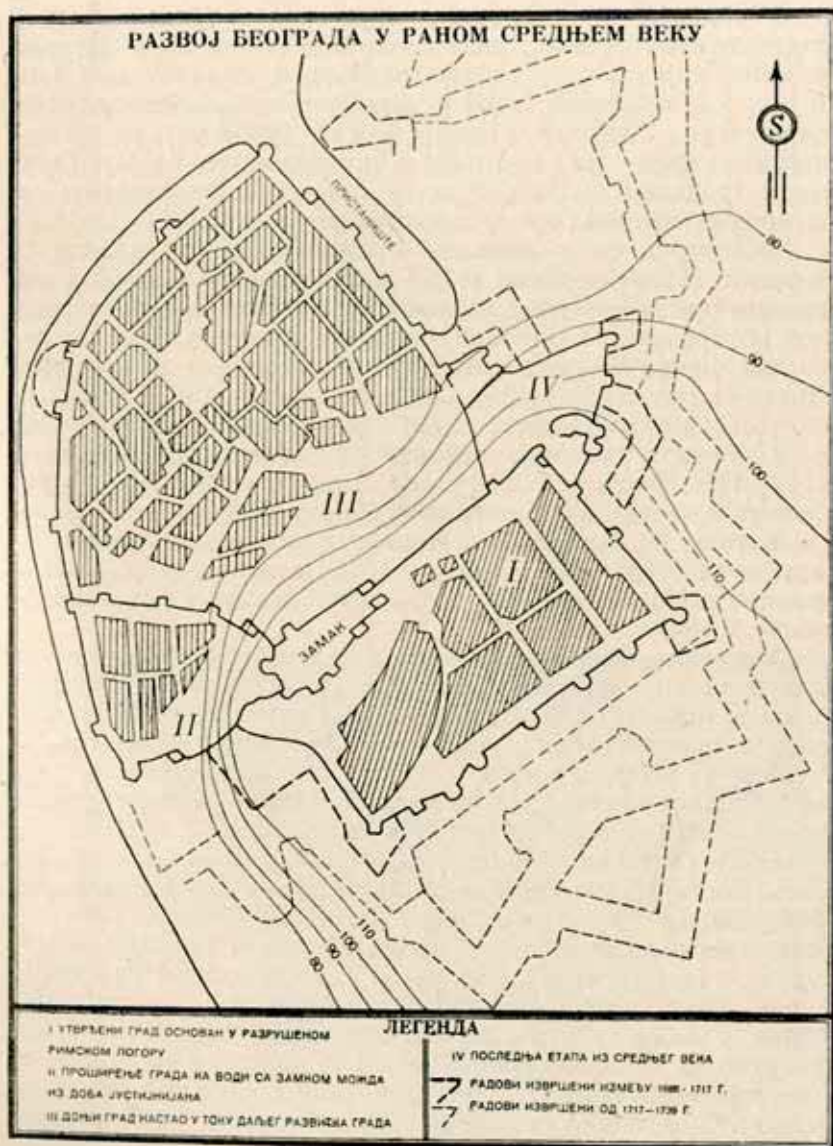
све до данас, јер су и средњовековни зидови града и бедеми данашње горње тврђаве саграђени на темељима римског логора. Дужа страна његова имала је око 320, а краћа око 170 м. У доба римске републике логори су, по правилу, били квадратног облика, а касније, у доба царства, правоугаоног. Простор логора био је подељен двома улицама на део намењен командном особљу, назван преторијум, који је запремао $\frac{1}{3}$, и део у коме је становала војска, који је заузимао $\frac{2}{3}$ површине. Улица која је делила преторијум од војничког дела звала се „виа преторија“, а улица која је ишла управо на њу и делила логор у два једнака дела — „виа принципалис“. Логор је био ограђен високим зидом са зупцима за фронталну одбрану и правоугаоним или полукружним кулама за фланкирање зидова. Испред зидова био је ископан ров као препрека. На свакој страни логора, у правцу постојећих улица, била је по једна капија, брањена са две блиско постављене куле са обе стране.

Као и остале тврђаве дуж Рајне и Дунава, и Сингидунум је имао велики значај за одбрану Римске Империје, а када се она поделила, он добија још већи значај. Од III до VI века, у доба Сеобе народа, око њега су се отимали: Готи, Хуни, Авари, Словени и други народи, и у том периоду преживљавао је тешке дане. Многи становници су били побијени, велики део их је побегао, а преостали су нашли уточиште у разрушеном римском логору, који су на брзину утврдили камењем од рушевина. На темељима правоугаоног логора поправљени су зидови и куле, а унутар логора саграђене куће (скица 1, I). Око тога језгра формираће се у Средњем веку насеље.

Тек је Јустинијан I (527—565), по речима Прокопија, „спасао монархију“ и завео ред подижући дуж граница тврђаве, међу којима и Београд. У северозападном углу Горњег града подигнут је замак и једном утврђеном линијом град повезан са реком (скица 1, II). Тада је обновљена и тврђава у Земуну, која је са Београдском играла важну улогу за одбрану долине Саве.

Период од VI—IX века је веома оскудан у историским изворима. У то доба насељавају ове крајеве Словени и Бугари. Тек у IX веку, у једном уговору између франачког цара Лудвига Побожног и византиског цара Лава IV, помиње се први пут овај град под именом Алба Грека, а на његово данашње, словенско име, први пут наилазимо крајем IX века

Скица 1 —
Развој Београда
у раном
средњем веку

у легенди св. Климента Охридског. У немачким изворима помиње се као „Грихиш Вајсенбург“, а у мађарским „Нандор Алба“ или „Нандор Фехервар“.

У том периоду релативног мира град се даље развијао. Под заштитом Горњег града развијало се на обали Дунава подграђе, које је такође опасно зидом са кулама (скица 1, III). Најзад, као последња етапа у развоју средњовековног града изграђен је и „цвингер“ (скица 1, IV). Требало је да он заштити источни зид подграђа и пристаниште, које је било изван градских зидина. Улаз у пристаниште штитила је масивна осмоугаона кула, данашња кула Небојша.

О Београд су се отимали Франци и Бугари, а када је Василије II Бугароубица (976—1025) савладао Самуила, на граници према Београду појавила се Угарска као нова сила која је угрожавала границу Византије. Угарски краљ Коломан освојио је Београд први пут 1071 године, а затим краљ Стеван II, други пут, 1124 године. Том приликом порушен је Београд и материјалом из њега саграђена је тврђава у Земуну. То исто урадио је византиски цар Манојло I Комнен (1143—1180), када је 1153 године освојио и порушио Земун, преневши материјал у Београд за обнову Београдске тврђаве.

У току XI века кроз Београд пролазе ходочасници за Јерусалим (1038, 1048, 1066 и 1096), а затим, у XII веку, крсташи (1101, 1147, 1172 и 1189), што сведочи о његовом великом значају.

У рукама Византије Београд је остао до 1204 године, када је припао Угарској. У састав српске државе Београд је дошао први пут 1284 године, када је краљ Драгутин, после предаје престола брату Милутину, као зет угарског краља Стевана V, добио Београд и област око њега. Међутим, по смрти Драгутиновој угарски краљ Карло Роберт узима Београд, 1319 године, од његових наследника.

После битке на Марици, 1371 године, разједињене српске земље постају плен турских освајача. Кнез Лазар премешта престоницу у Крушевац. После битке на Косову, 1389 године, кнегиња Милица је морала признати врховну власт Турака и помагати их у ратовима. Тако су деспот Стефан и Ђурађ Бранковић узели учешће у бици код Ангоре 1402 године, у којој су Турци претрпели пораз. Ослободивши се тренутно од Турака, деспот Стефан се удружио са Угарском у настојању да сузбије Турке. Добивши Београд од угарског краља Жигмунда Луксембуршког, премешта, 1403 године, престоницу из Крушевца у Београд.

Мало је вероватно да је деспот Стефан преправљао Београдску тврђаву. Пре би се могло рећи да је само поправио и појачао градске зидове, јер се у то време, и поред појаве ватреног оружја, није још приступало преправкама тврђава.

О томе нам сведочи и грађење Смедеревске тврђаве 1430 године, која је саграђена по принципима одбране хладним оружјем. Све до пада Цариграда, 1453 године, владало је уверење да се старе тврђаве могу још бранити.

Основа Београда у доба деспота Стефана позната нам је из плана Габријела Боденера и описа града од Константина Филозофа и Бертрандона де ла Брокијера, који је прошао кроз Београд 1433 године (слика 1). Као што се види, утврђени град се није изменио, а око њега је у току векова настало велико предграђе, које није било утврђено. За време опсаде становници предграђа склањали су се у утврђени град, као што каже Константин Филозоф, јер је деспот Стефан сазидао многобројне бедеме „за људе који живљаху унутра и изван“. Брокијер изричито наводи да је Београд „место веома лепо и јако а подељено је на пет утврђења. Три на узвишењу (Горњи град, замак и цвингер), а два на реци испод тих горњих“ (Доњи град и део града на ушћу Саве у Дунав). Он помиње и пристаниште у Доњем граду, у које могу стати 15—20 галија, које се затвара ланцем између двеју кула, од којих је једна данашња Небојша, а друге нема. За бедеме и куле каже: „Ово речено место је јако утврђено

Слика 1 —
Београд по
плану Габријела
Боденера

веома лепим подзиданим јарковима и двоструким зидовима, веома лепим и са кулама свуда околу према суву“. Мало даље Брокијер наводи да „у њему има места за 5.000—6.000 коњаника. И рекоше ми да су та варош и тврђава врло добро снабдевени артиљеријом. У сваком случају ја сам видео у тој поменутој тврђави четири металне бомбарде, од којих су две из по два дела. А једна је највећа коју сам икада видео и има грло од 42 палца ширине, где се ставља камење, али је по моме мишљењу за своју величину исувише кратка“.

У почетку, мањи број топова није могао да нашкоди масивно зиданим зидинама и кулама. Али када је број топова повећан, када су, око 1459 године, топовске цеви постављене на јаче лафете и када су, око 1470 године, камене кугле замењене куглама од гвожђа, разорно дејство топова постало је забрињавајуће.

Поред масивних зидова и кула, за одбрану Београда имао је велик значај и његов положај на рекама и плавни терени северно од града. За време опсада, које су каткада дуго трајале, плавни терени на левој обали Саве и Дунава нису дозвољавали нападачу да потпуно затвори обруч око града. Тада је долазила помоћ Дунавом из Угарске, о чему нам говори и Константин. „Нигде у мислима не могосмо наћи нити у погледу таква прибежишта, нити доласка помоћи водом, да и када би га мноштво десетина хиљада опсело, могла би му доћи помоћ и спремивши се унутра да наједном изиђе у борбу.“

По смрти деспота Стефана, 1427 године, Београд је поново прешао у руке Угара. Године 1440 султан Мурат II долази под Београд са за оно доба огромном војском од 100.000 људи и 200 бродова, који отсекоше град од Угарске. Опсада је трајала пуних седам месеци и завршила се неуспехом. Турци су напустили опсаду, али је смедеревски санџак-бег, Исак-паша, узнемиравао Београд у току 1441 и 1442 године, зауевши град Жрнов (порушен ради подизања споменика Незнаном јунаку).

И друга опсада Београда, под командом султана Мухамеда, 1456 године, у којој је, поред 150.000 људи, учествовало 200 бродова и 300 топова (од којих 7 мерзера), завршила се без успеха. Али се дејство овако великог броја топова показало довољним да разруши зупчасти зид са пушкарницама, машикуле и надвишени део кула изнад зидова, чиме су била изгубљена и сва преимућства која су ти елементи имали у одбрани средњовековних тврђава. Према томе, морало се приступити темељним преправкама средњовековних тврђава,

увођењем нових елемената који чине фортификациску организацију земљишта, а са тиме се изменио и целокупни изглед старих тврђава. Рушењем зубаца и машикула онемогућена је фронтална одбрана терена испред зидова и њиховог подножја, па се морало прећи на јачу организацију одбране уздужном ватром, која се могла постићи из кула. Међутим, пошто су високе куле биле погодан циљ за непријатељску артиљериску ватру, приступило се снижавању висина кула на висину одбранбених зидова. Старе куле биле су просторно мале и тесне, па су замењене полуокруглим испадима, тзв. бастајама или ронделама.

Прва искуства показала су недостатке бастаја, због мртвих углова испред њих, па су зато почетком XVI века замењене испадима добијеним повлачењем тангенти на бастаје. Тако изграђени испади добили су име бастсион. Тврђаве бастсионске трасе јављају се двадесетих година XVI века најпре у Италији, одакле се шире по целој Европи. У периоду од појаве топова, који се назива период глатке артиљерије, па све до појаве олучне артиљерије, око 1860 године, доминирале су тврђаве бастсионске трасе.

На основи планова Београда тога доба којима располажемо утврђено је да Београдска тврђава до свог пада у турске руке, 1521 године, па ни после, под Турцима, није преправљана. О томе нам говори и Врначић, који је прошао кроз Београд 1553 године: "... Изидан по старом начину многим и честим кулама. Сумње нема никакве да је Београд сазидан на месту где су некада Римљани а после Византинци тврђаву имали."

Турци нису имали потребе да преправљају београдске зидине, јер су ратне операције пренели далеко на север од Београда. Тек после пуних 167 година турске окупације, 1688 године, Београд ће доћи поново у зону ратних окршаја. После неуспеле опсаде Беча и пораза који су Турци том приликом претрпели, почело је њихово повлачење. Под командом курфирста Максимилијана Баварског, Аустријанци су, 6 септембра 1688 године, заузели Београд, који Турци нису имали времена да у тако кратком року, за свега пет година, озбиљније преправе. То ће учинити тек Аустријанци.

Радови су извођени по плану и стручном упутству италијанског инжењера Корнара, а под командом и надзором генерала Штаремберга, кога је наредне године заменио генерал Аспермонт. Занет успесима аустријске војске у Србији, он није форсирао радове. Када је наступило повлачење аустријске војске, Београдска тврђава није била спремна да се

одупре турској сили. Велики везир Ђуприлић појавио се пред Београдом 1 октобра 1690 године и, после опсаде од осам дана, заузео град без борбе. Том приликом дошло је до великих експлозија, које су знатно оштетиле град. Генерал Аспермонт је због тога био оптужен, али је ослобођен кривице, јер је као главни кривац сматран Корнаро, који је пребегао Турцима и постао њихов главни инжењер, наставивши за њихов рачун радове на утврђивању.

На једном италијанском плану Београда из 1695 године (слика 2) виде се, вероватно по Корнаровом пројекту, изведени или предвиђени радови. Очигледно је да су због ратних операција које су вођене око Београда све до Карловачког мира, 1699 године, радови на Београдској тврђави били усмерени у правцу што већег коришћења постојећих одбрањених елемената старе тврђаве. Отуда на поменутом плану видимо трасу средњовековног утврђења сачувану у целини, чији су зидови ојачани додатком још једног зида са унутрашње стране. Између зидова била је насута земља. За флан-

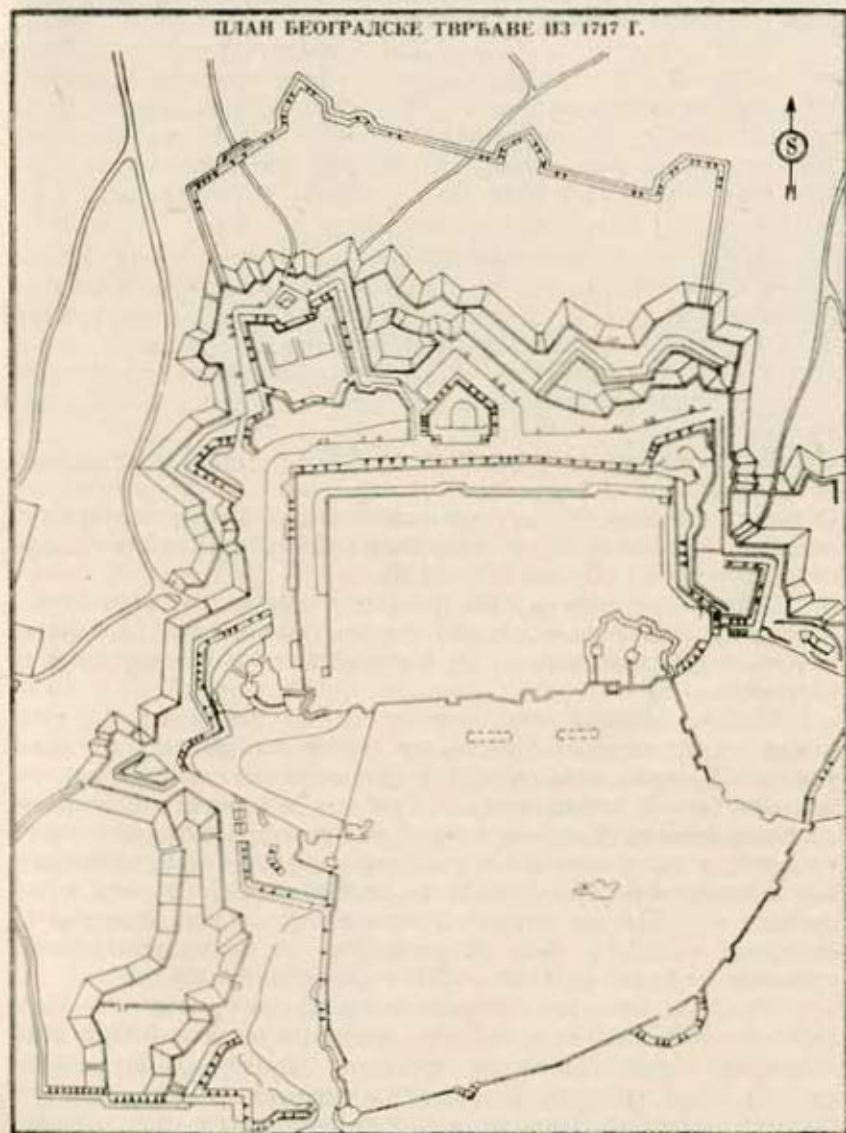
Слика 2 —
План Београда
из 1695 године

БЕОГРАДСКА ТВРЂАВА

кирање бедема саграђена су два бастiona око кула на југо-источном и југозападном углу горње тврђаве, од којих се онај на југозападном углу сачувао до данас. Овако прерађен јужни фронт тврђаве показује све карактеристике ба-

Скица 2 —
План Београдске
тврђаве из 1717
године

стионе трасе старе италијанске школе, која се одликује дугим куртинама и малим бастионима. Источни фронт допуњен је бастионом који је саграђен испред капије (данашње Зиндан-капије, са две округле куле код цркве Ружице) и испред осмоугаоне куле цвингера (данашња кула код терасе ресторана на Калемегдану). Трећи бастион на томе фронту саграђен је испред источне капије Доњег града (та капија је била са две куле као и Зиндан-капија, а уништили су је Немци 1944 године, бацивши је у ваздух). Фронт према рекама није преправљан, јер су оне давале могућност одбране са те стране. Западни фронт био је допуњен једним бастионом испред капије (бастион са кога води мост у капију која служи за улаз у Војни музеј са савске стране).

Најслабија страна тврђаве био је јужни фронт (према парку Калемегдан), јер јој се са те стране могло најлакше прићи и освојити је. Због тога је фронт утврђен по дубини израдом двеју круна испред поменутих бастиона на угловима, које су биле везане једним равелином у средини фронта, испред кога је био још један истурени спољни равелин.

Међутим, ни ти радови нису били у целини извршени до 1717 године, када су Аустријанци поново заузели Београд. О томе нам сведочи аутентичан план Београдске тврђаве израђен 1717 године од инжењера Ефенберга и инжењерског поручника Шулца (скица 2).

Овако преуређена, Београдска тврђава била је опремљена са 266 топова. Јужни фронт бранило је 112 топова, источни — 50, западни — 39, а према Сави и Дунаву било је 65 топова.

Ценећи велики стратегиски значај Београда, Аустријанци су приступили великим радовима да га из основа утврде. Програм који су тада војсковође поставиле пред инжењере био је веома велик. Требало је одмах приступити грађењу нове одбранбене линије око вароши, саградити нову тврђаву, а на левим обалама Саве и Дунава две тврђавице као мостобране, јер се знало да се Београд, у случају дуже опсаде, ослањао на водене путеве. Овај задатак поверен је генералу Доксату фон Моресу. Радови су трајали пуних тринаест година, од 1723—1736 године (слика 3).

У том периоду на Београдској тврђави су учињена многобројна побољшања првобитне трасе, па је тако добила свој данашњи облик. После тог времена никакви даљи радови на њој нису вршени. Београдска тврђава је изграђена по систему бастионе трасе, која је у то доба имала већ две сто-

Слика 3 —
Развој тврђаве
по систему
бастионе трасе

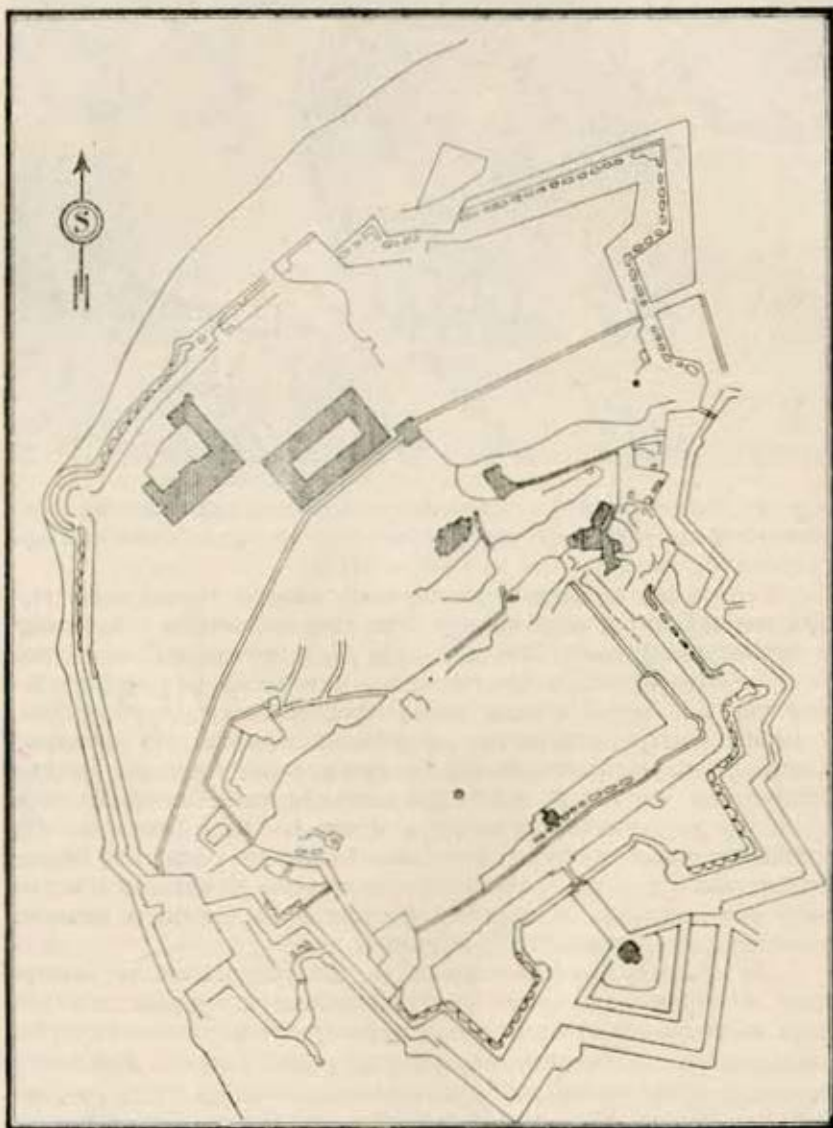
тине година традиције и неколико школа: италијанску, немачку, холандску и француску, у којој је радио чувени фортификатор маршал Вобан (1633—1707).

Тешко је тврдити којој од ових школа припада бастиона траса Београдске тврђаве. Она има елемената и немачке и француске школе, што доказује да је генерал Доксат, пореклом Швајцарац, добро познавао историски развој бастионих тврђава и да је, као добар фортификатор, употребио најприкладније елементе из разних школа. Од немачке школе узео је скривени пут са пушкарницама, коме је дао офанзивни карактер, и преломљене фланке бастиона, које су делом управне на куртину а делом на фасе бастиона. Од Вобанове школе узео је простране бастионе, ради што бољег пласирања и дејства артиљерије и ориљоне, заобљени и истурени врх бастиона на пресеку фланке и фасе који је штитио казаматиране батерије у фланкама.

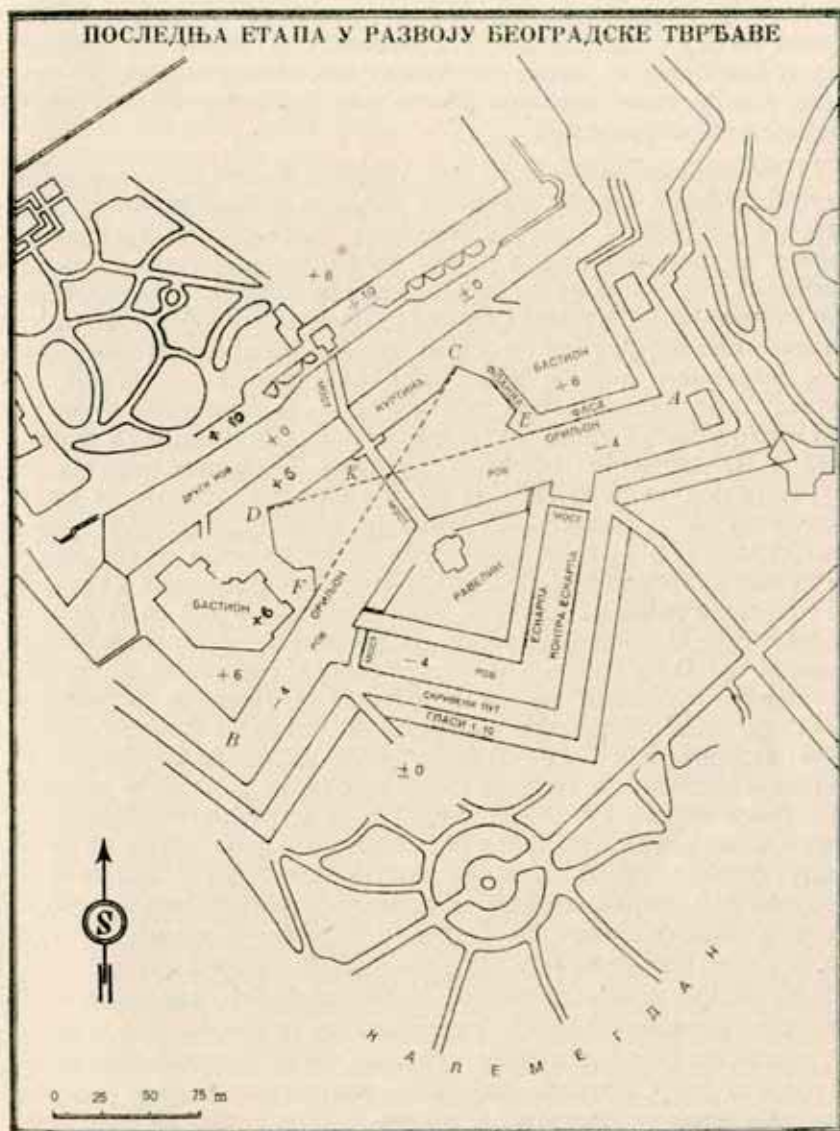
По правилу бастиона траса се конструише на тај начин што се терен који треба бранити опаше ватреном линијом која има такво преламање да се цео простор унаоколо може успешно бранити фронталном и унакрсном ватром. Ваљаност бастионе трасе огледала се у тачном одређивању односа: попречног пресека бедема и ровова; величине и правца проте-

зања појединих делова ватрене линије и углова које оне међусобно заклапају. Дужина једног фронта ватрене линије није била мања од 300 м ни већа од 600 м. Сваки фронт имао је у средини куртину са по једним бастионом са сваке стране испред којих је био дубоки и широки ров; испред куртине

Скица 3 —
Јужни фронт
Београдске
тврђаве

Скица 4 —
Елементи
бастионе трасе
Београдске
тврђаве

налазио се равелин са ровом који је био у вези са ровом куртине и бастиона; а испред свих тих ровова био је скривени пут са гласијом као прва борбена линија. Тачно геометриски одређени и конструисани облици ових фронтова давали су

тврђавама овога типа правилне звездасте облике који су могли бити изведени само у равничастим теренима. Ако је терен био брдовит, траса се морала прилагодити рељефу терена, али је тиме тврђава губила ону карактеристичну правилност свих фронтова.

Београдска тврђава је тип тврђаве бастионе трасе која је прилагођена терену (скица 3). Само је јужни фронт изграђен по принципу цртања бастионе трасе (скица 4). Јужни фронт се рачуна од врха једног бастиона (А) до врха другог бастиона (В), на коме се данас налази зграда Географског института ЈНА. Дужина фронта износи 286 м., тј. 14 м. мање од минималног фронта од 300 м. Ако ту линију поделимо једном управном која се зове „капитала фронта“ и на исту у дубину фронта пренесемо дужину од $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{6}$ дужине фронта (К) и ако кроз ту тачку повучемо паралелну линију са фронтом, АБ, добићемо положај куртине. У нашем случају је куртина повучена за 72 м од линије фронта, што значи да је повучена за $\frac{1}{4}$ фронта. Куртина је дуга 102 м (С—D), односно дужа је за 7 м од уобичајене дужине која треба да је $\frac{1}{3}$ дужине фронта (А—В). Ако се споје крајње тачке куртине са крајњим тачкама фронта, односно D са А и С са В, и ако се из тачке С повуче управна на правац С—В до пресека са правом А—D до тачке Е и са другог краја куртине, из тачке D, повуче управна на правац А—D до пресека са правом Б—С до тачке F, добиће се траса бастиона за фронт А—В у којој су праве А—Е и F—В фасе бастиона, праве С—Е и D—F фланке бастиона а правац С—D куртина. Поједини делови ове трасе имали су следећу улогу: са куртине развијана је фронтална ватра а са фаса бастиона унакрсна ватра на деоницу фронта А—В. Фланке бастиона су имале задатак да уздужном (фланкирајућом) ватром туку непосредно просторе испред фаса бастиона. За заштиту куртине и капије која је била у њој, изграђен је у осовини фронта испред куртине равелин облика ромба са унутрашњим странама паралелним са фасама бастиона. Испред равелина био је такође ров у вези са ровом испред бастиона и куртине, те је равелин као неко острво са свих страна опкољен рововима. Испред ровова, пратећи њихову изломљену трасу, у нивоу терена протезао се скривени пут, који је био заштићен зидом у коме су били прорези за пушке. Испред пута је била земља у паду 1 : 10 у правцу непријатеља, а одатле се протезало пусто поље, брисани простор у дубини од око 200 м. Тај брисани простор називан је еспланада, а код Турака калемегдан (кале — тврђава;

мегдан — поље). По том турском називу је добио име и парк подигнут после 1867 године на томе истом пољу.

Препреку су сачињавали висина бедема (који су у Београдској тврђави 10 м високи: 6 м изнад хоризонта а 4 м испод) и дубок и широк ров који је рађен ради добијања земље за испуњавање бедема. Ровови у Београдској тврђави су просечно 4 м. дубине а различитих ширина (испред равелина 19, а испред бастиона 30 м). Разлог да се испред белема поставе ровови био је и тај што је глатка артиљерија у свом даљем развоју увела и топове са убацном путањом, због чега су подножја бедема спуштана испод хоризонта да би се заштитила, а у исто време је смањена и ширина рова да би гласија и зид контраескарпе штитили зид ескарпе.

Београдска тврђава је, почев од обале Саве па све до обале Дунава, опасана ровом са скривеним путем испред контраескарпе, са кога је дејствовала пешадија. Иза рова налазе се бастиони, који на савском и дунавском потезу немају правилан распоред бастионе трасе, јер се ватрена линија прилагођава стрмом терену падина, али се у основи осећа систем бастионе одбране. Иза тих бедема, на јужној и источној страни, налази се још један дубок ров; он дели Горњи град од овог новог одбранбеног дела, који су саградили Аустријанци, а Горњи град је, као што смо видели, старији.

На свим тим бедемима били су распоређени топови и то: у Горњем граду: јужни фронт 12 топова, савски фронт — 12, северни (према Дунаву) — 9 и источни — 5, што чини 38 топова. На главном борбеном положају било је: јужни фронт, на бастионима и равелину, укупно 20 топова, источни фронт — 51 топ, дуж обале Дунава и Саве — 68 топова и западни — 10, свега 149 топова. Тврђава је према томе била брањена са укупно 187 топова. Томе броју треба додати и 16 мерзера који су били у нарочито за то изграђеним казаматима у куртини јужног фронта. Отвори тих казамата гледају у други ров између куртине и бедема Горњег града. Мерзери су били пуњени и чишћени у заштићеном простору казамата, а затим су извлачени из њих. Дејствовали су преко бедема куртине. Постојале су још две казаматиране батерије у фланкама бастиона јужног фронта, за ниско фланкирање главног улаза у тврђаву. Казамате тих батерија данас користе Географски институт ЈНА, и спортско друштво Партизан.

Главни прилаз из вароши био је путем (данас Узун-Миркова улица) који је пролазио еспланадом (данас колски пут између Великог и Малог Калемегдана) и кроз капију у грудобрану (гласи). Преко рова између те капије (звана прва

Стамбол-капија) и капије у источном углу равелина водио је дрвени мост, данас замењен насипом. Други правац водио је данашњом Грачаничком улицом преко Великог Калемегдана до грудобрана и моста преко рова (тај мост је обновљен 1953 године) кроз капију у западном врху равелина (звана Карађорђева капија, јер је кроз њу Карађорђе ушао 1806 у тврђаву). На задњим странама равелина та два пута се састају и дрвеним мостом везују равелин са куртином, у којој се налази главна капија, под Турцима звана Стамбол-капија. То је био дрвени мост дужине око 45 м., чији се последњи део испред капије могао подизати. Тог моста данас нема, јер је замењен насипом. Пошто се пређе кроз Стамбол-капију налази се на други ров између куртине и бедема Горњег града, преко кога је такође водио дрвени мост до капије, изнад које се налази Сахат-кула, која нас води у Горњи град. У критичној ситуацији ови су мостови били спаљивани, и зато су били од дрвета.

Други колски прилаз води из Улице Цара Душана путем преко Малог Калемегдана до пролаза у грудобрану и дрвеним мостом преко рова, обилази прислоњени равелин и пролази капијом кроз бедем који су саградили Турци у XVII веку. Затим се налази на други дрвени мост, који се налази испред Зиндан-капије, која припада фортификацији из Средњег века и преко овог моста води кроз капију у североисточном углу Горње тврђаве, која је такође из Средњег века, на темељима римског логора.

Кроз капије на северној и западној страни горње тврђаве водиле су само пешачке стазе за доњу и на обалу Саве. Колски пут водио је и кроз доњу тврђаву од Савикапије до Видин-капије, испред којих су били мостови преко ровова. Постоји и капија која води на обалу Саве за прелаз у тврђавицу на левој обали и у велико пристаниште унутар бедема доње тврђаве код куле Небојше. Тај басен је остатак средњовековног пристаништа, које су Аустријанци заградили бедемом са једним пролазом ка Дунаву.

Унутар тврђаве биле су саграђене многобројне зграде за посаду, командно особље и војнике и за опрему. Све те грађевине порушене су у ратовима 1914—1918 и 1941—1944 године.

Значајан објекат у горњој тврђави је дубок бунар, звани „Римски бунар“. На основи писаних извора, он је из XV века, али су га Аустријанци из основа обновили

1731 године. Дубина бунара је око 40 м, а у њега се силази завојним степеништима, којих има два.

Вредно је поменути и „Велики барутни магацин“ у доњој тврђави, који је усечен у стену. Масивну стену изнад просторије држе девет стубова, по три у три реда. Таквих просторија има две, и везане су једним покривеним односно засвођеним пролазом, у који су улазила кола да би утоварила муницију. Тај ходник је заштићен снажним бедемом према Сави. Сем овога била су и три зидана барутна магацина. (Данашња црква Ружица је некадашњи барутни магацин). Један је био у југоисточном углу горње тврђаве, а један у доњој, испод терасе на којој се налази Победник. Оба магацина су у рушевинама.

Од турских споменика сачувано је турбе у горњој тврђави, у коме је сахрањен велики турски војсковођа Даман Али-паша „Освајач Мореје“. Он је погинуо у великој бици код Петроварадина 1716 године. Тело му је донето у Београд и сахрањено на том месту. Пошто су Београд 1717 године освојили Аустријанци, турбе је подигнуто свакако после 1739 године, када су Турци повратили Београд. Велике наде које су полагане у јачину Београдске тврђаве нису испуниле очекивања. После пораза аустријске војске код Гроцке, 1739 године, Београд је без борбе предат Турцима. Аустријанцима је једино успело да у уговор о миру, који је склопљен 18 септембра у Београду, унесу и клаузулу по којој су имали право да поруше сва утврђења која нису раније постојала. По том споразуму порушена су утврђења на левој обали Саве и Дунава и цео одбранбени систем око вароши.

Како су изгледале те тврђаве-мостобрани и бедем око вароши знамо једино из старих планова из тога доба.

Одбранбена линија око вароши имала је осам бастиона. Она је почињала од Петроварадинске капије, која је била на месту данашњих царинских магацина на савском пристаништу, до Шабачке капије, која је била на правцу Карађорђевој улици, негде око Великих степеница. Линија се затим пела на гребен, па Косанчићевим венцем до Варош-капије (или Бањалучке капије), која је била на правцу Поп-Лукине улице, затим Топличиним и Косанчићевим венцем до Трга Републике, на коме је била главна капија, посвећена принцу Виртембергу, на правцу Цариградског друма, због чега је од Турака добила име Стамбол-капија. Линија је затим ишла правцем између Скадарске и Француске улице до Видин-капије, која је била на правцу улица

Цара Душана и Џорџа Вашингтона (раније Видинска улица), а завршавала се на обали Дунава код Темишварске капије, кроз коју је водио пут према селу Вишњици. Испред куртина били су равелини и дубок ров испред свих бедема. Турци су касније на беду од земље, који је остао, поболи палисаде, и оне су штитиле варош све до четрдесетих година прошлог века. Од целог тог одбранбеног система очувале су се једино капије, од којих је најјача била Стамбол-кашија.

Поновним падом Београда у турске руке 1739 године завршава се историја изграђивања Београдске тврђаве. Аустријанци су од 1787 године у два маха покушали да освоје Београд, али је то успело тек фелдмаршалу Лаудону, 9 октобра 1789 године. Међутим, Свиштовским миром 1791 године, Београд је поново припао Турцима, који више нису имали могућности и средстава да обнове и одржавају тако велику тврђаву. У то доба у турској царевини почео је да се распада феудални поредак, што се манифестовало у честим сукобима између присталица реформи султана Селима III и присталица старог поретка. Да би завео ред у Београдском пашалуку, велики везир Мустафа-паша био је принуђен да од Срба тражи помоћ. Бранећи Пашалук од одметника, Срби су створили јако језгро будуће устаничке војске, која је, по убиству Мустафа-паше, ступила у борбу за ослобођење Пашалука од дахија. Устанак 1804 године крунисан је коначним успехом, падом Београда у српске руке 1806 године.

У ослобођеној Србији требало је организовати народну власт и војску, и то веома оскудним средствима. Одржавање Београдске тврђаве премашало је средства и могућности младе државе, тако да ни тада нису вршени никакви радови, чак ни на редовном одржавању. А ни Турци по свом повратку 1813 године нису били у стању ма шта да предузму, и тако се брзо смањивала одбранбена моћ тврђаве, све до 1867 године, када су Турци дефинитивно напустили градове у Србији. Међутим, у другој половини XIX века бастионе тврђаве преживљавају тешку кризу, сличну оној коју су средњовековне тврђаве преживљавале појавом ватреног оружја. Почетком друге половине XIX века јавља се олучна артиљерија коју су први употребили Енглези у Кримском рату 1854/55 године. Олучна артиљерија је захтевала поновну преправку тврђава из основа. Нова артиљериска оруђа имала су сада већи домет, који је износио просечно 4—5 км а код опсадних оруђа и до 9 км. Услед овога,

истим снапом ватре могли су се тући и главни одбранбени фронт и сви истурени делови тврђава, које су биле малог пространства. Овом ватром су могли бити тучени делови тврђаве и с леђа, због чега су тврђаве морале да се шире истурањем деташираних форова, који су ватром својих оруђа требали да држе непријатеља на одговарајућој дистанци од главне тврђаве. Тачност артиљерије била је далеко већа а разорна зрна која се јављају око 1885 године захтевала су да се сви бедеми појачају, као и казамати за склоништа људи и опреме. Оруђа су морала да се скривају и штите челичним куполама и др. Као закључак може се рећи да је појава олучне артиљерије изазвала велике промене у појединим деловима тврђава и у њиховој целокупној организацији.

Без обзира на то што Кнежевина Србија није имала средстава да преуреди Београдску тврђаву, нису постојали ни теренски услови за грађење истурених форова око ње. Притешњена са југа насељем а са севера Савом и Дунавом, граничним рекама, одбрана у ширину није се могла остварити, јер је главна тврђава била на граници државе.

Због тога је Београдска тврђава добила једину улогу да у њој станује војска, а за то је било могућности, јер су аустријске касарне биле још у добром стању, и да се у њој чува војна опрема. Када је, 1914 године, избио Први светски рат, Београдска тврђава се није могла уврстити у отпорне тачке за одбрану границе Србије. Маневарско вођење рата у Балканском рату 1912/13 године показало је да тврђаве овога типа нису више препрека за нападача (Једрене).

По завршеном Првом светском рату тврђава је потпуно изгубила сваки војни значај и зато су предузете мере да се она уреди као јавно шеталиште за грађане. Остварењу те идеје сметали су многобројни магацини и шупе у тврђави. Због тога радови почети 1928 године нису брзо напредовали. У Другом светском рату, при нападу из ваздуха који су нацисти извршили априла 1941 године, све бараке и шупе биле су порушене. Тиме је и та последња препрека за уређење тврђаве била отклоњена, а када је, 1946 године, донет Општи закон о заштити споменика културе, Београдска тврђава је била међу првим споменицима стављеним под заштиту државе.

Арх. Драгољуб Јовановић

ТУРЦИ ПРВИ ПУТ ПОД БЕОГРАДОМ

ПОСЛЕ БИТКЕ НА КОСОВУ, 15 (28) ЈУНА 1389 ГОДИНЕ, НАСТАЛА ЈЕ ТЕШКА СИТУАЦИЈА ЗА СРБИЈУ, ОКО КОЈЕ СУ СЕ ПОЧЕЛИ ОТИМАТИ ТУРЦИ И УГАРИ. СУЛТАН БАЈАЗИТ I, КОЈИ ЈЕ ПОСЛЕ БИТКЕ КРЕНУО СА ЈЕДНИМ ДЕЛОМ ВОЈСКЕ ЗА ЈЕДРЕНЕ, ДА УЧВРСТИ СВОЈУ ВЛАСТ, ОСТАВИО ЈЕ У СРБИЈИ ДРУГИ ДЕО ВОЈСКЕ, СА КОЈИМ ЈЕ ЗАУЗЕО СРПСКЕ ПРЕСТОНИЦЕ КРУШЕВАЦ И ПРИШТИНУ И ВАЖНИЈА РУДАРСКА МЕСТА И НА ТАЈ НАЧИН СТВОРИО ПОВОЉНЕ УСЛОВЕ ЗА ЗАКЉУЧЕЊЕ МИРА. С ДРУГЕ СТРАНЕ, УГАРСКИ КРАЉ ЖИГМУНД, КОЈИ СЕ ВАШ ПРЕД КОСОВСКУ БИТКУ ПОСРЕДСТВОМ ЛАЗАРЕВОГ ЗЕТА, МАЧВАНСКОГ БАНА НИКОЛЕ ГОРЕ, БИО ИЗМИРИО СА КНЕЗОМ ЛАЗАРЕМ, НАСТАВИО ЈЕ ПОСЛЕ ЛАЗАРЕВЕ ПОГИБИЈЕ ПОЛИТИКУ УЧВРШЋИВАЊА СВОЈЕ ВЛАСТИ У МАЧВИ

и северним српским областима, где је већ држао Београд. Тако је још у новембру 1389 провалио у Србију и заузео градове Борач и Честин, у долини реке Груже, југозападно од Крагујевца.

Какво је стање било у Србији, најбоље се види из једног писма од 9 маја 1390 године, у коме се Дубровчани, у замену за неке нове концесије које им је дао Вук Бранковић, куну њему и његовој породици да ће их примити у случају да их било Угари било Турци истерају из земље, па им том приликом, штавише, дозвољавају, што је јединствен случај, да у Дубровнику подигну и православну цркву. У „повесном слову“ о кнезу Лазару записано је како су се непријатељи подигли са свих страна: „не само Турци, него и угарске земље и многа господа са безбројним ратницима, да Србију до краја опусте, опљачкају и разоре. Било је видети — вели исто слово — како једне одводе, једне немилосрдно муче, а једне мачем секу и крв силну проливају, те се на све стране ширила жалост, беда, плач и вапај нетешни.“

Да би несрећа била већа настале су и међусобне борбе између Лазареве жене, Милице, и наследника му, Стефана, са једне, и Лазаревог зета, господара Косова, Вука Бранковића, са друге стране. Вук је сматрао да је Лазаревом смрћу лишен свих обавеза које је имао према њему, па се као такав одвојио од Лазареве Србије и наставио да пружа отпор Турцима, у нади да ће учврстити свој положај у Србији, ослањајући се на угарског краља Жигмунда. Неизвесност и безвлашће, који су у земљи владали скоро две године, прекинути су миром са Бајазитом, највероватније упрочеће 1391 године. Милица и Стефан, притешњени опасношћу која им је претила од Угара и од унутрашњих борби, прихватили су понуђени вазалски положај. Србија је постала вазална држава Турске Царевине. Кнез Стефан доцнији деспот, морао је сваке године са братом Вуком да води изван одред српске војске под Бајазитовом заповешћу, а кнегиња Милица је морала своју кћер Оливеру да пошаље Бајазиту за жену. У најважније тврђаве ушле су турске посаде, пре свих у Звечан, Јелач и Голубац — утврђени град на Дунаву. Овим су Турци обезбедили себи путеве за рат против Угарске, што је било у складу са тренутном политиком Лазаревих наследника. Већ тада, нарочито у свим каснијим турско-угарским ратовима, Београд ће постати један од главних циљева обе противничке стране. Тек по овако закљученом миру, Бајазит је дозволио да се

пренесе тело кнеза Лазара из Приштине у Раваницу, што је извршено, изгледа, о Видовдану 1391 године.

Пример кнегиње Милице морао је деловати и на Бука, па је и он, не могавши да добије никакву подршку од Жигмунда и препуштен сам себи, морао да закључи мир са Турцима негде улето 1392 године, да се обавезе на давање данка и да пусти турске чиновнике у своје градове. У међувремену, до закључења мира дошло је до неколико сукоба између Угара и Срба и Угара и Турака. Тако је мачвански бан Стефан Лошонцац улето 1390 године на једном савском острву водио борбе против Срба, док су Турци, истовремено, у два наврата проваљивали из Србије у Босну и допирали све до ушћа Неретве, уносећи страх и трепет међу тамошње становништво.

Управо када је, 1391 године, влашки војвода Мирча постао Бајазитов вазал, Турци су, највероватније негде западно од Београда, продрли у Срем, али их је код села Манђелоса, недалеко од Сремске Митровице, разбио Јован Моровички. Изгледа да су се те године први пут појавили и пред Београдом, који се тада налазио у угарским рукама, и да су га нападали читав месец дана. Ово потврђује једна вест забележена у Кентабериском кодексу, коју је први објавио Немац Ф. Бабингер 1944 године. У поменутом извору ова вест је овако забележена: „Сада пак одједном долази један нов ратни поход Султана на Србију и Голубац; Угарском вилајету би припремљена велика напаст. Београд је био опседан месец дана али није заузет. Затим се велики господар вратио кући (хицриске 792 године). У идућој години 793 беху Никопол и Силистрија покорени и упад у Влашку приведен у дело.“ Иако се овде помиње хицриска 792 година, која траје до 9 децембра 1390, а 793 до 29 новембра 1391 године, ипак Бабингер сматра да је то могло бити негде 1391 године. Свакако да се турска војска, полазећи за Србију, кретала познатим царским путем који из Цариграда преко Једрена и Софије води средачко-нишавским правцем у долину Велике Мораве. Није искључено да се из ове Бајазитове војске одвојио један део, који је прешао Саву и продро у Срем, где је, као што је речено, био потучен од стране Јована Моровичког, код села Манђелоса.

Што се тиче опсаде Београда о којој се у наведеном извору говори, свакако да су је Турци изводили импровизовано, тојест пљачком и уништавањем околине, с циљем да се градска посада глађу натера на предају. Бабингер сматра да овај догађај није забележен због тога што су све вести

неповољне за славу Османова дома намерно изостављане у каснијим хроникама. Међутим, ми налазимо да опсада није била забележена због тога што фактично није била припремљена нити извођена онако како се то чинило када се предвиђало заузимање утврђених места.

Постоји једна друга вест, из XIV века, од турског хроничара Ашик-паше Заде. По њој је Бајазит I, који се налазио у опсади Цариграда, пошто је обавештен да су Угари преко Дунава провалили у Србију и да наступају према Софији, одмах наредио да престане опсада и да се попале опсадне справе, а затим с војском похитао усусрет непријатељу. До судара је дошло негде у околини Крушевца. Битка је била особито крвава, тако да је — каже Ашик-паша Заде — „исламској војсци додијало убијати, па су почели непријатеља робити.“ По казивању очевица, који је хроничару ово испричао, ниједан војник у исламској војсци није остао без заробљеника. То је било хиџриске 793, или, по нашем рачунању, 1391 године. Истина, хроничар нигде не помиње опсаду Београда, али то не значи да ње није било. Сама чињеница да су Угари прелазили у Србију и да су били потучени негде у околини Крушевца а затим гоњени, свакако у правцу Београда, потврђује прву вест, по којој се Бајазит I заиста сукобио са Угарима 1391 године и том приликом први пут нападао Београд. Упоредимо ли ове податке Ашик-паше Заде са већ познатим чињеницама, видећемо да је Цариград 1390 и 1391 године био заиста у критичној ситуацији, тако да је Млетачка Република своје посланику кога је у то време слала у Цариград дала и упутство шта да тражи ако у Цариграду уместо византиског цара нађе Муратовог сина. Тврди се да је византиски цар Јован Палеолог, пошто су му Турци забранили појачање градских утврђења, од туге умро, фебруара 1391 године. Па када се ови историски подаци слажу са оним што пише поменути хроничар, онда је вероватно да су веродостојни и они други, који говоре о Бајазитовом походу 1391 године на Угаре у Србији, а налазе потврду у вести забележеној у Кентабериском кодексу. Најзад, доведемо ли ове вести, које се међусобно слажу по времену и простору, у везу са борбама које су водили Никола Перењи у северној Србији, Јован Моровички у Срему и са борбама око Голупца, можемо поуздано тврдити да је заиста Београд доживео прву турску најезду 1391 године, а не 1440, како се досад сматрало.

Напоследку, поставља се питање: да ли је у овом Бајазитовом походу учествовала и српска војска кнеза Стефана Лазаревића? Вероватно је да Срби нису учествовали у нападу на Београд, због тога што претпостављамо да је споразум са Бајазитом уследио после његове победе над Угарима. Није искључено да су Бајазитово присуство у Србији 1391 и победа над Угарима утицали на Милицу и Стефана да се споразумеју са њим.

Проф. *Глиша Елезовић*, дописни члан САН
Гавра Шкриванић, стручни сарадник
Историског института САН

ПОХОД МУРАТА II НА БЕОГРАД 1440 ГОДИНЕ

Догађаји који су претходили опсади Београда

У СКОРО ПОСЛЕ АНГОРСКЕ БИТКЕ, 1402 ГОДИНЕ, УНУТРАШЊА КРИЗА У ТУРСКОЈ ОМОГУЋИЛА ЈЕ ДЕСПОТУ СТЕФАНУ ЛАЗАРЕВИЋУ ДА СЕ ОСЛОВОДИ ВАЗАЛНОГ ОДНОСА ПРЕМА ТУРСКОМ СУЛТАНУ И ДА СЕ ОСЛОНИ НА УГАРСКОГ КРАЉА ЖИГМУНДА, СА КОЈИМ ЈЕ, КРАЈЕМ НАРЕДНЕ ГОДИНЕ, СКЛОПИО СПОРАЗУМ, ПО КОМЕ ЈЕ ДОБИО У ПОСЕД МАЧВУ И БЕОГРАД. ОДМАХ ЗАТИМ СТЕФАН ЈЕ ОБНОВИО БЕОГРАД И, 1405, ПРЕНЕО У ЊЕГА СВОЈУ ПРЕСТОНИЦУ, У КОЈОЈ ЈЕ ИЗГРАДИО ТВРЂАВУ, ПОДИЗАО ЦРКВЕ И БОЛНИЦЕ И НАСТОЈАО ДА ЈЕ НАСЕЛИ СА ШТО ВИШЕ СРБА. У ВРЕМЕ СУКОВА СА ВРАТОМ ВУКОМ, ТУРЦИ, КОЈИ СУ ПОДРЖАВАЛИ ВУКА, ПРОДРЛИ СУ У ДВА МАХА ДО БЕОГРАДА. ПА ЈЕ СТЕФАН БИО ПРИМОРАН ДА УСТУПИ ВРАТУ ЈУЖНИ ДЕО СРБИЈЕ, ГДЕ ЈЕ ОВАЈ, КАО И

Бранковић, владао признајући турску власт. Деспот Стефан је активно учествовао и у међусобним размирицама око турског престола, па је и од Турака добио неке поседе, међу којима и рударски басен Сребрницу у Босни. По припајању Зете, 1421 године, водио је рат и против Млечића, са којима је, 21 јула 1423 године, склопио уговор у Сребрници, којим су биле одређене границе српских и млетачких земаља у Зети. У то време Деспотовина је захватала земље од Саве и Дунава до зетског приморја, на истоку до Тимока, а на југу до Шаре и Скопске Црне Горе, достижући врхунац своје моћи. Пошто није имао деце, а желео је да регулише питање наследника, Стефан је на сабору у Сребрници прогласио себи за наследника свога сестрића, Ђурђа Бранковића, а на састанку са Жигмундом, маја исте године, у Тати, утврдио да Ђурађ прихвати вазалски положај према угарском краљу и преда му кад ступи на престо Мачву, Београд и Голубац.

Чим је Мурат II дознао да је Ђурађ проглашен за наследника српског престола и да Стефан уговара савез са Угарском, послао је, с пролећа 1426 године, једног од својих повереника као посматрача у Београд.

Пошто се изасланик вратио и известио о свему што је сазнао, нарочито о Стефановом уговору са Угарима, Мурат II кренуо је, јуна 1426 године, са војском на Србију. У исто време упала је и војска босанског краља у босански део Деспотовине и опсела Сребрницу. Тек што је турска војска, под командом Синан-паше, румелиског беглер-бега, заузела Крушевац и опленила неке крајеве Србије избила је буна у Караманији. Због тога, а и због Стефановог прикупљања војске и слања поклисара Мурату, турска војска се повукла из Србије, а Стефан крене сву војску на Босну и натера Босанце да обуставе опсаду Сребрнице, око које су оставили много ратног материјала и три топа. Убрзо после тога деспот је закључио мир са босанским краљем и почео припреме за обрачун са Турцима, али га је изненада задесила смрт, 20 јула 1427 године. На престо је дошао Ђурађ, коме су Турци убрзо поднели захтев да им уступи целу Србију. Овај захтев султан је заснивао на праву наслеђа, јер је Стефан умро без непосредног мушког наследника, а његова сестра била је удата за цара Бајазита I, па је сматрао да му, као Бајазитову унуку, припада Србија. По причању савременика, Ђурађ је почаствовао великим даровима султановог посланика, али је категорички одбио његов захтев. Мурат II је

схватио одбијање као повод за рат, па је одмах наредио да војска крене пут Србије.

У међувремену, Ђурађ је, по уговору са краљем Жигмундом, склопљеном у Тати 1426 године, предао Угарима Београд. И док је угарска војска, октобра 1427 године, посела Београд и околину, Мурат је на јуриш заузео Крушевац и кренуо на југ, разорио Призрен и опсео Ново Брдо. Међутим, јуначка посада Новог Брда, коју су чинили и многи Дубровчани тамо настањени, храбро је одолевала нападима, тако да је Султан био присиљен да се повуче после 48 дана опсаде. У више прилика деспот Ђурађ је истицао верност, јунаштво и заслуге посаде Новог Брда и њеног команданта, Дубровчанина Вука Бобалића.

Према уговору у Тати требало је да Ђурађ преда Угарима и Голубац, али је војвода Јеремија одбио да то учини све док му се не исплати 12.000 дуката, које му је дуговао деспот Стефан. Угари су одбили овај захтев и почели прикупљати војску на левој обали Дунава, наспрам Голупца, за напад на град. Изгледа да се Јеремија није слагао са Ђурђевом политиком према Угарима, јер није пристао на предају града ни после састанка са деспотом, па је, новембра 1427 године, предао град Турцима. Угари су опсели Голубац, али су их Турци тако потукли, да је само мањи део војске успео да се пребаци на другу обалу Дунава, а и сам краљ Жигмунд се том приликом једва спасао.

У току целог рата против Турака не само што Угари нису пружили никакву помоћ деспоту Ђурђу, него су, штавише, приликом борбе око Голупца пустошили његову околину на десној обали Дунава и том приликом похарали и манастир свете Богородице.

Пошто је деспот Ђурађ увидео да не може рачунати ни на какву помоћ са угарске стране, а Турци су овладали делом Србије од Голупца до Крушевца и даље све до Ниша, он реши, упросто 1428 године, да са Муратом закључи мир. Услови су били тешки: поред губитка наведене територије, деспот се обавезао да плаћа годишњи данак у износу од 50.000 дуката, да шаље султану одред војске од 2.000 коњаника и да раскине све везе са Угарима.

Пошто је Србија губитком Београда, Голупца, Ниша и Крушевца остала без већих градова, деспот је приступио зидању Смедеревског града. Међутим, мир са Турцима није био дугог века. Сва Ђурђева настојања да уклони сумњу код Мурата због удаје своје кћери Катарине за Улриха, грофа Цељског, шурака цара немачког и краља угарског, нису

ништа помогле, чак ни онда када му је, 1435 године, дао за жену и своју кћер Мару.

Када је, 1437 године, Мурат тражио одред војске за рат против Угара (2.000 коњаника), као што је уговором било утврђено, деспот Ђурађ је с тешком муком, под разним изговорима, успео да избегне извршење обавезе.

Сем тога, Ђурађ је, 1437 године, одбио захтев да турска војска прође кроз Србију у своме походу на Угарску. Међутим, када је то допустио Угарима ради њиховог напада на Турке у Крушевцу, и то у време када се турска војска борила у Ердељу, Мурат је затражио да му се преда Смедерево. Деспот га је одбио, на шта је Мурат одговорио походом на Србију.

Баш у то време умре у Прагу, 8 новембра 1437 године, стари краљ Жигмунд, дугогодишњи пријатељ деспота Стефана и Ђурђа. Нови краљ Алберт, муж Жигмундове кћери Јелисавете, заузет око присвајања чешке и немачке круне, није предузимао никакве озбиљне мере да се заједно са српском војском супротстави Турцима, те се није ни одазвао Ђурђевој молби за помоћ, пошто је, већ с пролећа 1438 године, заратио против пољског краља ради чешке круне.

О српско-турском рату у току 1438 године мало се зна. У нашим старим летописима стоји да је Мурат разбио Србе 1 августа 1438 године, затим опленио и попалио Кучево и Браничево, богате крајеве између Велике Мораве и Тимока. заузео и разорио Острвицу, а градови у Грузи, Раваница и Борач сами су се предали. Српски градови у Зети дуго су одолевали турским нападима, а што се тиче борби око Новог Брда, о њима се ништа не зна.

Док је у Србији увелико пламтео рат, на сабору у Будиму, тек 24 маја 1439 године, било је решено да се скупља угарска војска у Сегедину и да се притекне у помоћ Србији. Отприлике у исто време, крајем маја или почетком јуна, стигао је под Смедерево и султан Мурат II са војском од око 130.000 људи. Одбрану Смедерева деспот је поверио своме сину Гргуру и шураку Томи Кантакузеноу, а сам је, са женом Јерином и најмлађим сином Лазарем, смедеревским митрополитом Атанасијем и многобројном свитом, прешао, крајем јуна 1439 године, у Угарску, носећи са собом и све своје благо.

Султан је тукао Смедеревски град великим топовима, које је салио на лицу места. Огромне камене кугле рушиле су градске куле и бедеме, а страшна грмљавина топова уно-

сила је страх међу народ који се у граду заклонио. У прво време посада је храбро издржавала опсаду и одбијала нападе, али у току идућег месеца, када су они учестали, постајући све жешћи, и када се све више осећао недостатак хране, команданти одбране почели су да помишљају на предају града, тим пре што о помоћи из Угарске није било никаквих вести.

Краљ Алберт, задржавши се у Сегедину до краја јула, кренуо је тек почетком августа ка Тителу, где се једва сакупило око 24.000 угарских и српских војника. Међутим, налазећи се у безнадежној ситуацији и не знајући ништа о покрету те војске, заповедници града, Гргур Бранковић и Тома Кантакузен, предали су га, 27 августа 1439 године.

Вест о паду Смедерева изазвала је праву панику у војсци краља Алберта, тако да је у неким јединицама настало расуло, и тек са великом муком успостављен је ред. Са преосталом војском краљ је у току септембра спречавао турске чете у пљачки по Срему и Мачви, а затим се у октобру повратио у Будим.

Пошто је оставио јаку посаду у Смедереву и неке јединице за упаде у Угарску, Мурат је са осталом војском кренуо у помоћ Исак-бегу под Ново Брдо. Међутим, јуначка посада Новог Брда одолевала је свима нападима, тако да је Мурат наредио да се војска повуче преко зиме у Скопље, а сам је кренуо за Једрене. Тек после пропасти Србије и двогодишње опсаде морало се и Ново Брдо предати, 17 јуна 1441 године, беглер-бегу Шехабедину.

Пад Смедерева и Србије донео је српском народу незапамћена страдања. Оно што није успело да побегне у планине и шуме, одведено је у робље или посечено. У свакој српској вароши постојали су нарочити трговци који су куповали и продавали робље. Турски хроничар Нешрија прича да су се у Скопљу могла купити четири дечака за 20 аспри, а најлепша робиња за пар чизама.

После пада Смедерева и Угари увиђају сву озбиљност ситуације и све већу опасност од турског продирања било на запад, у Босну, било на север, у Угарску. Зато краљ Алберт одмах, 17 септембра 1439 године, расписује у Угарској нови порез од по једног златног форинта на сваки дом, ради прикупљања војске напролеће 1440 године. Међутим, после изненадне краљеве смрти, 1439 године, настале су у Угарској распре око престола.

*Прилике у
Угарској пред
турски напад
на Београд*

Слика 1 —
Београд
у XV веку

Када су Угари видели да ће, преко Албертове жене и наследнице Јелисавете, Угарском завладати омрзнути немачки гроф, Јелисаветин брат од стрица, Улрих Цељски, зет деспота Ђурђа, организовали су Народну странку, која је захтевала од краљице да се преуда за пољског краља Владислава. Обојани пристанак добијен је 21 фебруара 1440 године, с тим да на угарски престо дође пољски краљ. Међутим, сутрадан, краљица је родила сина, познатог под именом „Владислав Посмрче“, и под утицајем грофа Цељског одустала од удаје за краља Владислава.

Управо када је изненадна краљичина одлука довела до грађанског рата у земљи, појавио се, крајем априла, пред Београдом султан Мурат II са великом војском.

Изглед
Београда
уочи напада

У времену када је деспот Стефан зидао београдски град, ратовало се углавном хладним оружјем, иако је постојало и ватрено. Међутим, развој ватреног оружја био је незнатан у време деспотовог зидања Београда, тако да није могло испољити никакав утицај на тадашње утврђене градове. (Слика 1.)

Београд је имао Доњи и Горњи град.

На највишем врху, над Савом и Дунавом, налазио се Горњи град, изидан у облику правоугаоника, са ширим странама (дужине по 500 корака, или око 375 метара), окренутим према Врачару и Дунаву а ужим (по 250 корака, или око 190 метара) према Сави и Банату. Куле су биле подигнуте на угловима и странама бедема. По описима разних путописаца, нарочито се истицало пет кула, које су претстављале ужу одбрану града, од којих се највећа звала Небојша.

Доњи град, у коме се налазило предграђе — варош, био је опасан, заједно са Горњим градом, двоструким бедемом и многобројним кулама на њему. Једино је на чеоној дунавској страни бедем био једнострук. На истакнутим крајевима Доњег града, при ушћу Саве и код улаза у мало београдско пристаниште, налазиле су се две велике куле, које су претстављале најјаче тачке одбране Доњег града.

Целокупан градски бедем имао је облик петоугаоника, чије су се две северне стране протезале дуж дунавске обале, трећа је била на савској страни, четврта ка малом пристаништу, а пета је гледала на Врачар. Према подацима путописаца који су пролазили кроз Београд, изгледа не само да му се није мењао тврђавски облик за време Угара него ни да нису подигнута никаква нова постројења све до 1440 године.

Од наоружања зна се да је београдска тврђава имала и велике топове, али није познато колики је био њихов број.

Најзад, напомињемо да су, према ондашњим подацима из разних извора, становништво Београда чинили највећим делом Срби, који су становали у Доњем граду. Ова чињеница, у вези са географским положајем у компактном етничком склопу српског народа, сачувала је његову физиономију и онда када је био у рукама Угара.

Одбрана Београда, у којој су, највећим делом, били заступљени Срби, у саставу угарске војске и под угарском заставом, уствари је претстављала последњи напор и последњу наду да се, за случај да турска војска можда претрпи отсуднији пораз, из овог јединог преосталог упоришта на географско-етничкој територији Србије поведе ослободилачка борба за поновно ослобођење Деспотовине, као што је то био случај 1443 године.

Управо у светлости оваквог схватања улоге и значаја Београда сматрамо да треба и тумачити упорност са којом је Београд брањен и фанатизам са којим су Турци јуришали на његове бедеме.

Опсада Београда

Поред војника разних народности, београдску посаду су највећим делом чинили Срби-добровољци, као најмногобројнији становници града. Одбраном је командовао Јован Таловац, Дубровчанин, брат хрватског бана Матка, некад дворјанина деспота Стефана Лазаревића. Колика је била јачина београдске посаде није познато.

Турска војска, под командом самога Мурата II, опколела је Београд са суве стране, примакла му се доста близу и ту се укопала и заклонила земљаним насипима, а турска флота, која је господарила Дунавом и Савом, пресекла је сваку везу града са Угарском. Од опсадног наоружања Турци су имали топове, балисте и катапулте. Топове су најпероватније излили у Смедереву, а није искључено и под самим Београдом. Међутим, због тешкоће израде топова, нарочито због за ондашње појмове дуге опсадне линије око Београда, која се протезала од Саве до Дунава, биле су довучене многе опсадне справе, катапулте, које су бацале велико камење и разне запаљиве материје, и балисте, које су избацивале велике стреле и копља. Цео овај опсадни материјал био је постављен иза земљаног насипа. Поред овога, умногоме су примењиване и подземне галерије (лагуми), којима су се Турци служили да начине бреше (отворе) на градским зидинама. Главно наоружање турске војске било је хладно оружје: сабље, копља, разне врсте палица (топуза и буздована), бојне секире, лукови са стрелама, самострели и друго.

Рачуна се да је турска војска имала око 100.000 бораца.

Одбрана Београда, поред хладног оружја била је наоружана и неком врстом пушке. По описима савременика, из тих пушака бацана су до на читаву миљу оловна зрна која су могла да пробију коња и коњаника у оклопу. Када би пробила једног човека, она нису губила пробојну снагу, него су могла да ране и другог. Турци су, по казивању савременика, имали више губитака од пушчаног дејства него од непознате заразне болести која је харала у њиховим логорима. Због сваког дејства, није чудо што је морал турске војске био у више прилика пољуљан. Турци су дуго тукли Београд топовима и опсадним справама и неколико пута ју-

ришали на град. Али, сви покушаји су остали узалудни. Одбрана Београда јуначки се борила и у више наврата и испадима из града наносила Турцима знатне губитке. Одбрану су помагали и српски војници који су били у турској војсци, тиме што су стрелама добацивали писма са драгоценим обавештењима о турским намерама и припремама. Када су Турци почели да копају велики подземни ходник, с намером да кроз њега уђу у град и да га тако изненада заузму, браниоцима Београда је стрелом добачено обавештење о тим намерама. Под Таловићевим руководством била је израђена огромна контрамина, напуњена барутом, сумпором, смолом, сламом и сувим шибљем. У погодном тренутку она је била запаљена, и страшна експлозија срушила је цео турски лагум и многе Турке побила.

Пошто је у међувремену ипак дошао на угарски престо, пољски краљ Владислав је, после крунисања, 17 јула 1440 године, по савету Сибињанин Јанка (Јована Хуњадија) крајем јула упутио Мурату II два пољска властелина да уложе протест због напада на Београд и да захтевају да се опсада одмах обустави. Истовремено је наредио да се угарска војска прикупља око Сегедина. Мурат је примио изасланике на Врачару, а затим их упутио у Смедерево, да чекају одговор. Из овог догађаја сазнајемо да се име Врачар већ од тога времена помиње, истина онда само као поље у околини града. Пошто је угарске изасланике послао у Смедерево, Мурат је наредио да се изврше све припреме за општи јуриш на Београд. Међутим, браниоци су и о овоме били обавештени. Када су Турци предузели општи напад, они су их јуначки дочекали. Од 1 час после подне па до мрака водила се борба на живот и смрт. Турци су били одбијени на целом фронту, па је султан наредио да се опсада обустави и војска повуче.

И тако, после скоро седам месеци узалудне опсаде и свих покушаја да се Београд заузме, захваљујући храброј одбрани Турци су га морали напустити, оставивши под његовим зидинама око 20.000 погинулих. Не смемо заборавити да одамо признање оним незнатим српским јунацима у редовима турске војске који су, по цену живота, благовремено обавештавали градску посаду о свима турским намерама и радовима и на тај начин умногоме олакшали одбрану града.

Кажу да је, напуштајући Београд, Мурат II поручио угарским изасланицима: „Одлазим, јер желим да ваџем краљу оставим времена да размисли да ли је за њега боље

да ми уступи Београд са оним делом Србије који још држи у својој власти добровољно“, па је, — бележе неки историчари — додао: „Турци треба да добију Београд, они га морају добити пре или после, и они ће га добити.“

Нешто после ове неуспеле опсаде, рачунајући да ће наћи београдску посаду неспремну, одлучио је Исак, смедеревски санџак-бег, да изненада нападне на Београд, 1441 године. Међутим, проницљиви и храбри војсковођа Сибињанин Јанко дочекао га је пред градом и потукао, а затим, на челу угарске коњице, гонио га све до бедема Смедеревског града.

Овај неуспех, као и онај из 1440 године, принудио је Исака да наредне, 1442 године, када је Сибињанин Јанко отишао са угарском војском да брани Ердељ, упути Шеха-бедин-пашу да заузме у близини Београда вис Жрнован. Помоћу Срба-кулучара, Турци су на поменутом вису подигли град који су назвали Хавала, Авала, што, уствари, значи град за ометање непријатеља. Подизањем Авале, Турци су мађарски посед у области Београда свели на знатно мањи земљишни појас и на тај се начин и просторно заштитили од евентуалних угарских напада на Смедерево.

Успела одбрана Београда одложила је турске нападе на град за даљих шеснаест година, када су се, ма и за краће време, оствариле наде Срба за поновно успостављање Деспотовине.

Проф. *Глиша Елезовић*, дописни члан САН
Гавра Шкриванић, стручни сарадник
 Историског института САН

ПОХОД МЕХМЕДА II ОСВАЈАЧА НА БЕОГРАД

*Преглед догађаја од 1442 до 1456 године
који су претходили нападу
на Београд*

ПОСЛЕ НЕУСПЕХА ПОД БЕОГРАДОМ 1440 И 1441, ТУРЦИ СУ НАСТАВИЛИ ДА ВРШЕ УПАДЕ НА УГАРСКУ ТЕРИТОРИЈУ. КАДА СУ ПАЛИ СМЕДЕРЕВО, 1439, И ДЕСПОТОВИНА, БИЛО ЈЕ ЈАСНО ДА НА РЕД ДОЛАЗИ УГАРСКА. ИЗГЛЕДА ДА СУ ОВУ ОПАСНОСТ НАПОСЛЕТКУ УВИДЕЛЕ И СВЕ ПРОТИВТУРСКЕ СНАГЕ, ПА СУ, ПРЕД ОПШТОМ ОПАСНОШЋУ, ПОЧЕЛЕ НЕ САМО ДА СЕ МИРЕ НЕГО И ДА ПРИПРЕМАЈУ ЗЕМЉУ ЗА РАТ. СВИ СУ БИЛИ СЛОЖНИ ДА ТУРКЕ ТРЕБА ТУЋИ ПРЕ НЕГО ШТО ПРЕКОРАЧЕ ГРАНИЦУ УГАРСКЕ.

НЕКОЛИКО ПОСЛЕДЊИХ УСПЕХА СИБИЊАНИН ЈАНКА ОЖИВЕЛИ СУ МЕЂУ ХРИШЋАНИМА ЖЕЉУ ДА СЕ НА ТУРКЕ ПРЕДУЗМЕ НАПАД ЈАЧИХ РАЗМЕРА, ЧЕМУ ЈЕ ЗНАТНО ДО-

принело, поред ревности кардинала Јулијана Цезарина, и неуморно настојање Ђурђа Бранковића.

Краљ Владислав је сакупио једну, а Сибињанин Јанко другу војску у тамишком Банату. Папин легат кардинал Јулијан сакупио је војску од Немаца, Чеха и Пољака. На-последку, деспот Ђурађ, поред материјалне помоћи коју је давао за припрему рата, сакупио је и сам војску међу Србима у Угарској. По причању савременика, Ђурађ је прикупио о своје трошку 25.000 коњаника и пешака. Укупна јачина хришћанске војске износила је 35 до 40.000 људи. Сва војска је била подељена у три дела. Првим делом је командовао Сибињанин Јанко, другим деспот Ђурађ, а трећим краљ Владислав са кардиналом Јулијаном.

Овако подељена, војска је прешла Дунав код Ковина, продрла у Србију средином октобра 1443 године, за врло кратко време заузела Крушевац, који је том приликом највећим делом изгорео, и затим разбила Исак-бега код Ниша. У наступању ка Цариброду потукла је, у долини Нишаве, претходницу турске војске и заробила Махмуд Челебију, Санџак-бега од Боли, зета султана Мурата II. У току наступања кроз Србију и Бугарску, угарско-српској војсци прилазили су многи добровољци Срби, Бугари и други потлачени хришћани. У бици код Софије Турци су били потучени, а заузету Софију савезничка војска је запалила и наставила да гони Турке све до Маркове Капије.

Због неуспелих напада на Маркову Капију и наступајуће зиме било је наређено повлачење, децембра 1443 године. За цело време повлачења од Софије ка Нишу, Турци су нападали савезнике и наносили им велике штете, све док их деспот Ђурађ није из заседе зауставио и потукао у боју код Куновице, 2 јануара 1444 године. У боју се нарочито истакао војвода Ђурђе Мрњавчевић.

Победом код Куновице повраћена је Деспотовина, а два Ђурђева сина беху ослобођена из сужањства.

Турски изасланици дошли су деспоту у Сегедин да се погоде о откупу заробљеног Махмуд-бега и да преговарају о миру. Деспот је успео да Сибињанин Јанка придобије за мир, па су обојица утицали на краља Владислава, и најзад је мир био закључен у Сегедину, 13 јула 1444 године.

Сегединским миром обавезали су се и Угари и Турци да неће прелазити преко Дунава нити нападати једни на друге. Ђурађ је добио сву Србију са 24 града, међу којима су били и Голубац и Крушевац, али је, по тражењу Сибињанин Јанка и угарског сабора, један део своје територије

око Ниша морао да уступи на управљање војводи Ђурђу Мрњавчевићу. Опирање деспотово да пристане на овај уступак умногоме је допринело угарско-српској подвојености, која је настала после Сегединског мира. Међутим, закључење мира није било по вољи папи Евгенију, па су, на његово наваљивање, Угари решили да се мир прогласи неважећим и рат настави. Деспот Ђурађ није хтео да крши мировни уговор, због чега је са Турцима закључио посебан мир, 15 августа 1444 године. По овом миру Турци су деспоту вратили Смедерево и територију која му је пре рата припадала. Ђурађ је одбио позив Угара да се прикључи новом походу на Турке, пошто није хтео да прекрши мир, а сем тога земља је била исцрпљена претходним турским пустошењем.

Угарска војска, са краљем Владиславом и Сибињанин Јанком на челу, прешла је Дунав, заузела Видин и, преко Никопоља и Бугарске, наступала обалом Црнога Мора до Варне, где се сукобила са војском султана Мурата II. У крвавој бици, угарска војска била је до ногу потучена; сам краљ Владислав пао је на бојишту, а Јанко се спасао бекством.

После битке код Варне, 1444, за краља Угарске проглашен је малолетни „Владислав Посмрче“, а Сибињанин Јанко је постављен за губернатора. На овом положају, који му је потпуно омогућио вршење краљевске власти, Јанко је почео да припрема нов поход на Турке, у који је позвао и деспота. Ђурађ је одбио позив, а Јанко, не могавши да прикрије своје нерасположење према њему, улугори се с војском код Ковина, наспрам Смедерева. На то му деспот пошље Дубровчанина Паскоја Соркочевића да га моли да одложи рат против Турака до идуће, 1449 године, до ког времена би и он спремио војску и притекао му упомоћ. Деспот је предочавао Јанку незгоде које га могу задесити у јесењим операцијама у планинским пределима. Савет да се не улази у рат 1448 дао је и папа Никола V. Међутим, Јанко није хтео да чује за одлагање, штавише, деспотово одбијање је примио као акт издаје, а војсци је наредио да приликом пролаза кроз Србију плени и пљачка и понаша се као у непријатељској земљи. Срби су ипак, по Ђурђевој заповести, давали угарској војсци храну и остало.

Продирући кроз Србију, угарска војска се сукобила са Турцима на Косову 18 и 19 октобра 1448 године и ту свалистом изгинула, сем влашке, која је благовремено прешла

на страну Турака. Сибињанин Јанко је успео да се спасе бекством, али су га Срби ухватили и предали Ђурђу у Смедереву. Пошто је ту провео једно време, више као заробљеник него као гост, морао се споразумети са Ђурђем и обавезати да ће за накнаду штете коју је угарска војска причинила Србији исплатити 100.000 дуката и да ће повратити све одузете деспотове поседе у Угарској.

Уз папин благослов, Јанко је, у споразуму са угарским сабором, одрекао овај уговор, па је 1450 године упао са војском у Србију и почео поново да пљени и пали. Само мирољубивост старог деспота допринела је да се овај сукоб убрзо заврши. Ђурађ је Јанку вратио сина, који се код њега налазио као талац, и мир је био поново успостављен.

Припремајући се за напад на Цариград, одмах по смрти султана Мурата, наследник престола Мехмед II обновио је, 1451, уговор о миру са деспотом Ђурђем. Али, пошто је у мају 1453 године освојио Цариград, поставио је деспоту нове захтеве, тражећи повећање данка и предају Смедерева и Голупца. Ђурађ је одбио ове захтеве, после чега су Турци, крајем пролећа 1454, напали Србију и опсели Смедерево. Док је Мехмед ишао према Београду да га осматра, изненада се из Ковина пребацио преко Дунава Ђурђе са нешто новоприкупљене војске, потукао Турке пред Смедеревом и присилио их на повлачење у правцу Ниша. Угарска војска, која је стигла у помоћ Србима, разбила је октобра 1454 турску код Крушевца, заробила Фериз-бега и наставила да је гони све до Пирота.

Идуће, 1455 године, Мехмед је продужио рат против Србије, и 9 јуна заузео Ново Брдо, 21 јуна Призренац, а потом Призрен, Гилане и Бихор. Пошто није добио никакву помоћ од Угара, деспот је закључио мир, којим се обавезао да ће пропуштати турску војску кроз Србију чак и када иде на Угарску.

После овога стари деспот је доживео тешке дане: био је рањен и заробљен од угарског команданта Београда Михаила Силађија, који је у нашим народним песмама познат под именом Михаило Свилојевић. Требало је за откуп 50.000 дуката и да талац буде Ђурђева жена Јерина док деспот не преда тражену суму.

*Опсада
Београда*

Почетком јануара 1456 године требало је да се на државном сабору у Будиму, сазваном по краљевом позиву, одлучи о рату против Турака. Међутим, угарски великаши

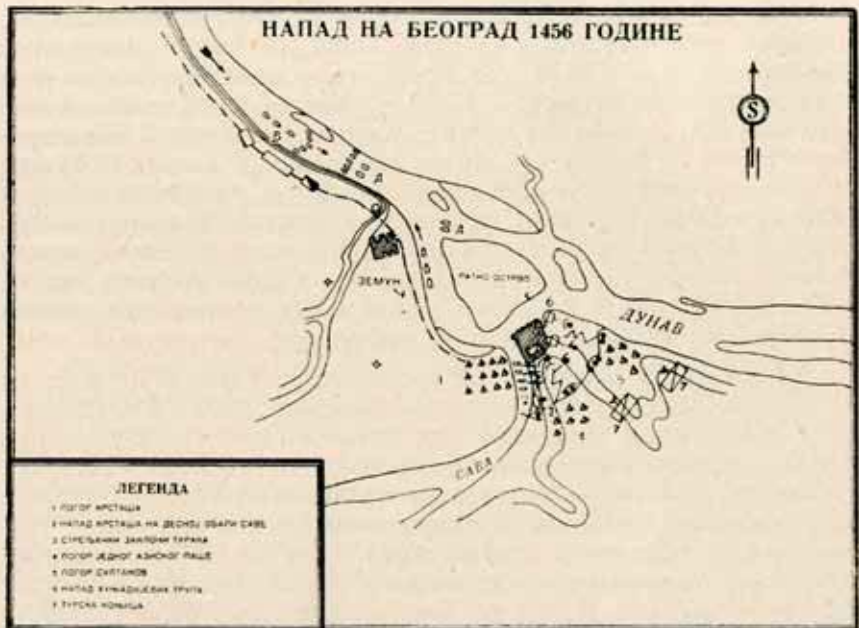
се нису одазвали, па је сабор, пошто је двапут био одлаган, одржан тек средином марта. Иако је било очигледних разлога да треба што пре приступити припремама за рат и почети непријатељства, сабор је решио да рат не почиње пре августа, док се не сабере летина и прикупи новоодређени порез од једног дуката на сваки дом у Угарској. Новац је био потребан за унајмљивање војске, а летина неопходна због оскудице у храни, нарочито у јужној Угарској и Србији. Узалудна су била сва настојања папе Калиста, преко његова легата кардинала Јована де Санто Анђело, да се што пре предузме крсташки поход. Нису помогла ни папина обећања о помоћи у војсци и материјалу.

Тек што су донесене саборске одлуке стигла је вест да је султан Мехмед II кренуо на Београд. Јанко Сибињанин је у име краља предузео све мере да се војска што пре сакупи, организовао одбрану Београда и одредио новог команданта, Михаила Орсага, а за заменика му Јована Бастиду. Истовремено, прелазио је фанатични фрањевац Јован Капистран с једног на други крај Угарске и по суседним земљама, говорећи верницима да је дошао час да се за крст устаје на оружје. И доиста, вест о паду Цариграда узбудила је цео ондашњи хришћански свет.

Савременици цене да је војска султана Мехмеда коју је повео на Београд бројала до 150.000 људи. Султанова личност и слава стечена заузимањем Цариграда уливале су пуно наде да ће и овај потхват успети. Војска је била богато опремљена, првенствено топовима разноврсних калибара, који су изливани у Скопљу и Крушевцу, и многим топовима који су лађама и на други начин преношени. Рачуна се да је било 300 топова разне величине, а сем тога и 22 топа дуга 27 стопа. Говори се да је било и 7 мерзера, у којима је могао да седи човек средњег раста. Хроничар Ашик-паша Заде, који је описао Мехмедов поход на Београд, каже да су топови били изливени од разбијеног цариградског коња од бакра, од крста начињена на завртње и црквених звона. У наоружању пешадије било је и пушака. Занимљиво је да су топове «послуживали хришћани: Италијани, Угари, Немци, Далматинци, Босанци и други.

Турска војска стигла је под Београд 13 јуна 1456 и прекрила све околне земљиште од Дунава до Саве, а по рекама је крстарило око 200 турских лађа, међу којима и неколико великих галија. Београд је био потпуно опкољен. (Скица 1.)

Скица 1 —
Напад на
Београд
1456 године

Распоред турске војске: пешадија у борбеном поретку на врачарској висоравни, између Миријевског и Булбулдерског Потока; коњица: између пешачких колона у три борбена реда; артиљерија (као и коњица): две велике батерије на Врачару са правцем дејства према Дунаву и Мокролушком Потоку; једна мала батерија на дунавској обали, за дејство на непријатељску војску која би се појавила са дунавске стране или с леђа из Србије, једна батерија пред црквом свете Магдалене (раније св. Николе), негде на врачарској висоравни; општа резерва: на падинама изнад Миријева. На Дедињу су се налазиле четири колоне пешадије и коњице и три батерије артиљерије. На ушћу Мокролушког Потока, уз обалу Саве, било је подигнуто утврђење за обезбеђење шабачког пута.

До краја јуна Турци су изградили потребне заклоне и склоништа и завршили све припреме за напад на Београд.

Одбрану Београда Сибињанин Јанко је појачао са нешто мало људства које је имао при руци и нешто топова и муниције што је одузео од других градова. Као и у ранијим приликама, посаду је појачао српски живаљ из Доњег града и онај који се пред наступањем турске војске склонио у

град. Сакупљање угарске војске код Сегедина ишло је споро, једва се искупило око 8.000 људи, а од великаша стигла су свега два. Када се чула пуцњава топова под Београдом, број се нешто повећао. Слично је било и са папиним најамницима. Ситуација се привремено погоршала на вест да је краљ побегао у Беч. Али, захваљујући францезцу Јовану Капистрану, који је својом речитошћу успео да одушеви свет за рат против Турака, сакупљена је војска од око 60.000 људи разног порекла и занимања. Наоружање Капистранових добровољаца било је најразноврсније: могле су се видети секире, разни ножеви, косе, копља, мачеви, велики чекићи. Капистранови добровољци имали су висок морал, какав се ретко памти у тадашњим војскама. Сваки крсташ, без обзира на религију којој је припадао, био је одушевљени борац за хришћанску ствар.

Истовремено са спремањем војске, Сибињанин Јанко је дао да се изради велики број шајки и других лађа за пребацивање људства и материјала. Рачуна се да је било до 200 разноврсних лађа. Посаде шајки и галија биле су, према речима кардинала Јована де Санто Анђело, састављене од Срба, којих је био добар број и међу Капистрановим добровољцима.

Целокупна угарска војска прикупила се око Сланкамена и, заједно са речном флотилом и другим бродовима, натовареним разним потребама, кренула у правцу Београда. Док је хришћанска војска наступала, турска флотила је затварала водени пут између Земуна и Београда. Да би одбрана била што јача, турске лађе биле су међусобно повезане гвозденим ланцима. Требало је ову флотилу разбити, отворити пут и сопствену војску која је наступала пребацивати опседнутом Београду. Иако бројно много слабије, хришћанске шајке нападе су 14 јула на турско бродовље. Борба је била жестока. Исход битке решили су Срби Београђани, који су, на велико турско запрепашћење, испловили из београдског тврђавског пристаништа и ударили с леђа на много јачу али непокретну турску флотилу. Изложен двостраном нападу, турски пловни бедем био је разбијен: четири велике лађе су потопљене, девет запаљено, а остатак је једва успео да избегне. Рачуна се да је у овој борби погинуло 5.000 турских војника. Битка је била добијена, опсадни обруч разбијен и Београд за овај мах спасен.

Чим је пут ка Београду био отворен, тамо се пребацио Јанко са нешто мало војске, а крсташима је наредио да се најжитније обучавају основним војничким знањима како би

их могао у најкраћем времену употребити у борби. Обука је трајала неколико дана на земунском пољу, а затим је почело и њихово пребацивање у Београд.

После претрпљеног пораза на Дунаву, Турци су појачали бомбардовање Београда и на многим местима начинили велике бреше, а спољашњи зид су са сува скоро порушили. За време ових бомбардовања, приликом обиласка артиљериских положаја, погинуо је румелиски беглер-бег Караца. Бомбардовање је трајало до 21 јула, када је лично султан Мехмед II наредио општи напад на град. Први борбени ред чиниле су нерегуларне трупе, а за њима, у другом, били су јаничари. Налет је био силовит. Кроз начињене отворе Турци су продирали у град. Борба се водила прса у прса по градским улицама. Многе браниоце је обухватила паника, па су неки напуштали положаје, а било их је и таквих који су бежали у Земун. Већи део посаде повукао се у Горњи град, а Турци су заузели Доњи, односно подграђе, и почели се пети уз зидине помоћу лестава које су вукли са собом. Појава Сибињанин Јанка и Капистрана на градским бедемима повратила је малаксалој посади морал и срчаност. Сада је борба настављена са несмањеном жестином. Целу ноћ између 21 и 22 јула београдска тврђава изгледала је као упаљена бакља. Рано у зору успео је један део јаничара да се успуже уз зидине и провали у Горњи град. Међутим, захваљујући томе што је Јанко изделио снаге у мање групе, успело му је да уништи све оне групе јаничара које су се одвојиле ради пљачке. Браниоци су у ровове на прикупљене нападаче бацали запаљено пруже, натопљено смолом и сумпором, затим их засипали мноштвом стрела и палбом из мускета. Кад се један Турчин успео на градски бедем да пободе турску заставу, бацио се на њега Србин Стефан (Тит) Дуговић и, у огорченој равноправној борби, не успевши да га савлада, бацио се заједно с њим у дубок ров, у коме су обојица нашли смрт.

Борба је трајала не јењавајући све до у подне 22 јула, када је хришћанима пошло за руком да из вароши и градских бедема истерају Турке. Из опрезности, Сибињанин Јанко је издао заповест да се непријатељ не гони. Али Капистран и његови крсташи, одушевљени успехом, нису се освртали на наређење, него су, уз звоњење црквених звона, лупу бубњева, звуке труба и бојне покличе, са развијеним заставама излетели из града и напали на турске логоре у правцу данашњег Ташмајдана, где су се налазили султанови шатори. На месту најжешће борбе нашли су се султан

Мехмед и командант јаничара Смаил-ага. Прекорен од султана, због јаничарског одрицања послушности, Смаил-ага јурну на крсташе и ту одмах погибе.

Сам султан, понет ратничким еланом, борио се раме уз раме са својим војницима. Био је рањен стрелом и једва је успео да се спасе пристизањем 6.000 коњаника који су, враћајући се из пљачке, напали дуж десне обале Дунава и натерали крсташе да се повуку у град.

По паду мрака Мехмед је наредио повлачење. Дуга колона разбијене војске са покупљеним рањеницима напуштала је бојиште. Безбројни пожари уништавали су напуштене турске логоре, слагалишта и огроман ратни материјал. У току ноћи између 22 и 23 јула повлачење се претворило у право бекство. Тек у Софији је султан успео да, драконским мерама, задржи војску. Београдска поља и градски бедеми били су прекривени многобројним лешевима и заосталом ратном опремом. Под Београдом је изгинуло око 24.000 турских војника. Заплењени су сви турски топови и много друге ратне спреме. У току повлачења турске војске кроз Србију народ се листом дизао на оружје и уништио још око 20.000 турских војника.

Према писању турског путописца Евлије Челебије, султан Мехмед, или, како се још звао, Гази Фатих, тукао је без прекида Београд 40 дана и ноћи. Но како беше наступила зима — каже Евлија — Турци напустише Београд, па се, постиђени и оштећени, вратише у Једрене. Евлија вели да је Фатих намеравао да идуће године поново пође на Београд, али га је у томе спречила смрт.

Победа под Београдом, нажалост, није била потпуно искоришћена: разбијени Турци нису гоњени, јер Сибињанин Јанко није имао довољно снага, а обећана помоћ са Запада није никако стигла. Сем тога, у војсци је почела да хара куга, од које је, ускоро по ослобођењу града, умро и сам Јанко. Најзад, ни разрушени Београд није више претстављао солидну основицу за овакав потхват.

После пада Смедерева и Цариграда, победа под Београдом претставља један од најкрупнијих европских догађаја. Она је повратила веру тадашњем хришћанском свету да Турци нису непобедиви, и скоро за седам деценија одложила турску инвазију на Угарску и продирање у Средњу Европу.

Проф. *Глиша Елезовић*, дописни члан САН
Гавра Шкриванић, стручни сарадник
Историског института САН

ПАД БЕОГРАДА ПОД ТУРСКУ ВЛАСТ 1521 ГОДИНЕ

*Догађаји који су претходили опсади
и заузимању Београда*

БИЛО ЈЕ ОЧИГЛЕДНО ДА ПОСЛЕ ТУРСКОГ ПОРАЗА ПОД БЕОГРАДОМ 1453 ГОДИНЕ НИЈЕ ДЕФИНИТИВНО ОТКЛОЊЕНА ОПАСНОСТ ПО САМ ГРАД. ЗБОГ ТОГА ЈЕ БИЛО РЕШЕНО ДА СЕ ОДМАХ ПРИСТУПИ ОПРАВЦИ ТВРЂАВЕ, КОЈУ СУ ТУРЦИ БОМБАРДОВАЊЕМ ПОРУШИЛИ. ОВАЈ ЗАДАТАК ЈЕ БИО ПОВЕРЕН НОВОМ КОМАНДАНТУ БЕОГРАДА, ШУРАКУ СИВИЊАНИН ЈАНКА, МИХАИЛУ СВИЛОЈЕВИЋУ. ПОШТО ГА ЈЕ ОПРАВИО, СВИЛОЈЕВИЋ (СИЛАЋИ) ЈЕ ПОЗВАО КРАЉА ЛАДИСЛАВА ДА ПОЧАСТВУЈЕ ГРАД СВОЈОМ ПОСЕТОМ. КРАЉ СЕ ОДАЗВАО ПОЗИВУ И, У ПРАТЊИ ГРОФА УЛРИХА ЦЕЉСКОГ, ДОШАО У БЕОГРАД. КАДА ЈЕ У ТОКУ ПОСЕТЕ, У ЈЕДНОЈ МЕЂУСОБНОЈ ПРЕПИРЦИ, ГРОФ ЦЕЉСКИ ТРГАО МАЧ НА ВЛАДИСЛАВА ХУЊАДИЈА, СЕСТРИЋА СИЛАЋИЈЕВОГ, НАВАЛИЛИ СУ ХУЊАДИЈЕВИ ЉУДИ И УВИЛИ ГРОФА.

Ускоро после погибије Улрихове преминуо је, 24 децембра 1456 године, и стари деспот Ђурађ Бранковић, а на престо Србије дошао је његов најмлађи син, Лазар. Али његова владавина била је кратка века. Неколико месеци после Ђурђеове смрти умрла је, 2 маја 1457 године, и деспотица Јерина, а убрзо за њом и деспот Лазар. Нажалост, узалудна су била настојања босанског краља Стевана Томаша (1443—1461) да женидбом свога сина Стевана кћерком и наследницом деспота Лазара уједини Босну и Србију. Тај покушај изведен је касно, тако да је само убрзао катастрофу Србије. Тражена помоћ од угарског краља и римског папе није стигла. Турска војска, под командом Махмуд-паше Ангеловића, ушла је у Смедерево 20 јуна 1459 године.

У најтежим тренуцима историје Босне, властела је држала страну Турака, тако да је четири године после пропасти Србије, 1463, без борбе пропала и Босна, а деветнаест година касније, 1482, и Херцеговина, пошто је била подривена борбом оца против сина.

Да би осветио погибију свога ујака, грофа Цељског, краљ Ладислав је у Будиму, 24 марта 1457 године, погубио Владислава Хуњадија, сина омиљеног војсковође и губернатора Угарске Сибињанин Јанка. Неколико месеци доцније, управо уочи годишњице (23 новембра 1457) свечане заклетве да не тражи крв за крв, преминуо је и Ладислав. За краља је изабран Матија Корвин, млађи брат погубљеног Владислава Хуњадија, кога је народ спасао из тамнице и дао му престо Угарске.

После пропасти Србије и Босне учестали су упади Угара и Срба јужно од Саве и Дунава. Циљ ових упада био је отежавање консолидовања турске власти у новоосвојеним крајевима. Тако, када су Турци, 1470 године, зидали град Шабац, на десној обали Саве, Матија Корвин је слао војску да спречи зидање, али није имао успеха. Тек по цену великих жртава пошло је за руком Корвину, године 1475, да преотме Шабац од Турака.

После смрти султана Мехмеда II, 1481, настали су у Турској нереди, па су Угари са једном војском, у којој је било и много пребеглих Срба, упали дубоко у унутрашњост Србије — до Крушевца и Голупца. Сличну ситуацију су искористили и Турци у Угарској. Када су, после смрти Матије Корвина (1490), настале борбе око престола, султан Бајазит II покушао је да преко Сулејмана, смедеревског санџак-бега, задобије, уз свакојака обећања, приора Ауранија и Лоренца Ујлакија, заменика команданта Београда,

да му предаду Београд. Управо када су, 1494 године, преговори били приведени крају и када се чекала згодна прилика да се град преда, банатски кнез Павле Киниш открио је издају и завереници су ухваћени и бачени у тамницу, где су, мучени глађу, и помрли.

Идуће, 1495 године, Турци су покушали да с једном војском из Смедерева изненада и на препад заузму Београд, рачунајући да ће затећи посаду неспремну. Међутим, пред њим су наишли на спремну угарску војску, која их је немилосрдно потукла.

Унутрашње прилике у Угарској нису се средиле ни онда када је, после смрти Матије Корвина, на престо дошао чешки краљ Владислав. Сва његова настојања била су управљена на то да се стишају немири у земљи. После његове смрти наследио га је десетогодишњи син Људевит, у чије је име владало намесништво. Тек тада је настао у земљи прави хаос. На двору се живело раскаланим животом, а државне касе су се безобзирно празниле. О војсци се није нико старао. Акције које су предузимане имале су више локални карактер, а никако карактер општег добро припремљеног рата. Тако је, на пример, 1501 године српски деспот Јован Бранковић са београдским баном Ђурђем Кинишким кренуо преко Београда на Смедерево, где је водио борбе против Турака. Године 1515 кренуо је командант Београда Јован Запоља да освоји град Жрнов (Авалу). За ову акцију узео је тешке топове са Београдске тврђаве, а тако исто и муницију. Кад га је у том походу разбио смедеревски санџак Али-бег, Београдска тврђава је остала без тешких топова и без муниције, и отада па све до коначног њеног пада у турске руке тај губитак никад није био накнађен.

Док је у Угарској владало овакво несређено стање, у Турској су се прилике из дана у дан побољшавале. Доласком на престо ауторитативног Селима I, земља је знатно проширена на истоку и југу Царства. После његове смрти, 1520 године, промена на престолу извршена је без трзавица, а нови султан, 25-годишњи Сулејман, један од најдаровитијих турских владара, преноси тежиште турске експанзије у средњу Европу. За постигнуће тог циља требало је првенствено заузети Београд, град који се налази на раскрсници сувоzemних и водених комуникација и који претставља најпогоднију везу за даље надирање уз Дунав ка средишту Угарске. Његове државничке и ратничке способности убрзо су га издигле изнад свих дотадашњих владара, па је због тога и прозван „Први“, „Велики“, „Законодавац“, „Госпо-

дар свога века“, „Величанствени“ и, напоследку, по својој мудрости, „Соломон II“.

Повод за рат дали су Угари када су бацили у тамницу, под сумњом да су шпијуни, султанове изасланике који су дошли у Будим да траже од угарског краља плаћање обећаног данка. Када се у Цариграду пронела вест да су изасланици убијени, Сулејман је наредио да се прикупља војска, па је упролеће 1521 године, кренуо из Цариграда на Београд.

На вест да се Сулејман упутио ка Београду, угарски краљ је наредио да се војска сакупља у Бачу. Али када је тамо стигао, затекао је мало војске, да са њом ништа није могао предузети. Ни после поновног краљевог позива да се војска прикупи у Толну, ситуација се није изменила набоље. Краљева непопуларност и отсуство љубави према отаџбини код угарских великаша оставили су Угарску без војске, а Београд без појачања. Вођење рата против Царевине било је препуштено посадама Београда, Шапца, Земуна и другим мањим одредима гарнизонираним по Срему.

Београдску посаду чинило је око 900 угарских војника, исто толико Срба-добровољаца и највећи број Срба-становника Београда. Посада је била, углавном, добро наоружана, како хладним тако и ватреним оружјем. Слабост одбране огледала се у малобројности посаде и недостатку тешких топова, које је Запоља, у борби против Али-бега, изгубио под Авалом. Београдски гарнизон био је под командом Блажа Олаха и Јована Бота, а највећи део Срба — под командом Петра Овчаревића и Јакова Утјешиновића.

Када је краљ Људевит у неким угарским градовима успео да сакупи нешто војске и њу упутио као појачање београдској посади, угарски заповедници Београда Фрањо Хедервари и малолетни Валентин Терек, под изговором да у граду нема довољно хране и да краљ није дуже време исплатио посаду, нису је пустили у град. Занимљиво је напоменути да ови команданти нису хтели ни да учествују у одбрани града, па су за своје заменике одредили Блажа Олаха и Михаила Мора. Што се тиче београдске тврђаве, она се налазила у стању у каквом је била после опсаде 1456 године, после оправке коју је извршио ондашњи њен командант Михаило Свилојевић.

И поред врло разноликог наоружања, може се рећи да је главнина турске војске била добро наоружана. Сем јатагана, сабаља, секира, палица разних врста (топуза и буздована), лукова, стрела, самострела и тако даље, један део

војске имао је од ватреног оружја и мускете (пушке) и тада најновије оружје — пиштоље. Мускете су се палиле помоћу фитиља. Турска војска је била снабдевена и модерном артиљеријом разних калибара, чије су људство обучили шпански пребези. Са војском су ишли многи дервиши и други верски фанатици, са задатком да Турке потстичу на храброст и пожртвовање. Софте (студенти) су служиле као пример фанатизма и храбрости. Војска је имала огромну комору од неколико десетина хиљада камила, коња, магараца и кола. Ради уливања страха непријатељу, у овој гомили било је и неколико слонова. Поред сувоземне војске било је и тридесет великих наоружаних галија, које су Дунавом биле упућене према Београду.

За разлику од дотадашњих похода, сада је био направљен нарочити план операција, по коме је требало да се претходно изврши велики стратешки обухват Београда заузимањем Шапца, Земунa и Сланкамена, једном речју: онога дела Срема из кога би се могло доћи у помоћ Београду, а затим да се, постепеним упућивањем трупа ка граду, створи утисак да су у питању слабије снаге.

Ударне трупе — акинције — биле су подељене у две групе: једна група је, под командом Мехмед-бега Михалоглија, била упућена у Трансилванију, да је роби и пали и на тај начин привуче на себе снаге које би евентуално могле интервенисати у корист београдске посаде, а друга, под заповедништвом Хасан-бега, била је одређена да иде као претходница главнини султанове војске. Од Ниша ка Шапцу био је упућен Ахмед-паша. Велики везир кретао се заједно са главнином све до села Рамаће, у Шумадији, па је тек одатле био упућен на Београд. Поред наведених група слати су и мањи одреди за нарочите задатке. Тако је, например, из Цариброда, под командом Хозрев-бега, било смедеревском бегу упућено 1.000 јаничара да их употреби за пресецање везе Београда са ближом и даљом околином. По доласку у село Трупале крај Ниша, упућено је 500 јаничара да се као посаде укрцају на дунавске бродове, итд.

У целом овом походу, главна замисао је била створити код непријатеља утисак да циљ коме се тежи није Београд, већ Шабац, или неки други објекат. У оригиналности са којом је ова замисао извођена лежи и њена величина.

По завршеном опкољавању Београда и стезању опсадног обруча, Сулејман је главне нападе усмерио према најслабијим дунавским бедемима Доњег града. Његове ратничке способности, које су нарочито дошле до изражаја у овом

рату, делом су се заснивале и на горким искуствима његових претходника. Описујући заузимање Београда 1521 године, Евлија Челебија каже да се Сулејман још као царевић зарекао и заветовао: „Ако ми бог досуди престо и круну, повешћу рат против Београда, Јајца, Малте и Родоса“. И заиста — вели даље Евлија — чим је ступио на престо султан се напрегао свим силама да заузме прво градове који су били са све четири стране Београда, а затим и њега самог.

За опис ратног похода султана Сулејмана на Београд, поред осталих извора и историских расправа послужићемо се и дневником једног непознатог писца из Сулејмановог штаба, који је доскора био само делимично познат, па ће нам утолико његови подаци бити драгоценији.

*Сулејманов
поход, опсада
и заузимање
Београда*

По овом дневнику, Сулејман је са војском кренуо из Цариграда за Београд 18 маја 1521 године. На пролазу кроз Једрене, Хисарлу, Пловдив и Софију, са румелиском војском као претходницом, Сулејману су приређивани свечани дочеци, прилазиле му многобројне софте, верски фанатици, татарски поклисар и румелиски беглер-бег Ахмед-паша. У Ниш је Сулејман стигао 27 јуна, одакле је упутио Ахмед-пашу на Шабац, а 500 јаничара на Дунав као појачање тамошњим бродовима. Из Ниша, преко Крушевца, стигао је, 4 јула, у село Рамаће, одакле је упутио великог везира Пири-пашу са 20.000 коњаника, 1.000 јаничара и 50 топова да опседне Београд.

Док се султан приближавао Шапцу, у недељу 7 јула, добио је вест да је град освојен. Јачина посаде у Шапцу износила је само око 100 угарских пешака и нешто коњаника. Изнурена и напуштена, она се побунила против заповедника тврђаве, па је један део прешао у Срем, а други остао да брани тврђаву. Седмог јула Турци су је на јуриш заузели, заробили команданта и преживели део посаде, а затим их побили. Турски губици приликом заузимања Шапца износили су око 700 мртвих. Сутрадан, 8 јула, биле су поређане отсечене главе храбрих бранилаца поред друма којим је султан пролазио.

Тако је Шабац био први град који је султан заузео у свом првом ратном походу. По доласку у град, Сулејман је рекао: „То је један од првих градова које сам освојио. Треба да буде унапређен.“ И заиста, тврђава је била проширена, а у кругу њеном било је подигнуто унутрашње утврђење. Затим је Сулејман наредио да се око града спроведе река

Сава и да се за прелаз војске у Срем изради сталан мост. Ради обезбеђења градње моста и чишћења земљишта на левој обали Саве пребачен је на сремску страну Ахмед-паша са извесним деловима румелиске војске. Када су његови војници привели неколико заробљеника, који су изјавили да ће око 15.000 Угара напасти пристаниште, Сулејман је пре завршетка моста пребацио највећи део своје војске на сремску страну и развио операције према Земуну, Сланкамену и Сремској Митровици. Тада је деспотица Јелена, господарица Срема, известила султана да му предаје земљу којом управља с молбом да јој дозволи да му се, заједно са сином, поклони. Сулејман јој је поверовао, па јој је послао ферман у коме наређује свима да јој се никаква штета не чини и да јој се указује потребно поштовање. Када је, неколико дана касније, 11 јула, примио вест да је деспотица побегла из земље и уверио се да је прва вест била обично лукавство којим се послужила да би земљу сачувала, упутио је у потеру за њом Бехрам-бега и санцака од Силистрије. Потера је остала без успеха, а деспотици се замео сваки траг.

Дванаестог јула известио је Сулејмана велики везир Пири-паша да је Земун, после жестоке и крваве борбе, освојен и да је погинуло много муслимана. Преживела посада Земунa, — каже хроничар Кома, — постала је „храна мачу“. Према другим подацима, велики везир Пири-паша, пре него што ће стићи под Београд, упутио је Хозрев-бега са једним одредом војске да заузме Земун, јер му та тврђава спречава наступање ка Београду. Пошто су опсели тврђаву, Турци су три до четири дана узастопце јуришали док је нису освојили. Преживела посада, са командантом Марком Скоблићем на челу, затражила је милост, али је није добила, него је била сва посечена. У понедељак, 15 јула, приспео је у султанову војску Бали-бег, босански санцак-бег, син Јахја-паше, са 6 до 7.000 људи. Он је заузео три града, два у борби а трећи без борбе. У овом походу много се напљачкао. У борби против Угара лично је посекао 60 људи, док је једног истакнутог угарског јунака, у оклопу, живог довео пред султана.

Заузимањем Земунa био је затворен пут ка Београду са севера, а освајањем Шапца и са запада. Тиме је било остварено његово отсецање од Угарске.

За цело време бављења у Шапцу, султан је лично надзирао подизање моста. У међувремену се повратио из пљачке и Мустафа-паша, те је 17 јула одржан ратни савет са Бали-бегом, на коме је решено да се нападне Београд. У четвртак

18 јула завршена је изградња моста у дужини од око 1.560 метара, али је због великих киша Сава била толико надошла да се њен ниво изједначио са висином моста, због чега се више није могла прелазити. Зато је издато наређење да се пребацивање војске и ратног материјала врши бродовима, што је трајало седам дана и седам ноћи.

За време превозиња добијен је писмени извештај од великог везира Пири-паше у коме пише о испаду Угара из Београда, који су напали велики топ и покушали да у њега забију клин, да би га онеспособили. Међутим, како је отвор, фалија, био окренут доле, нису могли да топ окрену, а „у томе су наши људи пристигли — извештава Пири-паша — те су непријатеља растерали“. Овај испад доказ је више да су браниоци добили утисак како опсадне снаге нису много јаке, дакле, управо онако како је замишљао и султан када је упућивао Пири-пашу да опседне град.

Пошто је превозиње трупа на леву обалу Саве било, углавном, завршено, прешао је, у петак 26 јула, из Шапца на сремску страну и султан Сулејман, којом приликом је приређено велико весеље. После неколико дана предали су му се многи градови у Срему: Каменица, Врдник, Беркасово, Митровица и др.

Двадесет осмог јула, Сланкамен, који је посада напустила, посео је Бали-бег, Јахја-пашин син, и остао у њему са задатком да непријатељу спречава пребацивање у Срем.

Сутрадан, у понедељак, кренуо је султан из Шапца, дуж Саве, ка Београду. У ноћи 29/30 јула, дуга Сулејманова колона изгледала је као жива бакља и осветљавала је сремску равницу као по дану. Колона је 30 јула стигла у Земун, одакле је Сулејман са Бежаниске Косе извиђао, посматрао резултате опсаде Београда и стварао план напада.

Сулејмановим доласком под Београд навршило се месец дана откако је Пири-паша почео његову опсаду. Због недовољних снага, опсада није дала неке нарочите резултате. Међутим, истурене турске снаге продрле су до Осијека и Петроварадина, заузеле Сланкамен и скоро цео Срем. По причању Евлије Челебије — коме се може веровати — Турци су продрли до Печуја, а на истоку су заузели Оршаву. Њихова јака речна флотила, помогнута војском са обала, потпуно је господарила Дунавом и затварала га. На овај начин био је остварен план потпуног опкољавања Београда.

Сада је детаљно био разрађен план напада. Левим крилом је командовао Мустафа-паша, други велики везир и поверљива личност султана. Под његову команду био је

ПАД БЕОГРАДА ПОД ТУРСКУ ВЛАСТ

Турска слика
Београда из
1521 године

стављен и јаничарски ага. Артиљерија ове нападне колоне била је постављена на месту данашње Нове електричне централе. Правац напада био је са дунавске стране. Десним крилом је командовао велики везир Пири-паша. Највећи део његове артиљерије био је пласиран при ушћу, на левој обали Саве. Правац напада ове нападне колоне био је са савске стране. У овом борбеном распореду изведен је напад у четвртак 1 августа 1521 године на Београд и овим даном је битка и почела.

Сутрадан је извршен општи јуриш на град. Борбе су биле врло жестоке. Браниоци Београда су се храбро борили. Градски шанац био је пун турских лешева. Рачуна се да је у општем јуришу погинуло око 500 до 600 људи. Цео ток ове крваве борбе посматрао је султан, кога је с времена на време обухватао такав ратнички занос, да је желео да се прикључи својим борцима.

Идућег дана, поново је изјахао са својом пратњом на дунавску обалу, отприлике на место где се подиже зграда Претседништва Савезног извршног већа у Новом Београду, и наредио да почне јуриш на град. Нападне колоне, Пири-паше и Мустафа-паше, успеле су да начине неколико бреша и да побуду алај-барјак на бедемима Доњег града, но како напади нису били усклађени, он није био заузет.

Видећи да су напади десне и леве колоне недовољно координирани, султан је, у току саме битке, првобитни план напада допунио и, према средини борбеног распореда, на Ратно Острво убацио Ахмед-пашу са артиљеријом која је стигла из Смедерева. Задатак њен био је да туче иначе слабија доњоградска утврђења. Речна флотила, у којој је сваки брод био наоружан са по једним до два топа, имала је задатак да садејствује нападима рушењем доњоградских утврђења.

Кроз цео план провејавала је идеја напада на Доњи град, као најслабији део београдске тврђаве. При овоме су главни правци били усмерени ка двема најјачим кулама: једној кули наспрам београдског ратног пристаништа, у зони дејства Мустафа-паше, и другој, на ушћу Саве у Дунав, у зони дејства Пири-паше. По заузимању Доњег града, тежиште битке би се аутоматски пренело на Горњи.

У недељу, 4 августа, борбе су настављене. Запаљена је била велика кула на Мустафа-пашиним крилу и — као што бележи анонимни писац дневника — „непријатељу је пребијена кичма.“ Али Доњи град није пао. Зато је 6 августа

Продор турске војске у Доњи град

Сулејман наредио Караци-паши да на бродовима подигне мост преко Саве.

Сутрадан је одржао саветовање за претстојећи напад. У четвртак, 8 августа, предузет је са три стране јуриш на Доњи град. Напад је био врло јак. Од топовске ђулади, пушчаних зрна, стрела и мачева браниоци Београда нису могли очи да отворе — како пише хроничар. Доњи град је био освојен, а браниоци, пошто су запалили варош, повукли су се у Горњи. На десном, Пири-пашином, крилу још се неколико часова држала велика кула на бедемима код ушћа Саве у Дунав, али је пред мрак и она била заузета.

Од 9 до 16 августа вршене су припреме за општи напад на Горњи град: довлачена је артиљерија, одржан диван и створен план за напад.

У уторак, 16 августа, Ахмед-паша је напао Горњи град. Једни помоћу лествица, а други помоћу клинова, турски војници су се успузали на бедеме и продрли у тврђаву носећи са собом пашин алај-барјак. Но, управо када су продрли напали су их браниоци са свих страна и, у крвавој борби, све их посекали. Отуда се — прича хроничар — није вратила жива душа. У војсци је настао дармар, а када је у напад кренуо сам паша, са извесним бројем својих војника, остали део војске није кренуо за њим. За овај подвиг је су-

традан, 17 августа, добио од Сулејмана један кафтан (врста огртача), позлаћену сабљу и 2.000 дуката. Борба на бедемима Горњег града настављена је до поноћи, када је срушена једна кула. У исто време, довршен је, после дванаест дана рада, и мост на Сави.

Међутим, посада Београда затражила је, 25 августа, примирје, које је прихваћено, и то само од јутра до иђинђије (поподневне молитве). Пошто је одређено време протекло, београдска посада је тражила продужење на пет, десет и више дана, да би за то време поправила порушена места и главне положаје, али Сулејман није прихватио овај захтев. После одређеног времена поново су запуцале пушке и топови.

У понедељак, 26 августа, почео је општи јуриш на град. Битка је била жестока, али град се и даље држао. Караџа-паша, затим Махмуд-бег и Скендер-Челебија били су рањени. За освету, Јахја-пашин син, Бали-бег, послао је шест заробљеника у оклопима, који су на дивану били посечени.

Сутрадан, у време када су везири излазили пред султана, потпаљен је лагум и једна је кула одлетела у ваздух, па је затим изведен јуриш. „Такву битку — каже хроничар — причало се да нико никад видео није.“ Бој се био све до између две молитве, али Горњи град није био заузет.

Угарска посада
напушта
Београд

У среду је одржано саветовање, на коме су предвиђене све потребне мере за случај заузимања Београда. Један имућан и угледан неверник известио је Турке да у граду нема ни хране, ни муниције, ни способна човека за одбрану, а један пребег рекао је да се краљ још налази у Будиму и да купи војску. Сазнавши ово, београдска посада је одмах понудила Сулејману условну предају града и затражила милост. Пошто је понуда примљена, два преговарача из Горњег града одмах су дошли на диван пред султана, потписали протокол о предаји и положили заклетву. Утврђено је да се град преда сутра, у четвртак 29 августа. И тако, после два месеца опсаде и после одбијених око двадесет јуриша, од којих је било пет општих (2, 8, 16, 26 и 27 августа), Београд се морао предати.

Тридесетог августа после подне отворена је капија на Горњем граду, кроз коју су јаничари ушли у тврђаву, а посада га напустила. Одмах је пободен јаничарски жуто-црвени барјак — знак да се Београд налази у турским рукама.

По султановом одобрењу, угарска посада је напустила град и лађама, преко Сланкамена, пребацила се у Угарску. Срби су били протерани из Београда и, под стражом десног буљука улufeђије (плаћене војске), пресељени у Цариград, где се и данас налази село под именом — Мали Београд.

Пошто је наградио многе команданте, а некима доделио и нова звања, султан се задржао у освојеном Београду до 18 септембра, па се, преко Гроцке, Смедерева и Ниша, вратио истим путем до Силиврије, где се укрцао у лађу и отпловио у Цариград.

Занимљиво је да Евлија Челебија, позивајући се на свога оца, који је учествовао у овом походу, као шеф дворских златара, каже да је после заузимања Београда султан Сулејман оставио у граду посаду од 40.000 људи. Потом су преко Саве постројени мостови, те је исламска војска са акимџијама опустошила: Срем, Осиек, Пожегу, Валново, Печуј, све до будимских крајева. Београд је био пул разноврсног плена. Сем тога, султан је дао и 30.000 дуката за радну снагу да се Београдска тврђава потпуно оправи. Ова вест је — наставља Евлија — изазвала велико весеље међу војницима, пошто им се пружила прилика за зараду.

Према писању анонимног писца овога дневника види се да су Турци под Београдом имали велике губитке и да се посада, Угари и Срби, борила јуначки. Али су неки писци на Западу покушали да свале кривицу на Србе, који су се, тобоже, из неке верске мржње, држали издајнички. Међу-

тим, ни овај писац а ни други писци о томе ништа не говоре. Напротив, сви су пуни хвале за јуначко држање посаде, а Евлија Челебија, описујући заузимање Београда, зна само за Србе-браниоце, па каже да су Турци приликом уласка у град неке побили, а неке раселили. Зар и поступак султанов кад једне од посаде расељава а друге пушта својим кућама не побија ову неистиниту и тенденциозну вест? Ако је било кукавица и издајника, неоспорно је да су се они налазили првенствено на угарском двору и међу угарским великашима, који нису успели за пет месеци да опседнутој посади пошљу у помоћ ни једног војника.

Падом Београда био је отворен пут у Панонску Низију, па се тежиште турске експанзије пренело на север. Већ 1526 године дошло је до Мохачке битке, а осам година доцније — и до прве опсаде Беча. Остајући у све дубљој позадини Царевине, Београд се мање спомиње, да би крајем XVII, затим почетком XVIII и почетком XIX века поново васкрсао на позорници светских догађаја.

Проф. *Глиша Елезовић*, дописни члан САН
Гавра Шкриванић, стручни сарадник
 Историског института САН

БЕОГРАД ПАДА ПРВИ ПУТ ПОД АУСТРИСКУ ВЛАСТ

Војно-политичка ситуација

ПОСЛЕ НЕУСПЕЛЕ ОПСАДЕ БЕЧА 1683 ГОДИНЕ И ТЕШКОГ ПОРАЗА ПОД ЊЕГОВИМ ЗИДИНАМА, ТУРСКА ВОЈСКА, ПОД КОМАНДОМ ВЕЛИКОГ ВЕЗИРА КАРАМУСТАФЕ, РАЗБИЈЕНА И РАСТРОЈЕНА И У СТОПУ ГОЊЕНА ОД АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ, ОТСТУПАЛА ЈЕ ПРЕКО УГАРСКЕ У ТРИ РАЗЛИЧИТА ПРАВЦА: КА СЛАВОНИЈИ, КА ЕРДЕЉУ И СРЕДЊИМ ПРАВЦЕМ КА СРВИЈИ. АЛИ, ИАКО ОВАКО РАЗБИЈЕНА И РАСТРОЈЕНА, ОНА ЈЕ — ЧАК И ПОСЛЕ ГУБИТКА БУДИМА, 1686 ГОДИНЕ, И ТЕШКОГ ПОРАЗА У ОДЛУЧНОЈ ВИЦИ КОД МОХАЧА, НА БРДУ ХАРШАЊ, 12 АВГУСТА 1687 ГОДИНЕ — ИПАК УСПЕЛА ДА СА 25—30.000 ЉУДИ ПРЕЂЕ НА ДЕСНУ ОБАЛУ САВЕ И ДУНАВА И ДА СЕ ПРИКУПИ ПОД ЗИДИНАМА БЕОГРАДА. НЕПОСРЕДНО ПРЕД НАПАД АУСТРИ-

јанаца команду над београдском војском преузео је Јени Осман-паша.

У то време Царевина се налазила у тешкој ситуацији. Освојивши Угарску, Славонију и Ердељ, аустриска војска била је на домаку Београда. Аустриски савезници Русија и Пољска избили су у Молдавију и на Крим, а Млечићи су имали великих успеха на мору. Овакво стање погоршавале су побуне у турској војсци, борбе око престола и покрети поробљених народа унутар Царевине. Тако су ускоци из пограничних места заузели Костајницу и Дубицу, а Требиње, Попово Поље и друга места ставили су се под заштиту Аустрије. Босна је била за аустриски протекторат, а гроф Ђође Бранковић је у Србији окупљао народ за борбу против Турака. Све ово, нарочито очекивана помоћ народа Србије и Босне, утицало је на то да се аустриски цар Леополд I одлучи на освајање Београда и даље продирање у Србију уз истовремено поседување Босне, са тежњом да, искоришћавајући незадовољство народа у Србији и Босни, приграби и ове две земље.

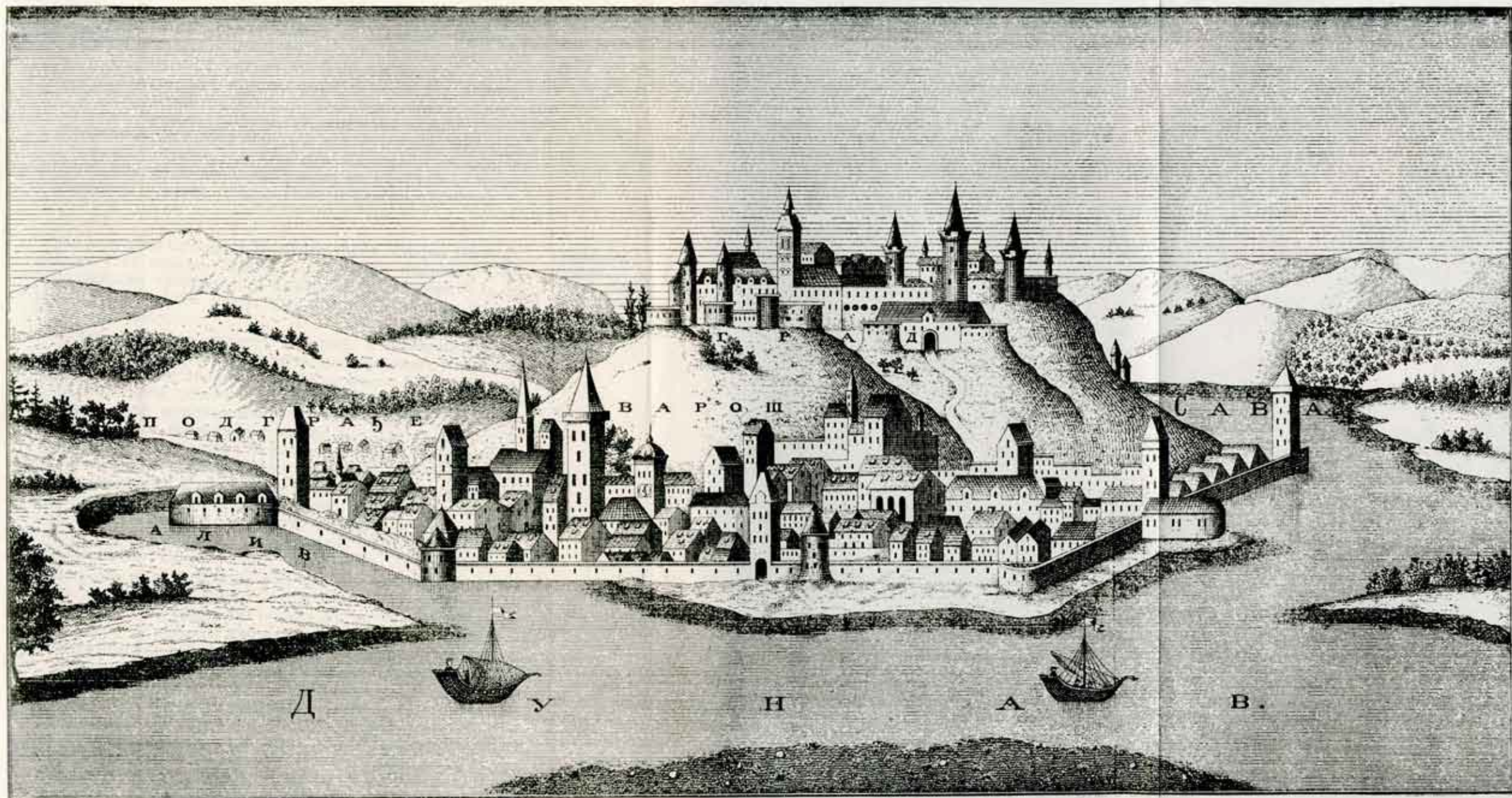
Присупљање
аустриске
војске 1688
године за
напад на
Београд

После битке код Мохача, аустриска војска надирала је даље ка југу, заузела је тврђаву Осијек и у њој и њеној околини дуже време се спремала за даље операције. По завршеној припреми, она је, улето 1688 године, кренула ка Београду преко Вуковара, Ердута и Илока, ушла у Петроварадин и Тител и ту се привремено улогорила.

Чим се аустриска војска појавила у тим крајевима, које су дотада држали Турци, српски живаљ јој се прикључивао са тежњом да се ослободи турског ропства. Било је случајева да се аустриској војсци ишло усусрет пробијањем кроз турске страже. За време логоровања Аустријанаца код Илока, свакодневно су пристизали у логор наоружани људи из Србије и Босне да би се борили против Турака. Народ Босне и Србије узео је учешћа у борби против Турака, али ће, као што ће се касније видети, бити изигран: турска окупација била је замењена аустриском; само је дошло до промене господара.

У циљу остварења свога плана, аустриски цар Леополд I формирао је три војске од којих је једна пошла на Београд, друга у Босну, а трећа је имала да се спусти из Ердеља низ Дунав и да спречава долазак Турака из Видича.

Јачина главне — београдске — војске износила је: 98 пешадиских чета, 7 $\frac{1}{2}$ ескадрона коњице (11 пукова кирасира, 3 $\frac{1}{2}$ пука драгонера и лака коњица Лодронова

БЕОГРАД 1685 ГОДИНЕ

пука) и 98 топова разнога калибра, а сем тога било јој је придато још 7.000 Бавараца, 3.300 Шваба и 1.700 Франака. Свега укупно било је око 50.000 војника, подељених у 54 пука и са довољним бројем топова и мерзера.

За команданта ове војске, уместо оболелог херцога Карла од Лотрингије, одређен је био баварски курфирст Максимилијан Емануило. Он је, 27 јула 1688 године, стигао у Петроварадин, примио команду и већ сутрадан кренуо са војском преко Карловаца и Сланкамена (где је натоварио на кола 60 лађа са Дунава) ка Земуну са намером да преко Аде Циганлије изврши прелаз Саве и опседне Београд.

Чим је султан Сулејман Величанствени освојио Београд, 29 августа 1521 године, Турци су извршили поправку Београдске тврђаве, уредили је и припремили за одбрану, а на Авали, већ постојећи стари град Жрнов утврдили су као већу осматрачницу.

Међутим, о самом изгледу Београда и његовом фортификациском уређењу 1688 године не постоји много података, сем једног нетачног, непотпуног ситуационог плана са произвољно уцртаним градом и вароши, а који је разрадио на лицу места први курфирстов инжењер, и једног панорамског снимка, који претставља изглед Београда гледаног са северне стране (од Дунава), издатог од стране Јохана Криштофа Вагнера. Из тих података види се да је Београд тада имао два утврђења, и то: унутрашње, као главни и фортификациски јаче утврђени део тврђаве, и спољну утврђену линију, која је, у виду полукруга, обухватала саму варош, рачвајући се према Дунаву у два крака, који су обухватили један део вароши, тзв. „Паланку“ (прилог 1).

Унутрашњи део тврђаве био је подељен на два дела: на Доњи град — према ушћу Саве у Дунав, и Горњи град — према вароши. Оба ова дела имала су изглед четвороугла и састојала су се од низа округлих и четвртастих кула, међусобно повезаних дебелим зидовима. У кулама и зидовима биле су изграђене пушкарнице и топарнице. Куле су надвишавале зидове и биле су тако постављене, да је сваки део зида могао бити брањен уздужном ватром. Сем тога, оба ова дела града имала су још и нарочито јако утврђени део у својој унутрашњости, тзв. замак или цитаделу, као прибежиште за посаду и давање последњег отпора нападачу.

Спољна утврђена линија састојала се од земљаних опкопа и бедема. Она се, углавном, пружала од Саве (код Баре

Београдска тврђава, њен изглед, фортификациско уређење и јачина посаде

Венеције), преко београдске висоравни, кроз садашњи Ташмајдан и Ботаничку Башту, спуштајући се на Дунав.

Испред ове линије, према Сави и Дунаву, постојало је по једно подграђе. Ова подграђа била су насељена скоро искључиво немуслиманским, већим делом српским живљем.

Као посаду за одбрану тврђаве одредио је сераскер Јени Осман-паша 10.000 војника под командом Оки Абдур Ахмед-паше. Са једним јачим одредом посео је Аду Циганлију, са другим мањим вис источно од Остружнице, ради осматрања аустриске војске, а са главнином снага, у јачини 16.000 војника, поставио се на Врачару, да би одатле интервенисао у правцу на коме Аустријанци буду покушали прелазак.

*Долазак
аустриске
војске
под Београд
и прелаз
на десну
обалу Саве*

Стигавши до Земуна, 6 августа, курфирст је своје снаге прикупио на простору Бежаниске Косе, а затим је одмах приступио детаљном извиђању земљишта у циљу одређивања места за прелаз Саве, уједно прикупљајући и податке о збивањима у самом Београду и његовој околини.

Пошто је сутрадан, у току дужег извиђања, установио да су Турци Аду Циганлију посели и добро утврдили, а сем тога да се на левој обали Сава много разлила и створила мочварно и подводно земљиште, одустао је од своје првобитне намере да на том делу изврши прелаз реке и донео одлуку да га изврши код села Остружнице, утолико пре што су Турци код Остружнице били слаби да би пружили јачи отпор.

Да би их заварао о стварно изабраном месту прелаза, курфирст је распоредио сву војску према Ади Циганлији, а затим је, користећи се ноћу и једним добро прикривеним путем, кришом пренео колима према Остружници све лађе и чамце потребне за прелазак и ту их спустио у Саву. Истовремено је за команданта трупа које су имале да образују мостобран на десној обали, у јачини од 4.000 пешака и 2.000 коњаника, одредио генерала Серинија, а за помагање преласка поставио је на левој обали, према Остружници, једну батерију од осам топова.

У 23 часа 7/8 августа стигао је генерал Серини са овим делом трупа на место прелаза и извршио потребне припреме. За веслаче на лађама и чамцима употребио је томе послу вичне околне Србе, који су познавали Саву. Затим је одабрао 200 храбрих фрајкораца — Срба, који су се укrcали у чамце, поневши са собом потребан шанчани алат и крстила као препречна средства. Иако их је турска посада осетила

и отворила на њих ватру, они су, помогнути ватром артиљерије, извршили прелаз на десну обалу без губитака и, потиснувши турску посаду, убрзо успели да заузму ужи мостобран и да испред својих положаја поставе крстила и бркљаче. Даље превожење ишло је брзо и без икаквих сметњи, тако да је 8 августа до 5 часова било пребачено преко 3.000 војника.

Извештен о прелазу Аустријанаца код Остружнице, Јени-паша је са Врачара кренуо у противнапад, са намером да их одбаци на леву обалу Саве. Међутим, када се приближио аустриском мостобрану, генерал Серини је на њему имао већ преко 6.000 људи, утврђених на брзу руку. Турци су са неколико хиљада војника напали свом жестином, али су сви њихови јуриши бивали одбијани снажном пешадиском и артиљериском ватром, те су се после жестоке борбе од $\frac{3}{4}$ часа морали повући уз губитке од преко 200 мртвих. Одбијањем турског противнапада Аустријанцима је било омогућено да даљим пребацивањем снага појачају мостобран и да почну да подижу мост. То се радило највећом брзином, и око подне већ је на десну обалу било пребачено око 10.000 војника.

Јени-паша је са снагом од 16.000 војника поново покушао да одбаци Аустријанце противнападом, али му је и овај покушај остао без успеха и он се морао повући. Аустријанци су продужили да постављају мост, и он је 9 августа у 20 часова био готов, тако да је пребацивање настављено преко њега и трајало је до пред крај сутрашњег дана, без узнемиравања од стране Турака.

После другог неуспелог противнапада на делове аустријске војске пребачене на десну обалу Саве, Јени-паша, с једне стране у страху од Аустријанаца, а с друге од Срба-устаника, чије се садејство аустриској војсци јаче почело испољавати, спаливши свој логор и оба подграђа Београда отступио је са својом војском ка Смедереву, а затим, спаливши и њега, у Софију, наредивши претходно команданту београдске посаде Оки Абдур Ахмеду да са 10.000 Турака брани град.

По одласку Јени Осман-паше, сва аустриска војска прешла је на десну обалу Саве и Дунава. У Београду је настала општа пљачка. Јаничари Осман-паше са 500 лађа крцато натоварених отетом својиним Срба и Јевреја побегли су низ Дунав. Аустријанци, уместо да гасе ватру запа-

*Бекство
сераскер
Осман-паше,
опсада
Београда
од стране
Аустријанаца
и борба
око њега*

љених подграђа, јурнуше такође у пљачку, не водећи рачуна да ли је то својина турска или српска, те су, поред осталог, потпуно опљачкали српски и јеврејски живаљ запаљених подграђа. Сем тога — уз помоћ српских шајкашких јединица из Сенте и Сегедина, које су учествовале и у овој опсади и осујетиле бекство Турака Дунавом — они су успели да заплене четири турске лађе са целокупним товаром. И тек пошто је завршена пљачка, а запаљена подграђа Београда се за то време претворила у прах и пепео, курфирст је упутио позив турском команданту да преда град. Међутим, овај је то одбио. После тога почели су, 12 августа, опсадни радови (прилог 1).

Аустриска војска, подељена на 54 пука и распоређена у две борбене линије, опколила је Београд са сува (види скицу). У првој борбеној линији било је распоређено 26 пукова са заломљеним крилима према граду. У другој борбеној линији било је 28 пукова са повијеним крилима према првој борбеној линији (8 пукова на десном и 11 пукова на левом крилу). Главна команда и артиљерија налазиле су се у средини између обе борбене линије. Мост, који је био код Остружнице, пренесен је и поново подигнут код Аде Циганлије, а Лодронова коњица упућена је у Смедерево ради осигурања од евентуалне турске интервенције са те стране.

Изабрани фронт за напад био је на јужној страни тврђаве. То је било отприлике између садашњег Народног позоришта и бивше Видин-капије. На овим радовима, под руководством генерала Серинија, били су дневно запослени један генерал, 47 официра, 80 подофицира и каплара и 2.300 војника. Опсадни радови састојали су се у копању паралела од прве борбене линије унапред ка спољној утврђеној градској линији, у њиховом повезивању апрошама¹ у цик-цак линијама и у постављању, обично позади оба крила ископане паралеле, топовских и мерзерских батерија. Са четвртом ископаном паралелом дошло се већ и до самог рова спољног утврђења, одакле су ископане две минске галерије све до под ров и под сам градски бедем.

У току опсадних радова град и варош су врло успешно тучени топовима и мерзерима, тако да су турске батерије биле више пута потпуно ућуткане. Услед овако успешне артиљериске ватре почеле су се на градским зидовима из дана у дан све више појављивати рушевине, а затим су на њима пробијене и две подоста широке бреше. Док су Аустри-

¹ Укопан пут, саобраћајница.

јанци изводили опсадне радове, Турци су врло често вршили испаде у циљу ометања тих радова, али сваки пут су одбијани уз велике губитке. Они су бацали из града и вештачку ватру, те су једном помоћу ње успели да запале и неки аустријски барутни магацин. Покушај да минским дејствима поруше аустријске опсадне радове пропao је.

Пошто је тврђава са стране Дунава имала слободан саобраћај са градском спољашношћу, то су Аустријанци — користећи се једном тамном ноћи — спустили низводно поред града 150 лађа, и на Дунаву, нешто подаље од града, подигли мост, па га тако и са водене стране опколили и изоловали, пресецајући му и ту дотада једину везу.

Опсадни радови јако су изнуравали аустријске војнике, а жилава и упорна одбрана турске посаде наносила им је велике губитке. Стога је курфирст Максимилијан, излажући се опасности, често долазио у ровове и бодрио своје војнике.

Првог септембра завршени су радови и на паралелама и на батеријама, а са саперским радовима дошло се било све до на неколико корака од предњих градских бедема. Био је заузет и један део спољних ровова, а минама потресен онај део на коме је артиљерија провалила бреше. После ових радова био је тренутак за извршење напада. Међутим, да се не би и даље узалудно проливала крв, курфирст је позвао поново Оки Абдур Ахмеда на предају уз повољне и часне услове, но овај је ту понуду и овог пута категорички одбио. После овог курфирсту није преостало ништа друго него да изврши напад и освоји град.

У циљу заузимања београдског града образовао је курфирст пет нападних колона, сваку јачине од по 6.000 војника, које су имале да нападају са пет страна. Колоне су имале 6 септембра у 5 часова да буду потпуно спремне за напад. Главни правац напада био је усмерен на оне две отворене бреше.

Свака нападна колона добила је задатак и правац на који део града има да напада, а сама суштина заповести састојала се у овоме:

прва нападна колона, под командом фелдмаршал-лајтнанта Шерфенберга, напада на десну отворену брешу;

друга колона, под командом генерал-мајора Штајнауа напада леву отворену брешу;

*Припреме за
општи напад
и заузимање
тврђаве на
Јурти*

трећа колона, под командом фелдмаршала Комерција, напада на Дунавску капију;

четврта колона, под командом генерал-вахтмајстера Хајзлера, напада на Савску капију;

пета колона, под командом обрст-вахтмајстера Пинија, укрцана на лађе на Дунаву, имала је да упадне са те стране у варош.

За општег команданта нападних колона одређен је генерал Серини, а главнокомандујући, курфирет Максимилијан, са принцом Еугеном Савојским (који је у овом нападу учествовао као млади 25-годишњи фелдмаршал-лајтнант), налазио се у средини распореда, између прве и друге борбене линије, одакле је имао најбољу могућност да прати ток борби и да руководи нападом.

У одређено време свих пет колона заузеле су своје полазне положаје и биле су спремне да на уговорени знак пођу у напад. У 10 часова¹ три пута узастопце загрмели су топовски пуцњи из свих батерија, и колоне кренуле су у напад уз свирку музике и са развијеним заставама, помогнуте жестоком артиљериском ватром, која је непрекидно тукла турска утврђења и унутрашњост града.

Прва колона убрзо је продрла кроз десну отворену брешу, а једновремено с њом заузела је и друга колона леву. Турци, у почетку изненађени и жестином удара потиснути на обема брешама, брзо се прибирају и у противнападу поново их заузимају и одбацују колоне далеко назад. Међутим, генерал Серини, предвиђајући ово, брзо ојачава колоне свежим деловима и оне поново заузимају обе бреше, али наилазе на нове препреке. Позади проваљених бреша испречио се други зидани опкоп са дубоким и широким ровом ојачаним палисадама. Ту се развила упорна борба, чији је исход и после два часа био неизвесност и аустриске трупе, тучене жестоком бочном пешадиском и артиљериском ватром, почеле су да се колебају. Уочивши ово критично стање, курфирет Максимилијан, у пратњи принца Еугена, одмах улеће међу поколебане војнике, бодрећи их и излажући се смртној опасности. Ова његова лична храброст повратила је борбени дух трупа, оне поново ускачу у ров, прелазе га и брзо се пењу на други опкоп, потискују Турке и поседају га. Одмах за овим пристигле су свеже снаге, распоређујући се удесно и улево по заузетом бедему и подухватајући Турке

¹ О времену за полазак у напад постоје два различита податка. По генералу Кости С. Протићу то је у 10, а по Јовану Поповићу — у 9 часова.

с оба бока. Овоме Турци више нису могли одолети и морали су се повући, а Аустријанци, гонећи их у стопу, продрли су у варош. Сад је дошло до опште панике и код осталих делова посаде предње утврђене линије, која је почела напуштати варош у несрећеним гомилама, тражећи спас у унутрашњем утврђењу. Пета колона, видевши да су прва и друга продрле кроз спољну утврђену линију, извршила је искрцавање из лађа, упала у варош и отворила ватру на Турке који су се повлачили и тиме изазвала међу њима још већи неред. Тада, услед ослабљеног отпора, убрзо су продрле и остале колоне у варош и настала је општа сеча и клање Турака, који, избезумљени, нису давали никакав отпор. Разјарени аустријски војници нису се обзирали чак ни на истакнуте беле заставе. Они су и даље секли све одреда, па било то старо или младо, мушко или женско. Овај покољ извршен је нарочито над оним делом Турака који је нагнуо на једини улаз у унутрашње утврђење и покушао да се у њему спасе. Са преживелим Турцима Аустријанци су упали у унутрашњи градић-цитаделу. У том делу тврђаве држали су Турци заробљене Србе и остале народности подвргавајући их грозним мукама. Сада су их још преживели Турци брже боље извукли из тамнице, поређали у три реда испред себе и склонили се иза њих, а на замку истакли белу заставу. На запостагање, цику и молбе заробљеника, курфирст је наредио обуставу даље сече, те су тако и ови Турци остали у животу. Турски командант захвалио је курфирсту што му је живот поклонио, али га је уједно молио да га не предаје Србима, већ да га задржи код себе. Курфирст га је послао своје цару.

Аустријанци, чим су освојили Београд, почели су поново плачку. Њихови војници размислили су се по целом граду, вароши и сагорелим подграђима и опљачкали од становништва и оно мало што им је после прве плачке још било преостало. Уопште, изгледа да ниједан град није био тако опљачкан као овом приликом Београд.

У борбама за освајање Београда, од 10.000 војника турске посаде било је 9.000 мртвих. Аустријанци су претрпели губитке од око 2.400 мртвих (међу којима и фелдмаршал-лајтнант Шерфенберг и гроф Фирстенберг), и 1.500 рањених (сам курфирст био је рањен по образу, а принц Еуген у коленима). Заплењено је: 77 топова, 3 хаубице, 6 мерзера, 800 бомби и много муниције.

Пуних 167 година Турци су држали Београд а подјармљени Срби су са великим надама очекивали његово

ослобођење, садејствујући у свим борбама Аустријанаца око њега, лијући и не штедећи своју крв. И, ето, Београд је био ослобођен, али не за њих. Отели су га Аустријанци од Турака, али не за Србе, чији је он, уствари, и био, већ за себе, те су тако Срби, уместо очекиване слободе, само променили господара.

После две године, 1690, Турци су поново освојили Београд, који постаје један од главних тврђава Османлиског Царства према Западу.

Генерал у пензији
Милаш Крагујевић

ЕУГЕН САВОЈСКИ ЗАУЗИМА БЕОГРАД 1717 ГОДИНЕ

Војно-политичка ситуација

ПРЕМА КАРЛОВАЧКОМ МИРУ (1699), ТУРСКА ЈЕ МОРАЛА ДА УСТУПИ МЛЕТАЧКОЈ РЕПУБЛИЦИ МОРЕЈУ (ПЕЛОПОНЕЗ). МЕЂУТИМ, ТАЈ ГУБИТАК ПОРТА НИКАКО НИЈЕ МОГЛА ДА ПРЕВОЛИ И ЗАТО, ЧИМ ЈЕ, 24 ЈУНА 1713 ГОДИНЕ, У ЈЕДРЕНУ ЗАКЉУЧИО МИР СА РУСИЈОМ, СУЛТАН АХМЕТ II ЈЕ, ВЕЋ 10 ДЕЦЕМБРА 1714 ГОДИНЕ, ОБЈАВИО РАТ МЛЕЧАНИМА И У ТОКУ 1715 ГОДИНЕ ПОНОВО ПРЕОТЕО ОД ЊИХ ЦЕЛУ МОРЕЈУ. ПОШТО, КАО САВЕЗНИЦИ МЛЕТАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ, НИСУ УСПЕЛИ ДА СВОЈИМ ПОСРЕДОВАЊЕМ ОКОНЧАЈУ ОВАЈ СПОР МИРНИМ ПУТЕМ, АУСТРИЈАНЦИМА НИЈЕ ПРЕОСТАЛО НИШТА ДРУГО НЕГО ДА СВОМЕ САВЕЗНИКУ ПРИСКОЧЕ У ПОМОЋ ОРУЖАНОМ СНАГОМ.

У бици код Петроварадина, 5 августа 1716 године, Аустријанци су потукли Турке, а исте године, 12 октобра, преотели од њих и темишварску тврђаву.

Иако су пораз код Петроварадина и губитак темишварске тврђаве, најјаче турске тврђаве на угарском земљишту, биле врло тешке, турска снага још није била сломљена нити је Ахмет II био вољан да се одрекне изгубљенога. С друге стране, и Аустријанци нису били задовољни овим победама, већ су уперили своје погледе ка југу — ка Србији, пре свега ка Београду.

Припреме
Турака и
Аустријанаца
за претстојећи
рат

По заузећу Темишвара, Аустријанци су распоредили своју војску (ради одмора) у зимске кантонмане, јер су сматрали да Турци, после ових својих пораза, неће, бар у догледно време, предузимати неке веће оперативне акције. Трупe су биле распоређене и улогороване овако: главнина војске — код Футога у Јужној Бачкој; корпус коњичког генерала Мерсија — код Вршца и Гате у Јужном Банату, корпус фелдцајгмајстера Штајнвила — у Ердељу; два коњичка пука, под командом фелдмаршал-лајтнанта Вијарда — код Карансепеша у источном Банату и корпус генерала Петраша — код Сремске Митровице.

Међутим, већ почетком 1717 године Турци су, улажући највеће напоре, почели припреме за нови рат, и, почетком јуна, кренула је од Једрена, под командом великог везира Халила, турска војска јачине 200.000 војника, од којих 60.000 јаничара, приближавајући се Београду.

Због овога је аустриски цар Карло VI, по савету принца Еугена, почео спремати војску за претстојећи рат. Предвиђајући да ће Турци своју многобројну дунавску флотилу појачати и већим ратним лађама из Црнога Мора, и принц Еуген, као главнокомандујући, појачао је своју флоту извесним бројем фрегата и шајки (чија је посада била чисто српска).

Прикупљање
аустриске
војске
и прелаз на
десну обалу
Дунава код
села
Вишњице

Када је завршио припреме, принц Еуген је створио план да Београд заузме пре доласка великог везира Халила, јер је сматрао да би евентуални ранији пад ове тврђаве могао довести до мира пре одлучне битке између аустриске и турске војске.

По детаљно завршеном извиђању Саве и Дунава, у циљу избора места за прелаз на десну обалу, принц Еуген се одлучио да изврши прелаз Дунава код села Вишњице. При доношењу ове одлуке руководио се овим разлозима:

на том отсеку десна обала Дунава има многобројна згодна места за пристајање, а Турци не располажу толиким снагама да свако такво место добро поседну: Дунав је ту тихогатока, а Сава, иако ужа, много је бржа; цео теретни транспорт може се од Петроварадина до Панчева обављати неометано воденим путем — реком Тамишем, а сувим, по рђавим путевима Срема, био би отежан и много спорији, и, најзад, био је ближе источном Банату и Ердељу, па би те покрајине могле бити много успешније брањене од било каквих непријатељских покушаја у томе правцу.

Доневши ову одлуку, принц Еуген је, по завршеном извиђању, 27 маја, издао наређење:

да командант 1 корпуса, коњички генерал Мерси, са 27 батаљона пешадије и 15 коњичких пукова крене из свога логора за Панчево и да на месту одређеном за прелаз изврши све припреме, тако да 15 јуна почне прелаз;

да главнина војске крене 9 јуна из Петроварадина према Панчеву;

да коњички пукови фелдмаршал-лајтнанта Вијарда и даље остану у дотадашњем логору у Караншебешу, са задатком осматрања и спречавања продирања турских трупа из правца Оршаве према Ердељу;

да корпус фелдцајмјастера Штајнвила и даље остане у Ердељу са задатком да га штити од евентуалног упада Турака из Румуније;

да корпус генерала Хаубена остане до даљег наређења у Петроварадину;

да се корпус генерала Петраша постави између Сремске Митровице и Шапца, тако да саобраћај између главнине војске и Петроварадина буде потпуно обезбеђен.

Сходно заповести почео је покрет трупа. Четрнаестог јуна стигли су први корпус и главнина војске преко Коврља, Вилова, Сигета и Опова и распоредили се на простору између Панчева и села Овче. Под заштитом флоте почео је, 15 јуна у праскозорје, превоз трупа Мерсијевог корпуса. Ово је извршено без икаквих сметњи. Одмах је образован мостобран и, до мрака већ, био је и мост подигнут. Идућег дана прешла је цела војска на десну обалу Дунава и привремено се улогорила на висовима изнад села Вишњице.

На дан 18 јуна, принц Еуген Савојски извршио је детаљно извиђање околног земљишта за подилажење Београду и за његово опседање. При самом избору положаја имао је у виду и чињеницу да је велики везир Халил већ у

*Опсада
Београда и
борбе до
пристизања
везира Халила*

покрету ка Београду. Стога је решио да се опседање, напад и заузимање града што пре изврше. Да би га потпуно изоловао од спољног саобраћаја, одлучио је да крила опсаде наслони на обе реке испод тврђаве како би токови Саве и Дунава били тучени уздужном артиљериском ватром и самим тим било онемогућено приближавање турске флоте граду.

У вези са овом својом одлуком издао је заповест по којој су трупе, 19 јуна, у четири колоне, извршиле покрет и поселе одређене им отсече на изабраном положају (прилог 2). Ради заштите моста код села Вишњице било је остављено 10 батаљона пешадије, 6 коњичких пукова и неколико лађа, а главнина флотиле усидрила се на Дунаву, на десном крилу положаја. За време подилажења Турци су покушавали да испадима омету заузимање полазних положаја, али су били одбијени. Чим су полазни положаји за напад били опседнути, почела је изградња шанчева. Да би опсео Београд и са земунске стране, генерал Хаубен је, са 8 батаљона пешадије и 2 коњичка пука, одмах кренуо из Петроварадина за Земун.

Принц Еуген Савојски, као искусан војсковођа, био је потпуно свестан ситуације. Наиме, стварањем фронта према северу — ка тврђави, он је мислио и на стварање фронта према југу, одакле се очекивала појава великог везира Халила са 200.000 војника. Та велика надмоћност Турака, која се могла испољити врло брзо, а и мали маневарски простор, оивичен Савом и Дунавом, нису Еугена плашили. Његова решеност да потуче Турке, кроз коју су се испољавале одлучност, храброст и сигурност и у себе и у своју војску, одбацила је сваку бојазан и он је смело створио план за престојећу битку. Стога, према двоструком задатку, тојест нападну на град и припреми за одбрану од војске великог везира Халила, приступљено је одмах изградњи одговарајућих линија, тзв. контравалационе и циркумвалационе линије. Првом је била опседнута тврђава, а друга је била окренута ка непријатељу, који се приближавао с југа. Пошто је мост код Вишњице сада био сувише удаљен, саграђен је нов, насрам десног крила контравалационе линије (код „Пекаре“) и у циљу његове заштите пребачено је било неколико батаљона, а мост код Вишњице је био расклопљен. Да би он био што боље заштићен, да би саобраћај са Банатом био осигуран и да би се омела пловидба лађа турске градске посаде, био је изграђен на левој обали Дунава, на ушћу Дунавца, један редут и поседнут са десет топова. Тако

је био подигнут и мост на Сави, нешто узводно од тврђаве и наспрам десног крила циркумвалационе линије, и једним редутот осигуран. Сви ови радови завршени су до 28 јуна, у коме је међувремену пристигао из Петроварадина и генерал Хаубен са својим корпусом и улогорио се на земунско-бежанској греди. Турска посада у Земуну, осетивши присуство јаче аустриске војске у својој близини, убрзо се повукла у тврђаву. Ово је омогућило генералу Хаубену да поседне Земун. Доцније, 16 јула, у Земун је прispело 9 батаљона Бавараца са коњичком гардом, под командом генерала Мартинија, који су сменили корпус генерала Хаубена да би ушао у састав главнине под Београдом.

Турска посада у Београду, под командом Мустафаше, располагала је свим могућним средствима за одбрану, и њена јачина је износила 30.000 војника, од којих је било 20.000 јаничара. Сем тога, јужно од Београда било је око 7.000 коњаника, а у Смедереву се налазио један корпус исте јачине. Пристизање Халилове војске очекивано је почетком јула.

Укупна јачина Еугенове опсадне војске износила је око 140.000 људи, формираних у 78 батаљона и 194 ескадрона. У саставу војске било је 6.000 Срба и 3.000 Хрвата.

С обзиром на околност да се бројно надмоћна турска војска приближава и да је постојала могућност да за 10 до 12 дана стигне до Београда, принц Еуген настојао је свим силама да убрза ток опсадних радова и да, по могућности, пре пристизања Халила заузме тврђаву. Али, имајући у виду и другу могућност, он је нарочиту пажњу посветио изградњи циркумвалационе линије. Међутим, и поред залагања и упорног рада старешина и војника, опсадни радови су споро одмицали. Дунав и Сава били су поплавили околну земљиште, па су мочваре и баруштине отежавале саобраћај и дотур шанчаног материјала. Жестока врућина још је више изнуравала и онако убрзаним радом преморене војнике, а турска градска посада је скоро даноноћно вршила испаде и разне друге борбене акције и тиме још више отежавала и успоравала напредовање опсадних радова.

Турци су до 20 јуна непрекидном ватром и честим испадима и искрцавањем са лађа вршили покушаје ометања опсадних радова аустриске војске, а притом су неуморно и даље проширивали и ојачавали своја утврђења. Тако су у ноћи 29/30 јуна, пуштањем пловених воденица, покушали да разоре мост на Дунаву; 5 јула зором напали су са многобројним шајкама две аустриске ратне лађе усидрене код

Земуна. Одбијени, они су овај напад истога дана поновили. Да би искрцавање својих трупа са лађа потпомогли, они су, код ушћа Саве у Дунав, превезли на земунску обалу 1.000 спахија и неколико стотина јаничара, који су противнападом трупа Хаубеновог и Секендорфовог корпуса били одбачени у лађе и присиљени да отплове под тврђаву; 17 јула, помогнути артиљериском ватром, извршили су из тврђаве Дунавом испад и искрцали се на десној обали, иза леђа посаде аустриских трупа и напали их у још недовршеним рововима. Брзом интервенцијом аустриске коњице били су одбијени уз тешке губитке.

Међутим, иако стално ометани од турске посаде, Аустријанци су изграђивали своје положаје, нарочито батерије, који су 22 јула били довршени. У њих су одмах постављени опсадни топови, а сутрадан у ноћи, артиљерија је почела гађање тврђаве. Ватра ових топова била је толико разорна, да је у току од пет дана скоро потпуно порушена тзв. „Водена варош“, а на десном боку тврђаве био је демонтиран највећи део топова.

Пристизање
Халилове
војске и битка
за Београд

У приближавању од Ниша ка Београду, велики везир Халил је, око половине јула, стигао до Смедеревске Паланке, а мања извиђачка одељења његове војске већ су се уочавала испред истурених аустриских претстража.

Пошто је сад било потпуно извесно да Халил намерава да нападне Аустријанце под Београдом, принц Еуген наредио је да се убрзају радови око утврђивања положаја на обема линијама, а корпус генерала Мартинија привукао је из Земуна до моста на Сави, где се овај распоредио на левој обали, с обе стране моста. Сем тога, појачао је артиљериску ватру.

Најзад, у свом даљем покрету, преко Смедерева и Гроцке, стигла је, 1 августа, турска војска под Београд, опколила у великом кругу аустриску војску, улогорила се насупрот њеним шанчевима и одмах почела изградњу батеријских положаја и копање саобраћајница за њихово међусобно повезивање.

Аустријска војска нашла се између два фронта: између турске посаде у тврђави и, с друге стране, бројно много надмоћније турске војске с југа. У вези са својим већ унапред припремљеним планом за овај случај, принц Еуген је пребацио на десну обалу Саве Мартинијев корпус, и његове коњичке пукове поставио на лево крило контравалационе

линије, а пешадиске пукове распоредио у унутрашњости положаја. Исто тако је фелдмаршал-лајтнант Бробне истурен са 8 батаљона и 8 гренадирских чета, на узвишицу наспрам тврђаве, са задатком да је поседне и тамошњу цамију¹ утврди за одбрану. Са ове узвишице имала се добра прегледност, па је постојала могућност да се циркумвалациона линија брани од испада турске посаде из тврђаве и са мањом снагом.

Стављајући аустриске положаје под жестоку и непрекидну унакрсну артиљериску ватру са својих батериских положаја и из тврђаве, Турци су се, помоћу попречних ровова и саобраћајница, у року од 12 дана приближили аустриској циркумвалационој линији до на 600 корака. Такође, и аустриска артиљерија је истом жестином тукла и рушила турске положаје, а нарочито је дејствовала против турских посадних топова у тврђави и њихов велик део је ућуткала. Успела је да дигне у ваздух и један барутни магацин у граду, од чије је експлозије велики део вароши био оштећен.

Турци су се и даље постепено приближавали, а један њихов татарски корпус, у јачини 20—30.000 људи, посео је узвишицу изнад десне обале Саве (данашњи Сењак и Топчидерско Брдо) према десном крилу циркумвалационе линије, обасипајући га уздужном артиљериском ватром. У међувремену су пристигла из Темишвара два коњичка пука под командом генерала Вијарда, а из Земуна привучена су још два коњичка пука.

Једанаестог августа почеле су уводне борбе. Прекопута тврђаве, на Ратном Острву, Турци су имали израђене шанчеве и један јачи редут, које су посели са око 2.000 војника. Ова турска посада вршила је често ватрене препаде на аустриску флотилу, усидрену у левом рукавцу Дунава, и ноћне испаде на посаду аустриске војске, ушанчену на левој обали Саве, на њеном ушћу у Дунав. У духу добијеног наређења, коњички генерал гроф Мерси, са једним делом свога корпуса (јачине 15 батаљона пешадије, 6 гренадирских чета и 350 коњаника), извршио је напад на ову турску посаду и протерао је у тврђаву. Том приликом запленио је 8 топова и 6 застава, а побијено је око 500 и заробљено 60 турских војника. Четрнаестог августа, пред зору, аустриска артиљерија постигла је још један изненадан успех: једна бомба погодила је барутни магацин у тврђави, а при његовој експлозији поново је разорен део вароши и убијено преко 1.000

¹ Пређашња црква св. Софије, претворена у цамију.

војника. У ноћи 13/14 августа извршили су Турци прикупљање велике количине фашина¹, а 14/15 августа приближили су се аустриским одбранбеним рововима до на тадашњи пушкотет. Ово су били јасни предзнаци турских припрема за напад. Тада је принц Еуген донео одлуку да идућег дана изврши општи напад на турске положаје. Да би ова одлука остала у тајности, он ју је саопштио генералима тек увече.

Према заповести издатој 15 августа, Еуген је, остављајући слабије делове за опсаду тврђаве, главнину својих снага употребио за напад на турску војску под Халилом. Распоред снага за напад био је: у првом борбеном реду — 30 батаљона, 22 гренадирске чете и 12 коњичких пукова, од којих 15 батаљона, 17 гренадирских чета и 6 коњичких пукова на десном, а 15 батаљона 5 гренадирских чета и 6 коњичких пукова на левом крилу; у другом борбеном реду — 22 батаљона, 21 гренадирска чета и 12 коњичких пукова. Поред тога оставио је у циркумвалационој линији 15 батаљона под командом фелдмаршал-лајтнанта Секендорфа са задатком да се поставе тако „да буду у стању да се непријатељу успешно супротставе на сваком месту, где би он могао нешто предузети, као и да сваку забуну која би настала... одмах на време отклоне.“ Артиљерију: „30 пуковских топова са неколико фалкуана“² распоредио је на крилима пешадије, а „6 топова на десном а 4 топа на левом крилу коњице, с тим да се могу према захтеву употребити.“ Поред тога, у заповести је прецизиран низ других наређења и упутстава: остављање извесног броја нижих официра и подофицира за руковање освојеним непријатељским топовима, међусобно помагање снага према тврђави за случај да противник отуда предузме нешто итд., а нарочито је наглашена тајност припрема за напад: „Замисљена намера је да трупе буду за напад формиране пре него што наступи дан и да се у свитање храбро и постојано изврши напад, а да пре тога уколико је то могућно — не буде непријатељ узбуњен.“ У погледу заузимања борбеног распореда заповешћу је било наређено: „У поноћ прећи ће целокупна коњица ретраншмане“³ логора и постројиће се испред њих. Пешадија ће се управљати према оба крила коњице с тим да крило најближе непријатељу сразмерно доцније почне наступање.“ Најзад, у заповести су одређени и непосредни задаци: „Са левим

¹ Снопови од прућа (шибља).

² Нарочита врста топа.

³ Одбранбени шанчеви.

крилом треба настојати да се заузме велико узвишење на десном непријатељском крилу, на коме се налази једна његова батерија, и да се непријатељ протера како одатле тако и из своје прве траншеје првог шанца према нама све до створеног опкопа, а затим да се покуша да се, у корист десног крила, заузме вис између две воде¹ и да се поседну непријатељске батерије које се тамо налазе.“

Према овој заповести, у највећој тајности и у примерном реду, аустриска војска избила је истога дана до пред поноћ на одређене јој секторе и поставила се у борбени распоред. За то време артиљерија је са удвострученом жестином обасипала турску београдску посаду. У поноћ ватра је била обустављена, а затим су, после извесног кратког времена, избачене три бомбе, на који је знак почео напад.

Под заштитом магле, која је покривала цело околно земљиште, почело је наступање првог борбеног реда. Наступајући полако и опрезно, коњица на десном крилу је, око 1 часа по поноћи, изненада наишла на једну у току ноћи новоизграђену и истурену саобраћајницу испред турског левог крила. Тада је извршен напад на посаду саобраћајнице. Њој пристиже у помоћ коњица и развија се жестока борба. Ситуацију спасава генерал Мерси са својом коњицом и присиљава Турке да се повуку на предњу линију свога положаја. Даљи напад на ове положаје врши фронтално фелд-цајгмајстер Штаремберг са пешадијом деснога крила, а фелдмаршал Палфи с бока, услед чега Турци напуштају предње линије и повлаче се ка батериским положајима. Скоро у исто време и пешадија левога крила заузима, у жестоком налету, на јуриш, саобраћајне ровове предње турске линије. Борба је била краткотрајна, али врло крвава. Заузети ровови били су пуни турских лешева.

Турска коњица на левом крилу, иако протерана од Штарембергових и Палфијевих трупа, поново се прикупила и брзо врши противнапад на аустриску коњицу. Удар је био јак и изазвао је неред и колебање на аустриском десном крилу. Принц Еуген, уочивши ово, наредио је генералима Биртембергу и Харашу да, одржавајући везу са левим крилом, прискоче у помоћ десноме, да турску коњицу протерају, избију на другу линију турских положаја и да преотму вис у средини њихових положаја заједно са батеријама које се налазе на њему. Међутим, услед густе магле, ова нападна колона се у своје наступању померила сувише удесно и тако

¹ Вероватно се мисли на потоке и узвишења испод Дедиња.

је настала опасна празнина између оба аустриска крила. Око 8 часова магла се нагло дизала, а околно земљиште и положаји почели су се јасно оцртавати. Турци, на своме центру најјаче груписани, уочивши раздвојеност аустриских крила, силовито су напали крила и бокове фелдмаршала Палфија и принца од Виртемберга и угрозили борбени поредак Аустријанаца. Принц Еуген спасава ситуацију и убрзо отклања ову опасност. Окружен свитом многобројних добровољно присутних француских принчева и кнежева немачког царства, он се ставља на чело другог борбеног реда и напада, са коњицом, турске бокове, а са пешадијом — фронт. Услед снажног налета, Турци су се повукли, а веза између оба крила аустриске војске убрзо се поново успоставља. Затим је, уз садејство артиљерије, продужен напад на целом фронту, и после краће борбе заузети су положаји друге турске линије, а и батерије на њима. Једино су се држали још лево турско крило и једна батерија са 18 тежких топова, у центру турског положаја, који су бранили 20.000 јаничара и 10.000 пешака.

За заузимање ове батерије одредио је принц Еуген 10 гренадирских чета и 4 пешадиска батаљона, које је обезбедио на сваком крилу са по једним пуком коњице и подржавао концентричном артиљериском ватром. Батерија је била заузета на јуриш, а њена посада повукла се у ушанчени логор.

Пошто су Турци још давали изванредан отпор на своме крајњем левом крилу на узвишицама изнад Саве, генерал Ла Колон је са Баварцима извршио напад и, после краће борбе, натерао Турке у бекство. Око 9 часова није било ни једног живог турског војника способног за борбу ни у једном положају њихових одбранбених линија — све је било побегло у ушанчени логор. После девет часова избила је аустриска војска на узвишење на (тадашњи) топовски домет од турског логора и почела је тући артиљеријом логор. Турци су напустили и логор отступајући у правцу Смедерева. Напуштени логор био је поседнут са неколико батаљона пешадије и коњичких пукова, а за даље делимично гоњење Турака био је упућен један део покретљивијих трупа.

И тако је, 16 августа 1717 године, између 9 и 10 часова, била одлучена велика битка под Београдом, у којој је, са изванредном храброшћу и пожртвовањем, учествовало и 6.000 српских добровољаца и у којој су отпочетка докраја српски шајкаши учинили неизмерне услуге аустриској војсци.

По свршетку битке, још истога дана, принц Еуген послао је команданту Београдске тврђаве два заробљена турска војника да га извести о поразу Халила, а 17 августа ујутру упутио му је позив да преда тврђаву. У знак пристанка убрзо је на граду била истакнута бела застава, а сутрадан је био потписан и споразум о капитулацији. Августа 22 била је поседнута тврђава, а дотадашња турска посада спроведена је за Ниш и Кладово.

У овој бици Аустријанци су задобили огроман плен: цео напуштени турски логор са безбројним шаторима, међу којима и шатор великог везира, 131 топ, 35 мерзера, велику количину муниције, 3.000 кола са храном, 600 буради барута, 300 сандука олова, 3.000 бомби, 51 заставу, 9 пашиних тугова¹ и много камила и коња. У самој тврђави заплењено је: 53 тона, 68 мерзера, у пристаништу целокупна флотила и велика количина муниције и бомби.

Турски губици у људству износили су: 13.000 мртвих, 5.000 заробљених и велики број рањених. Сем тога, Турци су изгубили при отступању још 4.000 људи.

Аустријски губици у људству износили су: 1 генерал, 87 официра и 1.767 војника и подофицира погинулих, а 8 генерала, 223 официра и 3.179 војника и подофицира рањених.

Услед овог тешког пораза, после дужих преговора, Турска је била приморана да закључи, 21 августа 1718 године, познати Пожаревачки мир, по коме је султан Ахмет III уступио Аустрији Београдску тврђаву са њеним околним земљиштем, а и цео темишварски Банат са Малом Влашком до реке Олта, већи део Србије до Тимока и део Босне дуж десне обале Саве од Босанског Новог на Уни па до Дрине. Трајање мира било је закључено на 24 године.

По освајању Београда: аустријска власт је, 1723 године, почела рушење раније тврђаве, а приступила је њеној обнови на тада најсавременији начин, користећи се принципима и елементима модерне фортификације француске и немачке школе утврђивања. Тада су изграђени блокови, бастиони и заклони утврђени јаким зидовима са кулама и пушкарницама, појачани дубоким рововима.

Генерал у пензији
Милак Крагујевић

¹ Нарочита врста турске заставе — заставна мотка на врху украшена коњским репом.

АУСТРИЈАНЦИ ПО ТРЕЋИ ПУТ ЗАУЗИМАЈУ БЕОГРАД

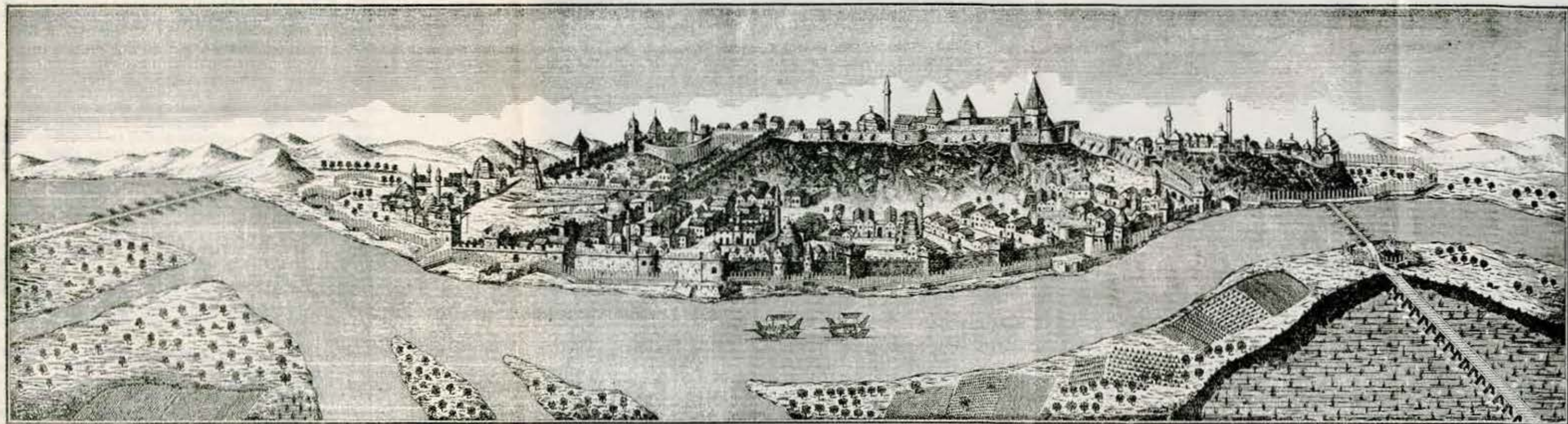
ПОСЛЕ ЗАУЗЕЋА ОД СТРАНЕ ПРИНЦА ЕУГЕНА САВОЈСКОГ, 1717 ГОДИНЕ, БЕОГРАД ЈЕ ОСТАО ПОД АУСТРИСКОМ ВЛАШЋУ ДО 1739 ГОДИНЕ, КАДА СУ ГА ТУРЦИ ПОНОВО ДОБИЛИ БЕОГРАДСКИМ МИРОМ. ПО УГОВОРУ О МИРУ, АУСТРИЈАНЦИ СУ ПОРУШИЛИ СПОЉНА УТВРЂЕЊА ГРАДА, А ТВРЂАВА ЈЕ ОСТАЛА ИСТА, ТАКОРЕЂИ НЕТАКНУТА, У ДОБРОМ ОДВРАЊЕНОМ СТАЊУ. САМА, ПАК, ВАРОШ ОДАВАЛА ЈЕ ИЗГЛЕД ПРАВЕ ОРИЈЕНТАЛНЕ ВАРОШИ. НА МЕСТУ ПОРУШЕНОГ СПОЉНОГ УТВРЂЕЊА ТУРЦИ СУ ПОДИГЛИ ПРОСТЕ ЗЕМЉАНЕ НАСИПЕ И БЕДЕМЕ У ВИДУ НЕПРАВИЛНИХ БАСТИОНИХ ФРОНТОВА, КОЈЕ СУ ОГРАДИЛИ ЈАКИМ ДЕВЕЛИМ ПАЛИСАДАМА. У САМ ГРАД СЕ УЛАЗИЛО НА ПЕТ КАПИЈА: СМЕДЕРЕВСКУ (НА ДУНАВУ), ВИДИНСКУ (ПРЕМА САДАШЊОЈ УЛИЦИ ЦАРА ДУШАНА), СТАМБОЛ

(где је сада Трг Републике), Бањалучку (отприлике где је сада хотел „Бристол“) и Шабачку (на Сави, где је била Царинарница). Свуда око града-тврђаве налазила се варош (прилог 3).

После страховитог пораза Турака код Беча (1683), изгубљених битака: код Сланкамена (1691), код Сенте (1697) код Петроварадина и Темишвара (1716) и код Београда (1717), а и многих других пораза у ратовима против Русије у току XVIII века, почео је с краја тога века јасно да се оцртава скори слом турске моћи, а с тим у вези искресло је и тзв. „Источно питање“. За ово питање, као и за његово решење, Русија и Аустрија, као најближе Турској, биле су, природно, највише и заинтересоване. Међутим, иза њихових тада пријатељских међусобних односа скривало се стварно сунарништво и страховање једне од друге.

Руска царица Катарина II смишљала је план о протеривању Турака из Европе и о деоби Турске, а то се без Аустрије није могло спровести. С друге стране, пак, Аустрија није смела препустити Русији да она сама руши и дели Турску и да се на њен рачун повећава, па је и то био разлог да Аустрија пристане на понуђени јој савез с Русијом. И тако је између Катарине II и Јосипа II дошло до споразума и међусобно измењаних писама. И када је Турска — услед разних оптужби — објавила, 13 августа 1787 године, рат Русији, Аустрија је сматрала да се та објава и ње саме тиче, те је, тобоже као веран пријатељ свога савезника, са своје стране објавила рат Турској (8 фебруара 1788 године).

Симпатије Срба биле су на страни Аустрије. У Србији је, још пре рата, био велик број утицајних људи, спремних да се боре на аустриској страни. Српски народ, иако је увек чезнуо за потпуном слободом, ипак је више волео да дође и под аустриску власт, само да се ослободи турског јарма. Стога је Аустрија у овом рату могла да рачуна на његову свесрдну сарадњу и помоћ. Аустриски цар Јосип II, размишљајући о плану за претстојећи рат, дошао је на помисао да би најцелисходније било када би се Београд што пре заузео, тј. да се пре самога рата заузме на препад, сматрајући да би тиме уплашио Турке и подигао морал своје војске. Међутим, иако је тај покушај двапут чињен: у ноћи 2/3 децембра 1788 и 17 јануара 1789 године, он је сваки пут остао без резултата. Стога је, озловољен због ових неуспеха, смењено, 28 јула 1789, старог и оболелог генерала Хадика и на његово место за команданта војске одредио, такође старог, али врло предузимљивог и даровитог војсковођу, фелдмар-

БЕОГРАД 1788 ГОДИНЕ

шала Гидеона Лаудона, стављајући му у задатак да по сваку цену што пре заузме Београд, јер је то у интересу и угледа монархије и спасавања морала и части војске.

У то време, турска посада у Београду, под командом Осман-паше, бројала је 9.000 људи, од којих око 8.000 способних за борбу, и 407 тврђавских топова разних калибара, снабдених великом количином муниције. Код Ниша Турци су имали до 30.000 војника, под командом сераскер Абди-паше, чији је задатак био да спречавају продор Аустријанаца кроз Србију даље ка југу и да помажу посади Београда у случају његове опсаде.

Јачина аустријске војске чији је задатак био да нападне Београд и да га заузме износила је око 62.000 војника (са 11.700 коња), и од којих је по родовима војске било: 70 пешадиских батаљона и 90 коњичких ескадрона. Од артиљерије било је: 208 топова разног калибра и 147 хаубица и мерзера. Овом треба додати још и Српски добровољачки корпус (фрајкор), под командом потпуковника Михаљевића, јачине 5.049 људи, од којих 323 коњаника¹.

Када је одређен за команданта јужне аустријске војске, фелдмаршал Лаудон је, у духу добијеног задатка за заузимање Београда, изradio план и приступио припремама за његово спровођење у живот. Главнина јужне аустријске војске била је тада већим делом прикупљена у Баиату, у Белој Цркви и њеној околини, а један њен део, под командом генерала Валдека, јачине 16 пешадиских батаљона и 10 коњичких дивизиона, био је распоређен у Срему око села Болеваца. У селу Забрешју налазио се Српски добровољачки одред.

Фелдмаршал Лаудон није се сложио са већ постојећим планом да се у циљу напада на Београд изврши прелаз Дунава са банатске стране, већ је по детаљно извршеном извиђању утврдио да је најзгодније да са војском пређе Саву код Остружнице, јер је ту обала била врло подесна за пристајање лађа, а остружнички висови су пружали повољне услове за образовање мостобрана. Стога је наредио да главнина војске одмах крене из Беле Цркве и да се на погодном месту између села Бановаца и Земуна пребаци на десну обалу Дунава, да се ту улогори и да, спремна за покрет, сачека даља наређења. Овај покрет извршен је у тајности и

¹ Односно један ескадрон хусара, 18 пешадиских чета и 4 чете нарочито одабраних стрелаца, укупно 5.049 људи (види стр. 299, други став *Die freiwillige Teilnahme der Serben und Kroaten in den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*, Wien 1854).

војска је стигла на одређено место 9 септембра. За заштиту Баната, у случају турског надирања у том правцу, оставио је Лаудон 32 пешадиска батаљона и 20 коњичких дивизиона.

Када су из Шапца пристигла Савом превозна средства до Бољеваца, генерал Валдек је наредио потпуковнику Михаљевићу да са једним одељењем крене у правцу Остружнице и заузме висове изнад ње са задатком да обезбеди несметано прелажење трупа преко Саве, друго одељење да упути, под командом капетана Влајића, ка Нишу, које ће пратити покрете Абди-пашине војске, а треће одељење, под командом мајора Лукића, да упути у правцу Ваљева ради осматрања Турака на том правцу, и да одржава везу са деловима аустријских трупа у Шапцу.

Пошто су осетили да им опасност од аустријске војске долази са леве обале Саве, западно од Београда, Турци су почели да преносе вести о доласку Абди-пашине војске из Ниша и развили су активност посада из Смедерева, Пожаревца и Пореча према Банату, у циљу развлачења аустријске снаге. Међутим, на ово је одмах реаговао аустријски командант корпуса у Банату и, 8 септембра, пребацио је на десну обалу Дунава Српски добровољачки одред код командом капетана Марјана Јовановића, који је на Морави, на путу између Смедерева и Пожаревца, борбом разбио Турке, а сутрадан разбио и другу групу код села Кличевци. Доцније су извесни аустријски делови и српски добровољци, под командом поручника Брановачког, заузели и Пореч.

Десетог септембра увече генерал Валдек укрцао је у пристигле лађе, на чамце и мостовне чланке већи део својих трупа и, спутивши се низводно од Бољеваца, искрцао се без икаквих сметњи код села Остружнице и посео висове изнад ње. Понтонири и шајкаши одмах су на месту искрцавања почели грађење моста, који је сутрадан до 10 часова био и завршен. Још у току ноћи превезен је и остали део Валдекових трупа, а и главнина војске придоласила је усиљеним маршем из свог дотадашњег логора јужно од села Бановаца, и чим је мост био завршен, и она се одмах почела пребацивати и поседати остружничке висове. Потпуковник Михаљевић, упућен са својим одељењем као претходница, стигао је 11 септембра до Железника и одмах предузео радове око крчења и оправљања пута за Кнежевац и Жарково. Фелдмаршал Лаудон, пошто је претходно упутио јаку побочницу од српских добровољаца на Авалу, кренуо је 12 септембра са војском ка Београду у две колоне: обе колоне су преко Репишта (сада Кошутњак) прешле Топчидерски

Поток и избиле на вис Дедина (Топчидерско Брдо и Бањички Вис), где су се разместили. У току ноћи пристигао је из Остружнице још један део трупа, те је јачина аустриске војске пред Београдом износила: 34 пешадиска батаљона, 44 коњичка ескадрона, 2 чете пионира и 15 топова. Ове снаге почеле су, 13 септембра, постепено да опкољавају Београд. На Врачар је упућено 10 ескадрона коњице са 3 топа, који су заузели положај према граду, а 2 пешадиска батаљона и 6 коњичких ескадрона су на најподеснијем месту посели и један део шанчева бивше Еугенове линије.¹ Део аустриске војске који је био у Земуну а који је био јачине 10 батаљона и 8 ескадрона, спустио се 14 септембра по укопаном путу дуж десне обале Дунава и посео га све до ушћа Саве, где је у изграђеном редуто смештено шест топова. Такође су шест батаљона и четири ескадрона из села Бежаније посели утврђење код моста на источном делу Аде Циганлије и утврђење код моста према средини овог острва. Два пешадиска батаљона и два ескадрона коњице посели су северну падину Дедињског Виса и мостобран код данашње Чукарице. Ове припреме и приближавање аустриских трупа ка Београду јако су узнемирили турску посаду, која је са неколико испада безуспешно покушала да их омете у овим припремама.

Сутрадан, 15 септембра, углавном сва Лаудонова војска прешла је на десну обалу Саве, извршено је подилажење спољној градској утврђеној линији и заузета погодна места око ње. По извршеном распореду трупа и артиљериских оруђа, генерал Лаудон сместио је свој главни штаб под тзв. Миријевском пескарком. И тако је у току од пет дана по прелазу првих делова аустриске војске на десну обалу Саве углавном било завршено опкољавање Београда.

У циљу несметаног саобраћаја са Банатом дошла су, 16 септембра, под Карабурму четири велика чамца, наоружана топовима, и дванаест шајки, а 2.000 радника одмах је почело да изграђује уже мостобране на обема обалама Дунава, између којих је сутрадан саграђен понтонски мост. Осамнаестог септембра пребачен је под Београд из Баната и последњи део снаге за опсаду у јачини од седам пешадиских батаљона

¹ То је бивша циркумвалациона линија принца Еугена, изграђена и утврђена за време битке за Београд 1717 године. Међутим, Београђани је погрешно називају „Лаудонов шанец“. Ова линија је, уз мање поправке, употребљавана као одбранбена линија против Турака који би евентуално са југа пришли Београду као помоћ његовој посади.

и десет коњичких ескадрона. Пошто су у међувремену довршени и мостови на Сави код Аде Циганлије, мост је био растављен код Остружнице, а чамци са топовском посадом упућени су за заштиту новоподигнутих мостова. Ради осматрања и прибављања података о кретању Турака и брзог обавештавања упућено је у правцу Гроцке 200, а на Вис Екмеклук 300 коњаника (прилог 3).

Када су трупе, према већ напред изложеном, поселе одређене опсадне отсеке, њихов коначни распоред био је овај: према спољној градској утврђеној линији — десет батаљона и двадесет ескадрона; на бившој Еугеновој циркумвалационој линији на Врачару — 38 батаљона и 58 ескадрона; на ужем мостобрану на Дунаву на Карабурми — један батаљон; на левој обали Саве према граду — тринаест батаљона и осам ескадрона, и у Панчеву и на банатској страни, према Београду — шест батаљона и четири ескадрона.

Чим су Аустријанци извршили потпуно опкољавање града, почели су бомбардовање тачака спољне градске утврђене линије и постепено јој се приближавали, израђујући појединачна утврђења по околним доминирајућим местима. У ова утврђења они су смештали опсадне топове и њима жестоко тукли и предњу утврђену линију, а и сам град.

Пошто се са Ташмајдана имала најбоља прегледност Београда и целе околине, с обе стране „Ветрењаче“ била су израђена два редута и у сваки од њих смештена по два топа. Сем тога израђен је батериски опкоп за мерзерску батерију од четири мерзера десно од „Ветрењаче“; у долини Булбулдерског Потока изграђен је опкоп за хаубичку батерију са десет хаубица, а позади и нешто улево од „Ветрењаче“ био је израђен још један редут и у њега смештено шест топова. Са овом артиљериском групом вршено је систематско рушење утврђених тачака спољних градских бедема испред српског дела вароши. Под заштитом ове артиљериске ватре почела је одмах израда траншеја и паралела у циљу постепеног приближавања спољном појасу града. Чим се са овим радовима стигло до ивице врачарске висоравни према граду, одмах је ту била израђена нова паралела, а са њене обе стране по један јак и велик редут, и у сваки од њих смештен по један батаљон са по неколико топова и једна батерија од четири мерзера. Затим се ишло даље у копању саобраћајница у правцу Батал-џамије, и ту је испред ње подигнута друга паралела, испред и позади ње израђена су по два батериска опкопа и у њих смештени топови, хаубице и мерзери, а потом су обе ове паралеле повезане међусобно сао-

браћајницама. Сем тога, с леве стране прве паралеле, између Врачар-мале и Циганске мале, израђена су још два батериска опкопа и у њих смештено 11 топова и 2 хаубице.

Истовремено су вршени радови и на левим обалама Саве и Дунава. На ушћу Саве је од израђеног и поседнутог редута ископана саобраћајница у правцу обале Саве и повезана са паралелом, а на самој обали на ушћу били су израђени батериски опкопи и у њих смештени топови и мерзери. Затим је дуж леве обале Саве подигнут насип за везу са Бежанијом (тзв. Бежаниски насип). Крај пута који је везивао насип са Малом Адом Циганлијом и на самом насипу била су израђена два редута за одбрану мостова на обема адама. На левој обали Дунава, на средокраћу између села Нова Борча и ужег мостобрана, био је израђен опкоп дужине око један километар са три редута и поседнут са два и по батаљона, а један ескадрон коњице одржавао је везу између њега и мостобрана.

У току ових опсадних радова Турци су стално покушавали да их ватром топова из тврђаве и спољне утврђене линије омету, али су врло често ућуткавани од стране аустриске артиљерије. Једнога дана Турци су извршили један жешћи изненадни испад у правцу аустриских траншеја испред Батал-џамије. После четворочасовне борбе они су били сузбијени са осетним губицима.

До 20 септембра успели су Аустријанци да, код православне цркве, двеју џамија и на обронку што је одвајао српски део вароши од правога града, пробију доста велике бреше на спољном бедуму. У исто време добио је фелдмаршал Лаудон од потпуковника Михаљевића, који је ухватио додир са Абди-пашом код Ђуприје, извештај да његова војска не броји више од 10.000 људи. Због тога је Лаудон 23 септембра донео одлуку да заузме спољну линију града. Пошто је претходно наредио да се најжешћом ватром артиљерије и даље обасипају спољни бедеми града и куће у оба дела вароши, он је образовао 4 нападне колоне. Њихов распоред и задатак били су: прва колона, под командом генерала Клебeka, груписана изнад засеока Циганка, имала је задатак да нападне и заузме Бањалучку капију, а затим и турске батериске положаје на бедуму изнад кафана. Јачина ове колоне била је: 3 батаљона, 1 вод хусара, 6 топова, 2 хаубице и 220 радника; друга колона, под командом генерала Бруна, јачине 2 батаљона, 1 вода хусара, 4 топа, 2 хаубице и 220 радника, груписана је на левом крилу прве паралеле десно од прве колоне; трећа колона, под командом генерала

Алтона, јачине као и друга, била је груписана десно од саобраћајнице за прву паралелу, позади и лево од „Ветрењаче“; обе колоне имале су задатак да нападну на део спољне градске линије између Бањалучке и Стамбол-капије; четврта колона, под командом генерала Стараја, исте јачине као и друга и трећа, била је груписана десно и нешто позади „Ветрењаче“ са задатком да нападне Стамбол-капију и делове бедема око ње.

На челу сваке колоне била је по једна чета српских добровољаца јачине 50 одличних стрелаца, 50 дрводеља и 30 радника са задатком да се докопају бедема, посеку палисаде и прошире бреше. Колоне су имале резерву од 3—4 батаљона. Јачина сваке колоне износила је 11.200 људи.

У међувремену, док су се одређене колоне прикупљале и припремале за напад, из једног ухваћеног Абди-пашиног писма сазнао је Лаудон да се паша спрема да крене ка Београду и да нападне аустриску војску с леђа. Лаудон је тада одложио почетак напада, очекујући тачну проверу ове пашине намере. И кад је, 29 септембра, поново стигла вест од потпуковника Михаљевића да се Абди-паша још налази у Ђуприји, да је његов први извештај о јачини пашине војске тачан и да су се војници почели у масама разилазити, Лаудон је издао заповест да се напад изврши 30 септембра у 9 часова. Сад је артиљерија отворила још жешћу ватру, која је трајала до сутрадан до 9 часова, када су колоне, уз звуке музике, кренуле у напад.

Прва колона, после краће али жестоке борбе, продрла је кроз брешу, заузела бедем на Бањалучкој капији, запленила тамошњу батерију од 6 топова и потисла турску посаду до Калемегдана. Убрзо затим и 2 и 3 колона извршиле су свој задатак и потисле Турке до Калемегдана. Међутим, четврта колона, уз велике губитке, с тешком муком је заузела јако утврђену Стамбол-капију, али је зато, по протеривању Турака са ње, гонећи их, успела да заузме и један део Дунавске вароши. Аустријанци су до 10 часова заузели целу Српску варош и један део Дунавске. Резерва четврте колоне, чим је заузета Стамбол-капија, добила је задатак да заузме Видинску и Смедеревску капију, у чему је брзо успела и запосела их. Одмах затим посела је: прва колона излазе према граду и део вароши од кафана до Шареног амама; друга и трећа су заузеле преостали део Српске вароши до Гробља, а четврта колона од Гробља до Видинске капије. При овоме Аустријанци су запленили: 3 заставе, 11 топова и 1 мерзер и заробили 20 турских војника. Код Ау-

стријанаца су погинули 1 официр и 109 војника, рањено је 17 официра и 309 војника и нестало је 29 војника. Губици у људству код Турака нису познати, сем оних заробљених.

Користећи се турском забуном услед губитка већег дела спољне утврђене градске линије, Аустријанци су још истога дана увече на том делу почели систематску опсаду саме тврђаве. Према неосвојеном делу Дунавске вароши била су истурена 2 батаљона, 2 батаљона била су постављена на Гробљу, а по један код православне цркве и Шабачке капије. Затим су на Калемегдану одмах почели копање велике паралеле, обухватајући део градског фронта према Српској вароши. У току ноћи Турци су у четири наврата својим испадима ометали овај рад. Сутрадан, 1 октобра, ова паралела је продужена према Дунавској вароши и на њеном крају је израђен редут. Наредних дана проширивана је паралела и продужена је улево све до Шабачке капије; у њој и позади ње били су изграђени батериски положаји и у њих смештени топови, хаубице и мерзери разних калибара. Тако је на том опсадном делу груписано: 17 топова, 22 мерзера и 17 хаубица. Затим су до 7 октобра од ове паралеле ископане три саобраћајнице у правцу бастиона, а на 50 корака од прикривеног градског пута била је изграђена друга паралела. На Војном Острву¹ био је изграђен већи батериски опкоп, у који је смештено 8 топова, 5 хаубица и 4 мерзера разних калибара. Сви ови радови вршени су под жестоком ватром турских посадних топова.

Првога октобра Лаудон је упутио позив Осман-паши да преда град, нудећи му при том часне и повољне услове предаје. Међутим, овај је понуду одбио. Због овога, чим су радови на паралелама били завршени, а батериски положаји изграђени, и у њих смештена артиљериска оруђа, Аустријанци су почели жестоко бомбардовање града из 98 артиљериских оруђа. А кад је добио обавештење да турска посада располаже још само са мало хране, Лаудон је наредио да се артиљериска ватра удвостручи, но с тим да један део батерија гађа турске топове, други градске бедеме, трећи прикривени градски пут, а четврти унутрашњост тврђаве. Шестог октобра појавио се са белом заставом турски преговарач, због чега је наређен прекид ватре. Преко овог преговарача тражио је Осман-паша примирје од 15 дана, с тим да му преговарач донесе сутрадан одговор. Лаудон није пристао и наредио је поново отварање најжешће ватре.

¹ Садашње Ратно Острво.

која је трајала непрекидно цео дан и целу ноћ. Од ње је град буктао у пожару. Ниједан турски топ није се више чуо.

Сутрадан у 9 часова Лаудон је наредио обустављање ватре и по турском преговарачу упутио одговор Осман-паши да му даје свега 6 часова времена за предају града. У 15 часова паша је одговорио да пристаје на предају. Преговори су трајали тога дана до касно у ноћ и сутрадан, 8 октобра, око подне били су завршени. Многе тачке Осман-пашиног предлога Лаудон је одбацио или изменио, на што је овај пристао и потписао уговор о предаји. Сутрадан, 9 октобра, Турци су предали град и улогорили се ван града крај Дунава. Занимљиво је напоменути да је Осман-паша предао команду над градом грофу Валису, сину маршала Валиса, који је 1739 године предао град везиру Мехмед-паши, оцу Осман-паше.

Из града су изишла 4.883 наоружана Турчина, 682 болесника и рањеника, 2.513 жена и 2.670 деце — свега 10.823 лица.

Четрнаестог октобра спроведени су Турци Дунавом до Текије и Ада-Кале.

При заузимању града дошли су Аустријанци до великог плена: 351 тучани топ и 10 гвоздених, 34 тучана мерзера, 50 топова на шајкама — свега 445 оруђа; 6.000 центи барута, 25.000 центи олова, много ђулади разног калибра, 20 шајки и 43 друге лађе. Нема тачних података о турским губицима у људству. Извесне забелешке говоре о неких 1.300 мртвих и 1.000 рањених. Али је сигурно да је по заузећу Београда било у граду и у вароши много турских лешева, који су почели да труле и да се распадају.

Целокупни губици Аустријанаца, при нападу на спољну утврђену линију, као и на тврђаву, износили су: 12 официра и 398 војника погинулих, 45 официра (међу којима и српски добровољачки капетан Радич Петровић) и 1.041 војник рањен и 74 нестала војника. Овде треба напоменути да су Аустријанци при опсади Београда за копање ровова и опкопа а и разних других опсадних радова и за израду насипа, за крчење и прављење путева употребили око 20.000 Срба-сељака, од којих су многи погинули, рањени и нестали.

Из напред изнетих података о аустријским губицима види се да су Аустријанци овог пута са мало жртава заузели Београд и зато је потпуно умесно тврђење у дневнику једног Лаудоновог официра, учесника у борби под Београдом: „Да до тада никада није заузет Београд са мање жртава

и да је увек морало да падне хиљаде живота, па да се победник погне на његове зидине.“

Овај последњи аустриско-турски рат и поред негативних, јер су Београд и Србија Свиштовским миром 1791 поново потпали под турску власт, имао је позитивних последица по српски народ. Преко 10.000 Срба учествовало је у овом рату на страни Аустрије. Оволико велики број учесника још је више појачао револуционарни дух српског народа и његову живу жељу за ослобођењем. Поново предат турској тиранији, српски народ је дошао до убеђења да му не преостаје ништа друго, већ да мора он сам за себе изборити толико жељену слободу. И стварно, после нешто више од једне деценије, букнуо је српски устанак, а учешће Срба у овом последњем рату било је несумњиво од великог значаја за избијање устанка.

Генерал у пензији
Милан Крагујевић

КАРАЂОРЂЕ ОСЛОБАЂА БЕОГРАД

ПОСЛЕ 1739 ГОДИНЕ, БЕОГРАДСКА ТВРЂАВА ПОЧЕЛА ЈЕ ДА ГУБИ СВОЈ ЗНАЧАЈ, ОСВОЛИВШИ ЈЕ ОД АУСТРИЈАНАЦА, ТУРЦИ ЈЕ ВИШЕ НИСУ НИ ПРЕПРАВЉАЛИ НИ ДОГРАЂИВАЛИ. У ХВИИ ВЕКУ, У ДОБА ЗНАЧАЈНИХ УНУТРАШЊИХ ПРЕВИРАЊА И СЛАБЉЕЊА ВЛАСТИ, ТУРЦИ НИСУ ИМАЛИ СРЕДСТАВА, А НИ РАЗУМЕВАЊА, ДА ЈЕДНУ ЗАСТАРЕЛУ ТВРЂАВУ УЧИНЕ САВРЕМЕНОМ. У ХИХ ВЕКУ, НОВИ ПРОНАЛАСЦИ У АРТИЉЕРИЈИ (ОЛУЧНА АРТИЉЕРИЈА) УЧИНИЋЕ НАЈЗАД ДА БЕОГРАДСКА ТВРЂАВА КАО ФОРТИФИКАЦИСКИ ОБЈЕКАТ ПОТПУНО ИЗГУБИ СВОЈУ ВАЖНОСТ. АЛИ ЋЕ ЗАТО БЕОГРАД КАО ГРАД ПОЧЕТИ ДА ДОБИЈА СВЕ ВЕЋИ ЗНАЧАЈ, БАР ЗА СРБЕ. ИСТОРИЈА ЊЕГОВА ЈЕ ВРЛО БУРНА. ЧЕСТО ЈЕ МЕЊАО ГОСПОДАРЕ. СВАКИ НОВИ НАПАД НА ЊЕГОВЕ ЗИДИНЕ ЗАХТЕВАО ЈЕ ВЕЋЕ СНАГЕ

и бољу технику. А за велике војске, са њиховим гломазним коморама, требало је изграђивати нове и одржавати старе путеве. Тако су Мураг, Мехмед, Сулејман, Максимилијан, Еуген Савојски и Лаудон, носећи са собом пустош и разарање, носили истовремено и клицу будућег напретка Београда. И кад је, крајем XVIII века, трговина у Београдском пашалуку почела живље да се развија, она се сливала у Београд баш зато што су се у њему стицале готово све комуникације из Пашалука и околних покрајина. Тако се он, умирући као тврђава, рађао као трговачки, а тиме и као политички и културни центар.

Упоредо с променама у начину производње и с развојем трговине рађала се и развијала код Срба у Војводини и у Београдском пашалуку и грађанска класа. Додуше, она ће се појавити у Војводини неколико деценија раније него у Србији, али то неће сметати да се, већ крајем XVIII века, на бази њених класних интереса развије код Срба таква национална идеологија која ће умногоме одговарати слободарском духу Француске револуције. Тиме ће и Београд почети за Србе да добија све већи значај и најзад, он ће постати град у који ће упирати своје погледе сви Срби и с једне и с друге стране Дунава и Саве. После станке од неколико векова, Срби ће опет почети борбу за Београд, која ће бити тешка и дуготрајна, али која ће га најзад вратити у српске руке.

Пред Први српски устанак, Београд је био центар турске војне силе у Пашалуку. Јачина турских снага које су га поседале није тачно утврђена, али се претпоставља да је износила највећи део целокупне турске посадне војске у Пашалуку. Прилично мала турска посада, која усто, није припадала ни регуларним турским трупама, могла је посетити само градове и паланке на главним комуникацијама. Поред старог Цариградског друма, који је преко Гроцке, Колара, Смедеревске Паланке, Раче, Баточине, Багрдана, Јагодине, Ђуприје, Ражња и Ниша ишао за Софију и Цариград, Београд је био повезан са Пашалуком и суседним покрајинама и читавом мрежом бољих и лошијих комуникација. Са Босном је био повезан за оно време добрим друмом преко Палежа (Обреновца) и Шапца и једним мање важним, слабијим и тежим, који је преко Белог Брда, Боговађе и Ваљева водио за Соко и даље за Сребрницу. Са јужним деловима Пашалука имао је везу путем Врбица—Рудник—Чачак, са важнијим огранком за Пожегу и Ужице и другим, мање

важним, за Карановац (Краљево). Са Видином га је везивао пут преко Гроцке, Смедерева, Пожаревца и Голупца. Дакле, пет сувоземних и две водене комуникације (Дунав и Сава) завршавале су се у Београду. Према томе, није чудно што је највећи део укупних турских снага у Србији, које су бројале око 6—8.000 људи, био распоређен у Београду, где се налазио и паша, симбол турске политичке и војне власти.

Када је, 1717 године, Еуген Савојски освојио Београд, уништио је турску варош и подигао нову, по европским узорима. И тврђава је тада добила сасвим нови облик. Да одговори савременим потребама, она је била преправљена по систему бастионе трасе и опасана бедемом, а варош, која је Калемегданом била одвојена од тврђаве, била је опасана са два шанаца.

Један шанац се протезао око саме вароши, од Саве преко данашњег Косанчићевог, Топличиног и Обилићевог венца, Трга Републике и кривудавом линијом спуштао се у Душанову улицу негде код данашње Прве мушке гимназије, а одатле на Дунав. Шанац је, уствари, био дубок ров, иза кога се уздизао бедем од земље, на коме су биле пободене палисаде. У варош се улазило кроз четири капије, саграђене од тврдог материјала, у којима су се налазиле страже. Поред тога, капије су са страна биле обезбеђене бастионима, подигнутим на бедему.

Други шанац се протезао од Саве (Бара Венеција — данас простор између железничког моста и Железничке станице) преко раскрснице код данашње кафане „Мостар“, а затим преко Западног Врачара на Ташмајдан, одакле се спуштао на Дунав. Тај шанац је познат под именом Лаудонов шанац, зато што га је Лаудон употребио приликом опсаде Београда 1789 године.

На простору између шанчева налазиле су се пољане и њиве. Само су се код данашње Батал-џамије и некадашње Баре Венеције налазила два мала насеља: Врачар-мала и Циганска мала.

Кад су Турци, 10 јуна 1740 године, поново ушли у Београд, попалили су и порушили све оно што је било изграђено по европском узору. Цркве су биле преправљене у џамије и магацине и варош је добила потпуно источњачки изглед.

Од 30 септембра 1789 до 1791 године, за које време су Београд опет држали Аустријанци, није у њему ништа било преправљано. Време је било сувише кратко да би се предузимали ма какви озбиљнији радови. Тако су Турци, улазећи

поново у Београд 1791 године, затекли варош и тврђаву готово у истом стању у коме су их и оставили.

Пред Први српски устанак Београд је имао око 3.000 кућа са отприлике 25—30.000 становника, претежно Срба, који су се бавили, углавном, трговином и занатством. Али је њихов живот у Београду, као и у осталим деловима Пашалука, био у то време врло тежак. Безакоње и самовоља нису им давали никакве изгледе на развој. Отимање имовине и велики порези наметнути обесправљеној српској раји нису потстицали на развитак привреде. Тако је Београд, у доба када је капиталистичка привреда у градовима на Западу била у пуном развоју, остао назадан источњачки град, што се нарочито односи на доба од 1801 године, када су власт у њему и у Пашалуку приграбиле дахије. Отада на све до ослобођења од Турака, привредни живот у Београду био је замро.

Борбе устаника за Београд не могу се посматрати одвојено, без везе са устаничким операцијама на осталим граничним фронтовима. Јер он се налазио устаницима иза леђа, и све до његовог ослобођења претстављао је за њих сталну опасност. Зато су они све до краја 1806 године водили уствари рат на „два фронта“: делом снага према Београду, а делом према осталим граничним фронтовима. Немајући у почетку устанка довољно снага да га заузму, устаници су се задовољили тиме да га слабије опседну на линији Остружница—Жарково—Авала—Дунав, не дозвољавајући дахијама да врше испаде у Пашалук и прекидајући им тиме сваку везу са снагама ван њега, које би им евентуално биле послате у помоћ.

Једно писмо у коме је прота Перић обавестио митрополита Стратимировића о неслози између дахија, насталој због несташице животних намирница у Београду, затим план дахија да се устанак угуши једним јаким нападом из града и, најзад, покушај њихов да у ту сврху организују и београдско становништво, — све то потврђује да су мере устаника да држе Београд у окружењу имале своју реалну подлогу и да то није био само резултат жеље да се устанак пред иностранством политички афирмише. Управо, то је било време када су се у Пашалуку још погдегде водиле борбе против Турака, када је дахија Кучук-Алија са јачим снагама угрожавао комуникацију Београд—Гроцка—Баточина—Јагодина и њене споредне огранке и када се Карађорђе

КАРАБОРЪЕ

спремао да пође у потеру за њим. Дакле, у питању је била заштита позадине од турских испада из Београда док се не сврши са Кучук-Алијом. Чим је Алија после боја код Јагодине заједно са Гушанцем сатеран у Београд, плативши претходно скупу цену Васи Чарапићу, који га је дочекао на Кречанама код Лештана и разбио, морала се опсада Београда појачати. Међутим, сад су се у устаничка војна дејства уплели и политички елементи. Претстојао је онај познати покушај Аустријанаца да измире устанике са дахијама. А на те преговоре, који су одржавани у Земуну почетком маја 1804, устаници, који су до тог времена ослободили готово цео Пашалук, нису хтели да иду и да том приликом и дахијама и Аустријанцима не покажу каквом материјалном силом располажу. Почело је јаче прикупљање устаничке војске под Београдом. Београдска, Рудничка и Крагујевачка војска поселе су Топчидер и Дедиње. Већ та околност указује на то да су устаници, свесни своје снаге, унапред били решени да не приме никакве услове дахија и да су хтели да продуже устанак. На скупштини у Остружници, која је одржавана паралелно са преговорима у Земуну, устаници су донели одлуку да под Београдом концентришу 25.000 људи и да град освоје или га глађу натерају на предају. Изгледа да се ова одлука више заснивала на претпоставци да ће се дахије извући из Београда и тући на отвореном пољу, јер се без тешког наоружања, које устаници у то доба нису имали, није могао очекивати успех у тако великом потхвату. Тако бар тврде аустриски посматрачи, који су у то доба будно пратили догађаје у Пашалуку. Али дахије су прозреле Карађорђеове намере; додуше, оне су извршиле један снажан испад 21 маја, али само са 1.200 јаничара и у време када је српска концентрација била још у току. И замало да нису спречили спровођење остружничких одлука у живот, бар што се тиче концентрације устаничких снага под Београдом, јер српски напад није уследио ни тада, а ни много доцније.

Тек што је распоредио Рудничку и Крагујевачку војску у Топчидеру и на Дедињу, Карађорђе је отишао на Дубоко да сачека Ваљевску и Шабачку. У међувремену, дахије су одлучиле да разбију опсаду пре него што се групише сва устаничка војска под Београдом. Јак турски напад Рудничани нису издржали, те су се, уз приличне губитке, повукли иза Топчидерске Реке, наслонивши се на шуму. И да у задњем тренутку није стигла Шабачка и Ваљевска војска са Карађорђем и да прота Матеја са Матом тобцијом није онако

успешно растерао Турке, питање је како би се завршила ова српска неопрезност. Овако, бој у Топчидеру завршио се без одлуке. Турски испад је био одбијен, али уз прилично тешке и непотребне српске жртве. Ипак су остружничке одлуке спроведене у дело, бар што се тиче концентрације устаничке војске под Београдом. Опсадна линија примакнута је ближе граду и на њој се око 16.000 устаника овако расподелило: на левој обали Топчидерске Реке, од Саве до Чукарице — Сима Марковић са Београђанима; до њега — Јанко Катић и Карађорђе са својим момцима; код Цареве Ђуприје — Матеја Ненадовић; око касарни у Топчидеру — Милован Миловановић са Крагујевчанима; код Хајдучке чесме — Милош Обреновић са Рудничанима; на Камалу, према Цариградском друму (данас Булевар Револуције) — Васа Чарапић, с тим да контролише правце према Мокром Лугу и Винчи.

Поставивши овако чврсто опсадну линију на домак Београда, Карађорђе је предао команду Миловану Миловановићу и отишао да, са Миленком Стојковићем, ослобађа Смедерево и Пожаревац. Турци су чешће вршили испаде и нападали Србе, али су се и ови преко Дедиња приближавали Београду. Међутим, сви ови окршаји завршавали су се без већих и значајнијих резултата. Већи напад на Србе извршио је Гушанац крајем маја, неколико дана по Карађорђево одласку. Напад је извршен према Царевој Ђуприји али су га устаници, дејствујући топом којим је руковао прота Матеја, одбили и гонили све до Баре Венеције, где су запалили око 60 турских кућа и једну цамију. Почетком јуна, после ослобођења Смедерева и Пожареваца, упућене су под Београд и Пожаревачка и Смедеревска војска. Миленко Стојковић је посео рејон Кумодража и простор према Вишњици, а Смедеревска војска Ђуше Вулићевића је остала у Болечу, као резерва десног крила устаничке војске под Београдом. Ту је било подигнуто једно мало утврђење.

Мисија Бећир-паше учинила је крај борбама око Београда. Дахије су покушале да предухитре Бећир-пашу па су, првог јула, предузеле напад на устанике са три групе, у укупној јачини око 1.800 људи. Једна група нападала је у правцу Миријева, две ка Дедињу, а око 200 јаничара успели су да се пробију до Белог Потока, с намером да нападну устанике с леђа и бока. Напад ове три групе свакако је био најозбиљнији покушај да се предухитре одлуке преговора између Бећир-паше и Карађорђа. Турски губици од 330 мртвих и много рањених сведоче да је напад био завршен потпуним турским неуспехом. После овог напада, српска опсадна

линија сведена је на шанац који је подигао Еуген Савојски као циркумвалациону линију око Београда. Тако је она, пошто су је посели устаници, постала контравалациона линија са које су имали да изврше напад на Београд. Још један покушај дахија да утичу на резултате Бећир-пашине мисије уследио је у току самих преговора, 16 јула; то је био напад (последњи турски напад 1804 године) Цариградским друмом према снагама Васе Чарапића и ка Белом Потоку, где се прикупљала главнина устаничке војске, јер је Карађорђе претио Бећир-паши нападом на Београд. Као и они претходни, и он се завршио неуспехом.

После неуспелог покушаја Срба да, у договору са Гушанцем, заједно са његових 1.000 крџалија, нападну дахије, прекинуте су даље војне акције око Београда. Припремајући се за рат 1805 године, устаници су са Гушанцем, који је после погибије дахија узурпирао власт у Београду, закључили примирје и део снага распустили кућама, део упутили на границу, а само најнужније страже оставили да мотре на Београд.

Договор са Гушанцем био је, уствари, део ратног плана за 1805 годину. Да би имали одрешене руке према Пожешкој, Ужичкој и Соколској нахији, које су хтели да имају у својим рукама пре велике турске офанзиве са југа, која се очекивала у вези са неуспехом Бећир-пашине мисије, Србима је у позадини, под Београдом, био потребан мир. Али се они нису одрекли Београда. Иако његово ослобођење ратним планом за 1805 није било предвиђено, то још није значило да је остружничка одлука о ослобођењу Београда стављена ван снаге. Никада дотле Срби нису боље увиђали његов значај него тада, када је требало да развију операције на јужним границама Пашалука и када су били пред отвореним ратом против Турске. Зато су они и даље мислили на његово ослобођење. И када су, почетком јануара 1805 године, настали нереди у Београду, устаници су одмах, без обзира на договор са Гушанцем, прикупили око 5.000 људи с намером да искористе ситуацију и да се на лак начин докопају Београда. Међутим, Гушанац је брзо угушио буну Рецепаге и коловође са њиховим присталицама протерао из Београда. А Србима није том приликом остало ништа друго него да сачекају београдске изгнанике и да их, скоро све до једнога, потуку. Тако су пропале наде устаника да без крви освоје Београд.

У марту 1805 године гласови о претстојећој турској офанзиви са три стране толико су били озбиљни, да се више није могла одлагати мобилизација устаника. Марта 24 издат је проглас за прикупљање нахиских војски. Цела војска била је подељена у три групе: према Босни, на Морави и, највећи део, код Београда, у околини Остружнице. Мања осматрачка одељења налазила су се дуж обала Саве и Дунава. Овакав распоред у потпуности је одговарао још недовољно јасној ситуацији у погледу турских намера. Пред једновремени турски напад са три стране, главна српска група се морала налазити у очекујућем положају, на месту одакле је могла да се употреби на оном правцу на коме се испољи главни турски напад. Тек када се тај напад испољио на великоморавском правцу, Карађорђе је могао главну групу да пребаци у рејон Јагодине. А дотле је освојио Карановац, да би спречио Арнауте да евентуално садејствују турским царским трупама, подигао Јадар и Рађевину, тако да се Подриње могло само бранити од упада Турака из Босне, и протерао из Ужица јаничаре, обезбеђујући се на тај начин са правца Вишеграда. Тако су устаничке снаге под Београдом опет биле сведене на најнужније страже. Догађаји који су се потом одиграли показали су да је устаничка стратегија 1805 године била правилна. Карађорђе је на време стигао да интервенише у боју на Иванковцу, а Гушанац се у Београду држао неутрално и, док су главне устаничке снаге биле ангажоване на Морави, није узнемиравао устанике под Београдом. Међутим, после боја на Иванковцу, Гушанац је променио став. Видећи да су устаници ступили у отворен рат против султана и не верујући, ваљда, да су њихове снаге кадре да се успешно боре против турске царске војске, он се определио на страну султана. Заузврат, устаници су му обуставили и спречили довоз хране и огрева у Београд, а то је био сасвим довољан разлог да се борбе под Београдом, прекинуте крајем 1804 године, поново продуже у децембру 1805 и почетком јануара 1806. Али су сад устаници били толико јаки да Гушанац, сам, без садејства турских царских снага изван Пашалука, није у то време претстављао за устанике неку нарочиту опасност. Да ли је погрешно оцењено ситуацију, знајући да је највећи део устаника упућен на границу, или су га тешке животне прилике у Београду натерале да у јануару 1806 године изведе један већи испад у правцу Макиша и Жаркова, — то није утврђено. Тек, тај се испад после дводневних жестоких борби — у којима су са српске стране учествовали Карађорђе, Васа Чарапић,

Јанко Катић и Петар Јокић са 800 људи — завршио Гушанчевим поразом. Срби су се после тога утврдили у Бари Венецији, подигавши једно четвороугаоно утврђење, у које су сместили и неколико топова. Гушанац је онда покушао да врши испаде у другим правцима. (Тако је 8 фебруара, пошто је Карађорђе отишао на Шабац, успео да продре чак до Авале, али га је Васа Чарапић поново одбацио у Београд.)

После боја на Иванковцу и коначног заузимања Смедерева, из кога су Турци покушали да садејствују Хафиспашиним снагама на Иванковцу, устаници су сазвали скупштину у Смедереву и на њој донели одлуку да 1806 године пређу у офанзиву, заузму погодне положаје ван Пашалука и убрзају освајање Шапца и Београда. Уколико се посада овог последњег не преда, требало је заузети град на јуриш.

Офанзива, којом је требало да се побољша стратeгиски положај устаника, да се дигну на устанак околни Срби и спречи концентрација турских трупа, почела је јануара 1806 године у више праваца: Миленко Стојковић — ка Мирочу и Дели-Јовану; Петар Добрњац са Стеваном Синђелићем — на југ, према Параћину и Алексинцу; Младен Миловановић и Станоје Главаш — ка Куршумлији, да с бока угрозе Ниш и Лесковац; Радич Петровић — према Новом Пазару, а Милан Обреновић — према Вишеграду, Пријепољу, Пљевљима и Новој Вароши. Ангажујући највећи део снага за офанзиву, Срби су се пред Београдом морали ограничити на одбрану. Тада је иницијатива прешла у Гушанчеве руке, и он ће, у времену од јануара до марта, опет предузимати неколико покушаја да разбије српску опсаду, али ће Срби, сачекујући га у заседама на уобичајеним правцима његових испада, редовно успевати да одбаце у Београд. Није сигурно утврђено да су ове Гушанчеве акције биле плански координиране са акцијама турске босанске војске, која је у то време предузела акције на Дрини. Вероватнија је претпоставка да је Гушанац у зиму 1806, због тешких прилика у Београду, био приморан да врши испаде ради набавке хране и огрева. То што су главне српске снаге биле ангажоване у офанзиви, а део снага заузет борбама против турске босанске војске, ишло је само у прилог Гушанчевим настојањима да силом и пљачком обезбеди исхрану београдској посади. Но, овде и није најважније питање зашто је Гушанац вршио испаде и да ли су они били координирани

са дејствима Турака на Дрини. Од већег је интереса како су се све те акције огледале на српској страни.

Босанска војска је брзо сузбила напредовање Радича Петровића и Милана Обреновића, али су њена дејства почела прво према Шапцу, јер су њега устаници највише угрожавали. Да би побољшали ситуацију код Шапца, Турци су преко Дрине упутили две колоне: једну према Ваљеву, а другу према Шапцу. Прву је сузбио Лука Лазаревић на Ранитовачи, али је Карађорђе ипак морао да напусти Београд и дође на Дрину да организује одбрану и руководи њоме. Нешто доцније, он је на Жичком Пољу и код Јеленче, у жестоким борбама, зауставио и другу колону. Против прве турске колоне морали су Срби да одвоје део снага београдске опсаде под Јаковом Ненадовићем и Јанком Катићем и тако су, да би затворили брење на дринском фронту, слабили опсаду Београда. Одбрана на Дрини била је комбинована са одбраном код Београда. То се могло урадити и захваљујући релативно доброј комуникацији Београд—Шабац, којом су се могле брзо да пребацују трупе од једног града до другог. У таквим ситуацијама, које је Гушанац искоришћавао, Србима није остајало ништа друго него да се под Београдом бране и држе какву-такву равнотежу снага, док се ситуација на Дрини не рашчисти. Према томе, Гушанац је својим акцијама везивао оне српске снаге које су се под другим околностима могле употребити на Дрини против турске босанске војске. Посматрана с те стране, Гушанчева дејства ишла су у прилог турској босанској војсци, а, наравно, наносила штету српској. За време борби на западном и југозападном фронту Гушанац је извршио, у току марта и априла, два већа испада, према Реснику и ка Вишњици, а после тога, са 2.000 крцалија, поред утврђења на Бари Венецији пробио се преко Макиша ка Остружници, где га је, на отвореном пољу, сачекао Милоје Петровић-Трнавац и, пошто му је нанео губитке у погинулима, а њега самога ранио, приморао га је да се повуче у Београд.

Кад су се, крајем априла, стишале борбе на свим фронтовима, устаници су предузели мере да преко Аустрије и Русије закључе са Портом примирје. Али је Султан Селим III, на потстрек Наполеона, одбио прво аустриско а затим и руско посредовање. Да не би компромитовали предузете дипломатске кораке Аустрије и Русије, устаници су за време затишја, предвиђајући да оно неће успети, предузели мере у погледу организовања војске, припремајући се да дочекају велику турску офанзиву, која се очекивала једновре-

мено са запада, истока и југа. Гушанчева дејства из Београда у позадину устаничке војске на Дрини изгледа да су утицала на Карађорђа да донесе одлуку да се Београд заузме пре почетка велике турске офанзиве и опсадне трупе искористе на другим фронтovima. Договоривши се са неким Турцима-староседеоцима да му отворе градске капије, он је једне ноћи, маја 1806 године, пошао да заузме Београд с војском Београдске нахије, с делом војске са Мораве, под командом Петра Добриња и Вујице Вулићевића, и делом Ваљевске и Шабачке војске, под командом Јакова Ненадовића, и избио на место где се пре рата налазила Војна академија (данас мали парк на углу Немањине и Кнеза Милоша улице), али је тај покушај, због једног инцидента и неспоразума, остао без успеха.

После тога Карађорђе је извршио нов распоред трупа и предузео последње припреме за дочек велике турске офанзиве. Под Београдом је задржан већи део Београдске војске, под командом Васе Чарапића, Јанка Катића, Симе Марковића и Милоја Петровића, са задатком да настави опсаду. Остале снаге биле су распоређене на западном, јужном и источном фронту, с тим што је Карађорђе код Тополе задржао резерву, формирану од делова Рудничке и Београдске војске, са задатком да прати развој ситуације на фронтovima и у погодном тренутку ступи у дејство.

Турска офанзива није почела једновремено. Прве нападе почела је турска источна војска против Миленка Стојковића, али ју је он, наневши јој велике губитке, одбацио ка Тимоку. Међутим, турски напади из Босне имали су неочекивани успех. Мачва се предала без борбе и Сулејманпаша Скопљак је са делом главнине (око 4—5.000 Турака) већ јула месеца преко Мачве стигао у Шабац, а нешто доцније, једна колона, под командом Хаци-бега, јачине 2—3.000 Турака, избила је на Рожань. Очекујући ваљда наступање турских снага и на осталим фронтovima, Сулејман и Хацибег се нису одмах упутили ка Београду, дајући тиме, и нехотице, времена Карађорђу да енергичним мерама успостави западни фронт и поправи ситуацију у корист устаника.

Пошто је ситуација на источном фронту била повољна а на јужном турска офанзива још није била почела, Карађорђе је могао да употреби резерву. Вероватно по његовом наређењу, пошто је Гушанац, из необјашњивих разлога, био неактиван у Београду, Јанко Катић и Сима Марковић се са највећим делом Београдске војске пребацују на за-

падни фронт (остављајући под Београдом минималне снаге под Младеном Миловановићем и Милојем Петровићем) и, заједно са Јаковом Ненадовићем и Луком Лазаревићем, разбијају Сулејманову колону код Месараца, натеравши је на повлачење ка Шапцу. Док су код Месараца вођене борбе. Гушанац је чинио неколико покушаја да изиђе из Београда и угрози позадину српских снага на западном фронту, али су малобројне опсадне снаге увек успевале да га потисну. Тако је пропао Гушанчев покушај да се за време борби код Месараца појави иза леђа устаника. Истога дана била је код Братачића потучена и колона Хаџи-бега, па је Карађорђе, пошто је сада имао одрешене руке према Сулејману, почео припремати одлучну битку, која се одиграла 12 августа на Мишару. (Није утврђено да ли је Гушанац за време ове битке вршио испаде из Београда).

Победа устаника на Мишару имала је великог одјека и у Србији и у иностранству. Напустивши западни фронт, на коме устаницима није више претила никаква опасност, Карађорђе се преко Београда и Смедерева пребацио на Делиград, у коме је изнурена посада тешко одолевала систематским турским нападима. На Делиград је стигао крајем августа. Али до обрачуна са Ибрахим-пашом није дошло. Обавештен о турском поразу на Мишару и исцрпљен дуготрајним нападима, а поред тога угрожен с бока од стране Станоја Главаша, који је, са 2.500 коњаника и 500 пешака, заузео Прокупље, Ибрахим се повукао ка Нишу.

Неуспех велике турске офанзиве, јаничарска буна у Једрену и већ отворен сукоб са Русијом због Влашке принудили су Порту да, крајем августа, прихвати устаничку понуду за примирје, које је, 14 септембра, и закључено, а заостали делови турске војске почели су да напуштају српске границе. Међутим, држање шабачке и београдске посаде давало је повода устаницима да сумњају у искреност турских намера. Зато су, поред чврсте опсаде Београда и Шапца, држали и извесне снаге на граници.

Нарочито је чврсто био опседнут Београд. Устаници су сада имали довољно снага да га заузму, али су они, у вези са закљученим примирјем, тражили од Хасан-аге да Гушанац, заједно са крцалијама и јаничарима, без борбе напусти Београд. Гушанац се одлучно успротивио овим захтевима, тражећи да му се поднесе султанов писмени ферман. Међутим, султан је на предлог мухасила одобрио устаницима да Гушанца истерају из Београда.

ВАСА
ЧАРАПИЊ

Крајем новембра они су под Београдом имали око 15.000 људи и највећи део артиљерије. Припреме за напад на град биле су у жеку.

О Гушанчевим снагама које су се у децембру 1806 године налазиле у Београду тешко је нешто поуздано рећи. Познато је да је он 1804 године дошао у Београд са 1.500 крџалија, а вероватно је да је у њему затекао и око 2.000 јаничара. Ако се имају у виду губици које је за све то време имао (око 1.000 људи), произлази да је пред последњи устанички напад на Београд имао око 2.500 људи, не рачунајући, разуме се, Турке-ерлије и остало београдско становништво, које је, вероватно, наоружао. Међутим, не треба заборавити да је посада била прилично деморалисана. Јер, сама чињеница да је султанов изасланик у неколико махова захтевао од Гушанца да преда град устаницима утицала је на њу деморалишући. Ако се томе дода и тешко стање које је у погледу исхране владало у Београду и нередовне исплате припадности крџалијама и јаничарима, онда није чудо што су снаге Гушанчеве одбране биле морално слабе.

Што се тиче устаничких снага, оне не само да су биле многобројније него су биле још и понесене великим победама које су извојевале у току 1806. С одушевљењем устаници су се припремали да савладају и последњу препреку на путу коначног ослобођења. Још у току године они су се приближили Београду скоро на домет топова и утврдили се. Општим припремама за напад руководио је Карађорђе, а техничким Радич Петровић (прилог 4).

Према првобитном плану за освајање Београда, требало је да се Срби, после јаке артиљериске ватре, у једном концентричном нападу пребаце преко палисада и бедема у варош. Међутим, од тога плана се одустало кад је на српску страну пребегла Гушанчев буљубаша Конда, заједно са својим момцима-хришћанима који су били у служби код Гушанца. Сазнавши од Конде да би се на неким местима, нарочито између Сава-капије и Варош-капије, могли ноћу пребацити појединци и отворити капије, кроз које би устаничка војска без борбе могла да уђе у варош, Карађорђе се одлучи да промени план напада. Уместо јуриша на бедеме прибегло се лукавству и изненађењу.

Узору, 12 децембра, на бајрам, када је будност посаде била ослабљена, извршиће се напад на Београд, с тим да се Конда са неколико добровољаца претходно неопажено пре-

баци преко градског бедема, побије турске страже и отвори једну од капија. Требало је да се напад изврши у овом распореду: Милоје Петровић-Трнавац са плаћеничком војском и бећарима (јачине око 3.000 војника) — према Сава-капији; Сима Марковић са војском Београдске нахије (јачине око 3.000 војника) — у две колоне према Варош-капији; Васа Чарапић с војском Грочанске нахије (јачине око 3.000 војника) — у три колоне према Стамбол-капији; Вујица Вулићевић, с војском Смедеревске нахије, и Станоје Главаш, с делом војске Пожаревачке нахије (јачине око 2.000 војника) — у две колоне према Видин-капији; главни део артиљерије и Карађорђе — на Ташмајдану.

Тачно по плану, Конда, Узун-Мирко и још пет њихових другова-добровољаца успели су да се неопажено привуку једном неосигураном месту, да вешто прескоче бедем, уђу у варош и стигну до Сава-капије. Пошто су побили стражу, отворили су капију, али су том приликом погинула четири добровољца, а Конда и Узун-Мирко задобили су по неколико рана. Уто је стигла и претходница Милојево колоне, убрзо и цела колона, и одмах је почела да врши притисак на савски део вароши. Пуцњава на Сави-капији, за време борби Кондине групе против страже, није узнемирила Турке у вароши. Претпостављало се да јаничари шенлуче због празника. Пошто је продрла у варош, Милојева колона је, предвођена Кондом и Узун-Мирком, продужила наступање ка Варош-капији. Иако снажно нападнута с фронта и угрожена из позадине од стране Милојево колоне, турска посада је једно време давала жилав отпор. Најјачи отпор она је пружила на Варош-капији и Стамбол-капији, где је ситуација једно време била неизвесна, пошто су се Турци прилично брзо снашли и отворили снажну пушчану и топовску ватру на колону Симе Марковића и Васа Чарапића. Овај последњи је успео да продре кроз Стамбол-капију, али је том приликом био тешко рањен и после је подлегао. Пошто је продро у варош, пошао је ка Видин-капији у помоћ Главашу и Вулићевићу. У међувремену, Милисав Чамчија је продро лево од Стамбол-капије, код бастиона који се налазио на месту где је данас кафана „Загреб“, а колона Симе Марковића, помогнута Милојевом колоном из вароши, успела је да савлада посаду на Варош-капији и уђе у град. До десет часова устаници су, уз местимичан отпор, овладали целом вароши и, под дејством јаке турске артиљериске ватре, очекујући противнапад, утврдили се дуж предње ивице Калемегдана, од Саве до Дунава. У борбама за варош уста-

ници су имали 54 мртва и 60 рањених, а Турци око 300 мртвих. Поред тога устаници су запленили 30 топова и веће количине ратног материјала.

Сутрадан, 13 децембра, они су почели да туку топовима тврђаву. Али је ватра била неефикасна. Турци су се повукли у Доњи град, на Сави, ван домета српских топова. Зато је Карађорђе упутио на Ратно Острво Милоја Петровића и Вула Илића са 500 војника и једним топом, са задатком да туку Доњи град и не дозволе пролаз турским лађама којима је дотурана храна посади. Увидевши да се не може одржати, Гушанац је понудио предају тврђаве и, 29 децембра, отишао за Видин. Међутим, београдски везир Сулејман-паша, који је дотада седео у Београду и само формално претстављао власт (јер ју је, уствари, имао у рукама Гушанац) није признао ову погодбу, али је, после неколико неуспелих покушаја да добави храну, и сам био приморан да преда Горњи град, 8 јануара 1807 године, под условом да без оружја остане у доњем, док од султана не добије упутства за даљи рад. Али, Сулејман је убрзо почео да се понаша као штафешина свих Турака у Београду, а они — као господари. Због спора који је око тога настао са устаницима, Сулејман је био приморан да, 7 марта 1807 године, преда и Доњи град, с тим да га Срби пропусте да заједно са својом пратњом преко Пашалука оде сувим за Турску.

Тако је, марта 1807 године, завршено потпуно ослобођење Београда од Турака. Тиме је завршен и први период устанка, у коме су устаници, с ослоном на своје сопствене снаге, успели да ослободе цео Београдски пашалук. Тај успех широко је одјекнуо: велике силе у својим комбинацијама почеле су да рачунају са Србијом као важним политичким чиниоцем.

Потпуковник
Недељко Максимовић

ТУРЦИ КОНАЧНО НАПУШТАЈУ БЕОГРАД

ПРЕ НЕПУНИХ СТО ГОДИНА БЕОГРАД ЈЕ, ЗАЈЕДНО СА ЧИТАВОМ ТАДАШЊОМ СРБИЈОМ, ЈОШ ПРИЗНАВАО ТУРСКУ ВРХОВНУ ВЛАСТ. У ВАРОШИ СУ СТАНОВАЛИ И СРБИ И ТУРЦИ, АЛИ ЈЕ У ТВРЂАВИ БИЛО САМО ТУРАКА. БЕОГРАДСКИ ГРАД, СА ЈОШ НЕКОЛИКО ПОГРАНИЧНИХ ГРАДОВА, БИО ЈЕ СРЕДИШТЕ ТУРСКЕ СИЛЕ, ТУРСКЕ ВЛАСТИ НАД СРБИМА. ТРЕВАЛО ЈЕ ДА ТУРСКИ ГАРНИЗОНИ У ЊИМА ЗНАЧЕ СТАЛНУ ОПОМЕНУ СРБИМА ДА У СВОМ УНУТРАШЊЕМ САМОУПРАВНОМ ЖИВОТУ НЕ ЗАБОРАВЕ ГДЕ ЈЕ ГРАНИЦА.

ПА ИПАК, НИ ТУРЦИ У ВАРОШИ НИ ТУРСКИ ГАРНИЗОНИ У ГРАДОВИМА НИСУ МОГЛИ СПРЕЧИТИ ЛАГАНИ АЛИ СТАЛНИ РАЗВОЈ УНУТРАШЊИХ СНАГА СРБИЈЕ. САМОУПРАВА СТЕЧЕНА ЈОШ 1830 ГОДИНЕ БИЛА ЈЕ ОСНОВА НА КОЈОЈ ЈЕ НИЦАО

и развијао се разноврсni привредni, културni и политички живот Србије. Мада касније него многе друге европске земље тога доба, Србија је израстала као млада држава у којој су се, већ после првих деценија самоуправног живота, испољили елементи друштвених односа који су у оно време у већини европских земаља били већ јако изражени а који су у Србији све јаче долазили до изражаја. И у Србији су до шездесетих година XIX века почеле да се испољавају појаве таквих односа и у њима да јача у све већој мери она друштвена снага која је била носилац тих односа, а то је била млада буржоазија.

Рођена у бурним годинама народне револуције почетком XIX века, српска грађанска класа у годинама после 1830 стала је чвршће на ноге. Самоуправне повластице не само за њу већ и за читав народ биле су од животног значаја. Промене су се такорећи из године у годину дешавале у свим областима друштвеног живота. Није само привреда него је и политички и културни живот бивао све разноврснији. Није прошло много времена од завршетка оружаних борби против Турака у годинама устанка, а Србија је умногоме изменила и свој државни и друштвени облик и садржину: никле су бројне установе које неминовно прате развој једне младе класне државе и прострујао је живот који је све јасније испољавао особине нових друштвених односа.

Напоредо са свим тим ницале су и развијале се и нове друштвене снаге, које су, свака за себе, тражиле своје место. Свака је од њих тежила да у органима управе и власти заузме што јаче позиције и да омогући што сигурнији даљи развој својих интереса. То је неминовно рађало сукобе, испољене у све оштријим политичким борбама, и већ половином XIX века оне су у све већем обиму захватале и село и град. Уско повезани економским везама, село и град су и у политичким односима и сукобима били све тешње ослоњени једно о друго.

Када је достигла један одређени ступањ у свом развоју, грађанска класа у Србији почела је све чешће осећати да јој врховна турска власт спутава даљи развој и код ње се све јаче почела испољавати жеља да постојеће оквире прошири. Но, мисао о ширим могућностима, о потпуној слободи, није захватила само грађанску класу — та мисао је радо прихваћена и гајена у свим друштвеним слојевима. Народ у целини никада се није ни био потпуно помирио са стањем у коме је над развојем земље лебдела врховна турска власт. Отуда су са порастом друштвених снага расле у све јачој

мери и жеља и готовост читавог радног народа да се питање проширивања права и слободе поново постави и реши.

Турска је сав тај развој пратила са извесним подозрењем, и уколико је било све очигледније да Србија из године у годину јача, утолико се и то подозрење све више претварало у очигледно негодовање. Шездесетих година XIX века Турска је одлучила да оштријим иступањем да Србији на знање да неће никако дозволити да Срби у свом развоју пређу постојеће границе. Због тога су и почели све чешћи испади, у првом реду оних Турака који су били или у турским гарнизонима у Србији или су становали у вароши заједно са Србима. Усто, Турска је и другим претећим мерама на граници Србије настојала да Србе заплаши и примора их на послушност.

Али су такви поступци имали сасвим друкчије дејство од онога које су Турци очекивали. Огорчење због разних провокација и недела око Сокола, Ужица, Шапца и Београда подигло је код Срба још већи талас националног расположења. Питање даљег опстанка Турака у српским градовима и вароши постављало се из дана у дан у све оштријој форми.

У таквом расположењу одржана је, 1861 године, такзована Преображенска скупштина. Видећи у закључцима њеним атак на своја суверена права, Турску је особито забринуо Закон о државном савету, а више свега Закон о народној војсци. У народној војсци Србија је гледала гаранцију одбране земље и својих права, а Турска — опасност по свој положај у Србији. Одмах после Преображенске скупштине, Турска је дала на знање да се не слаже са мерама које су Срби предузели. Маневрима на граници и безобзирним поступцима ерлија, Турци су хтели да заплаше Србе и приморају их да одустану од примене скупштинских одлука, али у томе нису успели. Срби нису никако били вољни да одустану од онога што су предузели. Они су Турској најпре указивали на последице које могу да изазову разне провокације, а када то није помогло, не желећи да их догађаји изненаде, одлучно су почели да регрутују војнике и да организују војску.

Наравно да су после тога односи постали још затегнутији, сукоби још чешћи и крвавији. Жељу Срба да се Турци иселе из вароши Турска није ни помишљала да испуни, тим пре што су и велике европске силе у вези са овим питањем имале неодлучан став. Овакво њихово држање Турска је протумачила као особито повољно по себе, па се пожурила да свој притисак на Србију још више појача.

У томе је протекло и пролеће 1862 године. Односи су постали готово неподношљиви, а крвави сукоби све чешћи и у самом Београду. „Соко је сад изгубио своју опасну важност према Београду. Ту су се сваки дан, овде-онде, између Срба и Турака појављивали судари...“ — пише о тим данима Јован Ристић. Београд, тако, ко зна по који пут у својој историји, постаје опет попрште бурних и значајних догађаја.

До шездесетих година XIX века, и поред тога што је био под најнепосреднијом контролом Турака, Београд се развио у политички и културни центар Србије. У тим годинама он постаје у све јачој мери и огледало расположења Србије, а оно је показивало све знаке готовости да се на сваки турски поступак одговори равном мером. Отуда је и пре знаменитог догађаја од 15 јуна 1862 године било крвавих обрачуна, али је он имао сасвим друге последице по даље односе.

У своме почетку, тај сукоб ни по обиму ни по садржају није претстављао нешто особито, па опет — остао је у историји као веома значајна прекретница у односима између Срба и Турака, на путу пуног ослобођења Србије. То што се наизглед обичан сукоб брзо претворио у веома крупно питање дошло је отуда што су односи између Срба и Турака узели били такав ток и размере, да је био довољан и мањи повод па да и једни и други дограбе оружје решени на све. Отуда је и сукоб код Чукур-чесме, обичан за оне године, одиграо ону пресудну улогу какву често у историји одиграју поједини догађаји којима претходи један одређени процес у развоју друштвених снага и односа.

Тога дана, у недељу 15 јуна 1862 године, предвече, као и обично, око београдских чесама било је живо. Са неких чесама захватили су воду и Срби и Турци — особито у оним деловима вароши у којима је становништво било измешано. Таква једна била је и Чукур-чесма. И не слутећи ништа, тога дана пошао је и шегрт Сава на Чукур-чесму по воду. Других дана, док би она преливала тестије и крчаге, око чесме би текао разговор о свему и свачему. Петнаестог јуна, међутим, тога око чесме није било. Сава је већ био подметнуо свој крчаг кад се појави неколико низама. Један од њих, и не чекајући да дечак допуни свој крчаг, наже се да узме воде. Кад се Сава успротивио што му Турчин склања суд, овај без двоумљења потеже те удари дечака по глави тако јако да је пао мртав. На тај приказ дотрчаше неки људи који су се задесили у близини. Било је међу њима и Срба

и Турака. Међу Србима се зачас подигло гласови огорчења и претњи. Они су већ били окружили низаме и остале Турке који су били пристигли. Изгледало је да ће свакога часа доћи до крвавог међусобног обрачуна. Међутим, у тој години, између осталих, нађоше се и један тумач српске полиције и један посредник код турских власти. Њих двојица, са још два-три жандарма, узеше на себе да Турке изведу одатле у намери да избегну сукоб пре но што се сазна ко је крив за проливену крв. Тако су они пошли с Турцима, али баш кад су били близу места где се налазила турска касарна и полиција, припуцаше пушке однекуд с те стране. Терциман Сима паде мртав — неки Срби остадоше рањени. У општој забуни, они Турци утекоше у касарну некажњени. Али изненађење је кратко трајало; Срби се брзо прибрасе. Дуго таложени гнев изли се свом жестином у тучи која се очас разви. Измешаше се пуцњи и гласови људи. Од ових пуцњева и узвика који су одјекивали од места окршаја прену се Београд. Маса је похрлила према попришту. Мада су Срби у том тренутку већином били без оружја, стање је на лицу места било све критичније. По свему је изгледало да ће се туча претворити у много шири и оштрији сукоб. Оно што се могло видети мало је личило на уобичајене сукобе последњих година. Како је глас о овом крвопролићу брзо прострујао кроз варош, Београд се сав нађе као у некој грозници. Догађаји су текли веома брзо, неочекивано.

Није прошло много а за настало стање сазнали су и Илија Гарашанин, министар-претседник, и Никола Христић, министар унутрашњих дела. Кнез Михаило се тада задесио ван Београда. Кад су чули шта се догађа, Гарашанин и Христић су пожурили на лице места да би ствар узели у своје руке. Стигли су у прави час. Јер, некако баш у време кад се појавио Гарашанин, из града је излазила једна чета турских војника, свакако као појачање варошким Турцима. Тешко је рећи шта би се све догодило да је ова чета ступила у акцију, али је сигурно да је појава наоружаних Турака још више отежала положај ненаоружаних Срба. Изгледа да су тако оценили и Гарашанин и Христић. Њихова намера била је да у том тренутку избегну проширење сукоба. Због тога је Гарашанин учинио све да наговори турског командира да своју чету врати у град. Овај је једва пристао на то. Но кад је турски мајор у пратњи једног српског официра водио своју чету према граду, догодило се нешто што ни Гарашанин ни Турци нису очекивали.

Све се ово дешавало наочиглед окупљених Турака и огорчене масе Срба, махом голоруких. И док су Београђани, до крајности огорчени, посматрали како Турци одлазе у град, пуче однекуд пушка и турски официр паде мртав. Како је дошло до тога не може се поуздано рећи, али није искључено да је то било дело неког родољуба, коме је сувише тешко падало да гледа како ствари добијају миран обрт. Чињеница да је баш турски официр пао мртав говори очигледно о томе да пуцањ није био случајан. Кад су низами видели да им је командир пао, припуцаше одмах, убише српског официра што их је пратио, а затим окренуше пушке и на друге Србе, испалише неколико метака па побегоше у град.

У гомили наста метеж: рањени зајаукаше, слабији почеше да беже, храбрији се брзо домогоше оружја. Занатлије, омладинци, радници — маса родољубивих Београђана — сви полетеше према месту сукоба. Било је доста оних који су развој догађаја пратили још од сукоба код Чукур-чесме. Али — дошло је и много других. Никола Христић је међу огорченом масом запазио и фигуру Ђоке Влајковића, једнога од оних људи које је режим кнеза Михаила посебно прогонио. Било је свакако у маси много таквих који су, као и Влајковић, у тим тренуцима, не могавши стишати своје одушевљење, били пре за оштру акцију него за дипломатске мере. Сигурно је да је пушка и опалила из оног дела масе у коме су гласови протеста били најбурнији.

Кад се све ово већ десило, сваког часа бивало је све јасније да је ствар крајње озбиљна. Министри и политичари пожурише да догађаје сведу у оквире дипломатских преговора, али је упркос томе борбено расположење Београђана све више расло, тако да се претворило у оружани сукоб. Ношен огорчењем, народ је на све стране давао одушке своје расположењу. Летња ноћ се лагано спуштала на београдске сокаке, по којима се борба разгарала свом жестином. „Беоћари“ су предњачили свугде у окршајима. Кад је ноћ сасвим овладала, притисак Срба као да је постао још јачи. Међу Турцима је завладала паника. Војска је напустила Варош-капију, Сава-капију и Видин-капију. У борбеном расположењу маса је свом силином навалила на ове омрзнуте симболе турске власти. Убрзо се зачуше одјеси удараца који су долазили са оне стране где су Срби рушили Савску и Варош-капију. Све се то мешало са праском пушака и крицима људи, жена и деце. Под окриљем мрака многи варошки Турци успели су да пребегну у град, али их је доста у том покушају и изгинуло.

Тешко да је те ноћи неко мирно спавао. Док се по полутамним сокацима водила борба, дипломатски претставници су грозничаво настојали да нађу излаз из ове непожељне ситуације. Српски политичари гледали су да у току ноћи добију што више предности — како напољу, у вароши, тако и у преговорима. Они су свуда истицали да је неопходно да се низами повуку у град пре сванућа, да сутрадан не би дошло до још тежих сукоба. Паша у граду одбијао је да о томе разговара, али када је у току ноћи енглески конзул и по четврти пут отишао у град, овога пута заједно са Гарашанином, паша је пристао да се низами повуку, али не у току ноћи, већ сутрадан пре подне. За то време пушкарање у вароши није престајало. До зоре 16 јуна Срби су постигли крупне успехе.

Према погодби са Аншир-пашом, командантом тврђаве, низами су имали да се повуку у град, а затим би се у град повукли и остали Турци. До исељења, српске власти биле су дужне да обезбеде живот и имовину варошких Турака.

Када се 16 јуна сазнало за то, у Београду је настала велика радост. Савременици причају да се „готово цело грађанство стекло да буде сведок призора где турска власт и посада остављају варош и повлаче се у град.“ Колику су радост морали да осете Београђани кад су тога дана, пошто су низами отишли у град, могли да кажу: „Сад ми, српска власт, остајемо сами господари вароши, без икакве мешавине Турака!“

Ноћ 16/17 јуна прошла је без инцидента, али дан није још ни освануо потпуно кад се однекуд зачуше поново пуцњи. Свакојаке вести почеше да круже по вароши. Чуло се и то да је паша позвао Гарашанина у град заједно са страним конзулима. И док су се политичари спремали да наставе преговоре, а Београђани да свечано испрате жртве дотадашњих борби, проструја глас да Турци излазе из града. У исто време поново припуцаше пушке од турске стране па онда одједном, као гром из ведрог неба, загрмеше тврђавски топови уперени на варош. Наступио је нови моменат у историји Београда, у његовој предводничкој борби за независност Србије, почело је познато бомбардовање Београда.

Бомбардовање је трајало четири и по часа. Тек предвече престало је сасвим. Оно је изазвало приличну пометњу. Неки су, нарочито жене и деца, напустили своје куће и повукли се у околину, али је највећи број Београђана остао у вароши, дочепао пушке и потрчао да брани стечене тековине. Огорчење је било велико. Овај препад, мада Турцима

није донео оне резултате које су очекивали, причинио је Србима приличну штету: поред људских жртава, 24 куће су биле срушене или изгореле, а 373 је било оштећено.

Бомбардовање је изненадило и Србе и стране претставнике. За прве је оно било од значаја по томе што су страни конзули, мислећи на београдског пашу, говорили: „... да не могу имати однос с човеком који је погазио веру и који је онако варварски напао на варош без сваког повода“. Но, ако су дотадашњи догађаји некако и остали у извесним одређеним границама, овај последњи, заједно са појачаном борбеном готовошћу с обе стране, узео је такве размере, да је веома брзо добио међународни значај и постао предмет решавања једног међународног форума.

Јула месеца састали су се у Канлици, близу Цариграда, страни претставници да детаљно проуче односе настале између Срба и Турака и испитају шта би било најбоље предузети па да се избегне проширење сукоба, да инцидент у Београду не потпали Источно питање и примора велике силе да из основе промене политику коју су у том тренутку испредале.

А у међувремену, Београд је био сав у знаку припрема за рат. Чим је, 18 јуна, кнез Михаило дошао у Београд, проглашено је ратно стање и почело убрзано организовање војске. Није прошло много, а у Београду је било спремно 15.000 војника. Сва је варош личила на велики логор. Београд је био спреман да истури груди у одбрану својих права. Свуда су ницале барикаде и грађани су улагали много напора да свој град спреме за одбрану. Омладина и старији утркивали су се у томе ко ће савесније обавити посао. Мора да је заиста дирљива била родољубива понесеност Срба и Београђана кад песникиња Милица Стојадиновић-Српкиња о тим данима овако говори: „Нисам могла срцу одолети да не видим војнике српске, и не могу вам речима претставити како ми је мило било кад сам их видела. На свакој барикади по њих педесет, у сваком видим јунака из војевања Ђорђевог и Милошевог, тако сваком из очију говори одушевљење и жеља сударити се што пре са косовским врагом. Ја сам цео дан у Београду била и провела сам га у обилажењу барикада и у гледању ратника. Кад сам увече полазила, чисто бих плакала што одлазити морам...“ И друга савременица са љубављу говори о браниоцима Београда. Гледајући београдске ђаке на барикадама, она са пуно топлине пише: „А када пођу на барикаду, дуго би их пратила. Уз пут би им пушке китила. Запиткивала би их шта се говори, хоће л' се умирити. Они

ми не знађаху ништа казати. Толико само да су они на првој барикади, ноћу су увек на опрези, обучени спавају.“

Конференција у Канлици није задовољила српске захтеве, а ни Турци нису били сасвим задовољни. Уствари, на конференцији није ни дата последња реч поводом бомбардовања и несносних односа између Срба и Турака. Као што то много пута бива у међународним односима, дипломатски претставници су и 1862 и још неколико година после ње избегавали да ствар реше докраја. Велике силе, свака понаособ, плашиле су се да донесу неко решење које би могло изазвати отворен рат на Балкану, јер би то неминовно довело до ширих међународних заплета, а тих година таквих је заплета доста било у осталом делу Европе, те су све оне желеле да се на Балкану очува какав-такав мир.

Не пристајући ни на каква половична решења, Срби су током свих дугогодишњих преговора остајали чврсто при захтеву да се Турци једном заувек иселе из Србије. За све то време Србија је у дипломатској активности остала на висини. То и несмањена бојна готовост учинили су много да је Србија на крају добила оно што је тражила. Када је после 1866 године у Европи дошло до крупнијих промена у међународним односима, у којима се Турска нашла ослабљена и без јаче потпоре, српски захтеви били су најзад прихваћени. Одлучено је да се сви Турци иселе из Србије, а као утеха остала им је застава да се и даље вије на градским бемима поред српске.

Појмљива је била радост која је обузела Србе, посебно становнике Београда, када је, 26 марта 1867 године, освојена прокламација којом се објављује да је султан решио да се кнезу Михаилу повери заповедништво над градовима у Србији и да се у њима турски гарнизони замене српским.

Сад је Београд опет био сав у некој грозници. Овога пута друга осећања надимала су груди и срца Београђана док се кнез Михаило бавио у Цариграду сматрајући — као што заслужан дипломата тога времена Јован Ристић каже — „за дужност да за овакву знатну добит наше земље лично изјави султану благодарност“. С нестрпљењем је очекиван дан када је требало да се изврши предаја градова. Још пре него што је освојано 18 април, Београд је био сав искићен — спреман да најсвечаније испоји своју радост. „Српске новине“ од среде 17 априла пишу: „...сутра у 10 часова биће предаја градова“ а затим износе „програма церемоније која ће се одржати приликом читања царскога фермана, по коме се замењују у градовима у Србији посаде турске са посадама српским.“

Осамнаестог априла 1867 године, у рану зору, са свих страна народ је хитао и тискао се око места које је било одређено за главну свечаност. Било је ту много света и из Земуна, Панчева и околних села. Сви су они с радошћу пролазили искићеним улицама, дивили се славолуцима и били поносни што на тим местима више нема изазивачких турских стражара. Још кад би само могли да виде шта се дешава тамо где је баш приспео кнез Михаило и где су били окупљени домаћи и страни официри и дипломате¹. Али је главни призор мало људи могло да прати. Они који су у том тренутку били близу или на скелама зграде у којој се данас налази Народна библиотека, а која је тада зидана, свакако да су нетренице пратили шта се догађа, онако како је касније Бранислав Нушић по причању очевидаца забележио: „... паша извади из свилене кесе царски ферман, пољуби га и наслони на чело, па предаде једном вишем чиновнику, који га на глас прочита, а затим у српском преводу прочита то исто Дим. Јоксић, кнежев секретар.“

Они који нису могли погледом да прате шта се дешава, по радосним усклицима осетили су да се тамо овог часа одиграва нешто велико и значајно. „Данас у 10 сати пре подне извршен је акт предаје градова начином најсјајнијим — пишу „Српске новине“ од четвртка 18 априла 1867 године, а потом, пошто је укратко изнето како је церемонијал текао до завршетка читања царског фермана, настављају: „Затим је пред заставом турског батаљона ч. паша предао његовој светлости у присуству свију турских и српских официра све градове и службу у њима, и пошто му честита турска и српска застава стане се на граду дизати у вис, а народ угледавши српску заставу на граду развијену громогласним узвицима поздравео је ту нову славу народне своје заставе... Затим је његова светлост у пратњи, као што је у програму означено, држала свој свечани улазак у град. То је био прави триумфални поход. Уз громогласне усклике превеселог народа и свирање војничких музика његова светлост... ушла је у град... за које време су страже на једном крају Горњег града српским војницима једне стрељачке чете... биле замењене. Народ је том приликом највећим усхићењем био обузет... И тако се свршила та значајна свечаност оставивши у срцима нашим чувство које нам наш

¹ Место где је обављена ова свечаност било је на Калемегдану, тамо где се данас налази мало узвишење обрасло дрвећем, с десне стране главне стазе идући од Кнез Михаилове улице.

Свечана предаја
градова кнезу
Михаилу

народни дух тако крепко подиже“ — завршава свој извештај непознати очевидац ових узбудљивих тренутака.

Овим је у исто време завршен и један период тешких напора Београђана и читаве Србије у борби и настојањима да свој град потпуно ослободи туђинске власти. Исељење Турака значило је за Србију један корак више на путу ка пуној независности. Турска застава на београдској тврђави није много ометала развој Београда, али су Београђани ипак једва чекали да и ње оданде нестане. Најзад је дошао и тај час. Када су после босанско-херцеговачког устанка ушле, 1876 године, и Србија и Црна Гора у рат против Турске, Београђани су одмах уклонили и овај последњи знак који их је потсећао на турску власт. Две године после тога, када је рат завршен, европске силе признале су Србији пуну независност. Над београдском тврђавом остала је после тога да се вије само једна — српска застава.

*Реља Новаковић, предавач
Филозофског факултета у Београду*

БОРБЕ ЗА БЕОГРАД 1914 ГОДИНЕ

ПОСЛЕ ПОВЕДА У ДВА БАЛКАНСКА РАТА, УГЛЕД СРБИЈЕ НАГЛО ЈЕ ПОРАСТАО, НАРОЧИТО У ОЧИМА УГЊЕТЕНИХ СЛОВЕНСКИХ НАРОДА У АУСТРО-УГАРСКОЈ.

ИЗМЕНАЂЕНА ИСХОДОМ БАЛКАНСКИХ РАТОВА, ОНА СЕ ОДМАХ ПОЧЕЛА ПРИПРЕМАТИ ЗА ОРУЖАНУ АКЦИЈУ. ПЛАШЕЋИ СЕ ДА НАЦИОНАЛНА ОСЕЂАЊА И СИМПАТИЈЕ ЗА СРБИЈУ КОЈЕ СУ ГАЈИЛИ НАРОДИ ПОД ЊЕНОМ ВЛАШЋУ НЕ ДОЂУ ЈОШ ЈАЧЕ ДО ИЗРАЖАЈА, А ПОШТО ЈЕ ПРОПУСТИЛА ПРИЛИКУ ДА ОРУЖАНО ИНТЕРВЕНИШЕ ЗА ВРЕМЕ АНЕКСИОНЕ КРИЗЕ (1908—1909) И БАЛКАНСКИХ РАТОВА, РЕШИЛА ЈЕ ДА ТО УЧИНИ 1914 ГОДИНЕ. НЕМАЧКА ЈЕ БИЛА СПРЕМНА ДА ЈЕ ПОДРЖАВА, ЈЕР ЈЕ АУСТРО-УГАРСКА БИЛА ПРЕТХОДНИЦА НЕМАЧКОГ ИМПЕРИЈАЛИЗМА И ПОЛИТИКЕ ПРОДИРАЊА

на Исток. Србију је требало уништити пре него што се одмори и опорави од балканских ратова и тиме стати на пут даљим националним стремљењима покорених словенских народа.

Рат против Србије, у тој ситуацији, сматран је у Аустро-Угарској као нека казнена експедиција, која би се завршила брзом окупацијом. Требало је само наћи повод за рат. И он је нађен у сарајевском атентату, извршеном 28 јуна 1914 године, на аустро-угарског престолонаследника, надвојводу Фердинанда и његову жену Софију. Извршилац атентата био је осамнаестогодишњи гимназијалац Гаврило Принцип, припадник национално-револуционарне омладине „Млада Босна“.

Аустро-Угарска је искористила атентат, и после споразума са Немачком упутила је, преко свога посланика у Београду, барона Гизла, ултиматум Србији. Он је предат 23 јула у 18 часова са роком за одговор од 48 часова. Одмах су позвани у Београд претседник владе и министри, који су у то време били у унутрашњости, у својим изборним срезovima, агитујући за јесење изборе. Настала су дуга саветовања и тражена мишљења пријатељских земаља. Мада су услови ултиматума били врло тешки и тако састављени да их ниједна независна држава не би могла примити, српска влада, с обзиром на замореност и исцрпљеност народа после два балканска рата, била је принуђена да прими све услове сем тачке 5 и 6, у којима се тражило да аустро-угарски органи врше истрагу у Србији у вези са питањем атентата. Ови услови нису се могли примити, јер би тиме Србија престала постојати као суверена држава. Па ипак, нису били ни одбачени, већ се у одговору тражило објашњење и молило да се спорне тачке упуте Међународном суду у Хагу.

Одговор на ултиматум предат је аустро-угарском посланику барону Гизлу 25 јула у 17.45 часова. Он је већ био у путничком оделу, са пртљагом спремним за пут. Одговор није ни прочитао, већ је питао да ли су све тачке прихваћене. Када му је речено да нису, још исте вечери, са свим особљем посланства, напустио је Београд и прешао у Земун.

У Србији је било јасно да је Аустро-Угарска решена на рат без обзира на то какав ће бити одговор српске владе на ултиматум, па је још исте вечери, у 22 часа, издат указ о мобилизацији целокупне српске војске. С обзиром на изложеност Београда ватри аустро-угарске артиљерије из Срема и Баната, влада се преселила у Ниш, а генералштаб у Крагујевац, где је образовао врховну команду. Пословима око

Војвода
РАЈОМИР
ИЉТИЊИЋ,
начелник
штаба српске
Ероне
КОМАНДЕ

мобилизације и концентрације руководио је генерал Степа Степановић као заменик, до повратка војводе Путника, који је тада био на лечењу у Аустрији.

Није била прошла ни година дана од демобилизације војске после завршених балканских ратова, а српски народ је био принуђен да се поново лати оружја. Овога пута требало је борити се против велике и моћне Аустро-Угарске. Иако изнурени после два рата, обвезници су напуштали своје послове и хитали на мобилизацијска места. Свест да се ступа у један праведан рат за одбрану отаџбине развила је у најширим народним слојевима велико самопоуздање и решеност да се боре докраја, без обзира на недостатке у наоружању, материјалној спреми и без обзира на огромну надмоћност непријатеља.

Захваљујући овако развијеној свести, послови око мобилизације и концентрације, и поред великих материјалних тешкоћа (недостајало је одела, обуће, логорске спреме, артиљериске муниције, па и пушака), текли су уредно и по плану.

По одласку владе и генералштаба, велики део становништва такође је напустио Београд, склонив се у унутрашњост. После првих узбуђења, у полупразном Београду настао је релативан мир. Радње су поново биле отворене, и живот је почео да се нормализује. Људи су се прикупљали на јавним местима и каванама. Говорило се само о рату. Почело је да преовлађује мишљење о томе да ће велике силе спречити оружани сукоб. Али, 28 јула у 13 часова стигла је у Ниш депеша из Беча којом је Аустро-Угарска објавила рат Србији. Више није било никакве сумње. Цела варош почела је грозничаво да се припрема за рат.

Истога дана Аустријанци су покушали да се искрцају на савском пристаништу, али су снажном ватром били одбијени. Тада су аустро-угарски монитори отворили артиљериску ватру. Тако су први артиљериски метци испалиени у Првом светском рату били упућени на Београд. У току ноћи 28/29 јула Аустријанци су поново покушали да се искрцају у Београду али су били одбијени. Те ноћи Срби су дигли у ваздух савски железнички мост.

Према српском ратном плану, који су још 1908 године израдили начелник генералштаба генерал Радомир Путник и његов помоћник пуковник Живојин Мишић, главне снаге српске војске — 1, 2 и 3 армија — концентрисале су се дубље у унутрашњости, у рејону Паланка, Топола, Аранђеловац, Лазаревац и Ваљево, а Ужичка војска — у рејону западно од Ужица. Непосредна одбрана границе на Дунаву,

Сави и Дрини била је поверена слабијим одредима. С обзиром на врло дуг фронт, није се са сигурношћу могло знати са које стране ће Аустро-Угарска предузети офанзиву главним снагама: да ли из Босне, или са севера — из Срема и Баната. Стога је било предвиђено да истакнути одреди на граници осматрају додељене рејоне и воде борбу против непријатеља који покуша прелаз преко река, стварајући потребно време, па када се испољи правац главног удара, главне српске снаге прећи ће у противофанзиву и потући непријатеља.

Као предњи одред 2 армије, која је била концентрисана у рејону Лазаревац, Аранићеловац, била је одређена Дунавска дивизија I позива (ојачана јединицама III позива¹ под командом пуковника Миливоја Анђелковића). Њен је задатак био да осматра и брани гранични фронт од Гроцке до Остружнице. Пошто за време мира није било решено питање да ли ће се Београд бранити или не, Дунавска дивизија I позива била је концентрисана на положајима јужно од Београда: Гроцка—Ерино Брдо—Торлак—Баново Брдо, а на самој обали Дунава и Саве биле су јединице III позива. У отсућности војводе Путника, влада је овластила команданта Дунавске дивизије да реши питање одбране Београда. Пуковник Анђелковић, под утицајем ратничког расположења становништва Београда и врло успешног одбијања првог покушаја прелаза Аустријанаца, који су извршили финансиски стражари и добровољци, донео је одлуку да брани Београд.

После првих неуспелих покушаја прелаза, Аустријанци су се ограничили на повремена артиљериска бомбардовања Београда са положаја од Бежаниске Косе, Земуна, Овче и Борче, а и са монитора.

За време Церске операције, која је почела у ноћи 12 августа, Аустријанци су са трупама 2 армије, која је била у Срему, вршили снажно бомбардовање Београда, Обреновца и Шапца како би привезали српске снаге за северни фронт и олакшали офанзиву својих главних снага преко Дрине. Покушај мањих делова да се, под заштитом снажне артиљериске ватре, пребаце преко Саве остали су без успеха, јер су увек дочекивани снажном ватром бранилаца Београда. Но, и поред овако јаким демонстрација, српска врховна ко-

¹ Резервна војска, образована од људства старијих годишта, наоружана старим једнометним пушкама „Верданка“, спорометним „Дебајовим“ топовима, у народном оделу и намењена за унутрашњу службу и обезбеђење.

Војвода
ЖИВОЈИН
МИШИЋ,
командант
I армије

манда убрзо је схватила демонстративну улогу 2 аустро-угарске армије у Срему, прешла са главним снагама у противофанзиву у правцу Дрине и на Церу потукла 5 аустро-угарску армију. Ово је била истовремено и прва победа Савезника у Првом светском рату.

Како је у то време ситуација код Савезника била тешка, због надирања Немаца преко Белгије ка Паризу и Аустријанаца кроз Галицију, они су захтевали од српске владе да предузме офанзиву у Аустро-Угарску. Иако то није одговарало ситуацији на њеном ратишту, српска влада је прихватила тај захтев. Док су се вршиле припреме за офанзиву у Срем, била је формирана Одбрана Београда (3 септембра) под командом генерала Михаила Живковића. У њен састав су ушли: 7 пук I позива, 1 пољски дивизион, 1 хаубичка батерија и 1 рефлектор из Дунавске дивизије I позива и трупе III позива које су већ биле у одбрани Београда. Дунавска дивизија I позива била је упућена у Обреновац, у састав I армије.

Трупе Одбране Београда држале су фронт од Гроцке до Остружнице и биле су подељене на пет отсека: Грочански, Великоселски, Градски, Топчидерски и Остружнички. Штаб Одбране био је на Торлаку.

Према плану врховне команде, главни прелаз у Срем вршила је 1 армија, код села Скеле, помоћни: Тимочка дивизија I позива из 2 армије — код Чевритије, а трупе Одбране Београда имале су да врше демонстрације у правцу Земунa и да тиме олакшају прелаз I армије.

Прва армија је са врло скромним средствима форсирала Саву, 6 септембра, и пошто је одбила нападе делова 7 аустро-угарске дивизије, продужила је надирање у правцу Старе и Нове Пазове.

Трупе Одбране Београда, по извршеном прелазу I армије у Срем, вршиле су ватрене демонстрације, а затим су, у ноћи 9/10 септембра, са приручним чамцима почеле прелаз преко Саве, у рејону Остружнице и са Аде Циганлије. Пошто су Аустријанци, због надирања I армије у правцу Пазове, морали отступити, 1 чета из 7 пука I позива ушла је 10 септембра у 5 часова у Земун. Земунци су са великим одушевљењем и уз звоњење звона поздравили улазак српске војске. У току 12 септембра заузета су села Овча и Борча. Али како су Аустријанци, 8 септембра, почели нову офанзиву преко Дрине, врховна команда била је принуђена да обустави почету офанзиву у Срему и да I армију повуче на Дрину, а трупе Одбране Београда на

Саву. Са трупама је отступио и велики број Сремаца. Они су касније образовали Сремски добровољачки одред, који се јуначки борио и скоро сав изгинуо при одбрани Београда 1915 године.

После напуштања Срема, Аустријанци су поново заузели Земун и опрезно се приближавали Сави. Српске трупе које су се повукле из Земуна задржале су се на мостобрану на левој обали Саве према Ади Циганлији, држећи истовремено и саму Аду. Јачина ове посаде била је: две чете из 7 пука и једна чета трећепозиваца са једним митраљезом. У времену од 20—23 септембра између ове посаде и трупа 32 аустријског пука развијају се огорчене борбе. Аустријанци успевају да се пребаце на Аду Циганлију, али снажним отпором ових слабих српских јединица, добро помогнутих сопственом артиљеријом, они су, уз врло велике губитке, били одбачени са Аде. Том приликом погинули су и командант 32 аустро-угарског пука, један командант батаљона и неколико нижих официра.

После борби код Аде Циганлије и пошто су претрпели велике губитке, Аустријанци су отступили у правцу Земуна, а неке делове обузела је паника па су отступили чак до Батајнице. Да би се искористила створена забуна и да би се олакшала ситуација на Дрини, где су главне снаге

У рову према
Бежанци

Генерал
МИХАИЛО
ЖИВКОВИЋ,
командант
Одбране
Београда

водиле тешке одбранбене борбе, командант Одбране Београда наредио је да се поново заузме Земун и Бежаниска Коса. Прелаз преко Саве код Београда и Остружнице почео је 28 септембра у 1 час. Код Београда прелаз је вршен преко порушеног железничког моста и преко Аде Циганлије. По прелазу, једна колона од два батаљона била је упућена право на Бежанију, а друга — од савског моста на Земун. Колона која је надирала ка Бежанији постепено је потискивала Аустријанце, и око 6 часова заузела је Бежаниску Косу, а колона која се кретала према Земуну била је задржана врло јаком ватром са ивице Земуна, нарочито код железничке станице. Али, помогнута јаком ватром артиљерије, колона је ипак успела у подне да заузме Земун. Аустријанци су отступали у правцу Батајнице, Сурчина и Добановаца, а делом су се укрцали у бродове и, под заштитом монитора, отступили уз Дунав. Трупe које су зазеле Земун и Бежанију задржале су се и учврстиле на достигнутим положајима, јер је требало пребацити преко Саве комору са муницијом и део артиљерије. Али због јаке и брзе воде која је нагло надлазила, пребацивање сплавовима није се могло извршити, већ се морало сачекати подизање моста, који се изграђивао код Аде Циганлије.

Око 16 часова Аустријанци су са снагама једног пешадишког пука и две батерије извршили напад код Сурчина на лево крило српских трупа које су се налазиле западно од села Бежаније. Борбе су биле врло упорне и местимично је долазило до јуриша. Око 19 часова српске трупе морале су се повући на западну ивицу села. Потпомагање пребачених јединица вршила је артиљерија са десне обале Саве, нарочито она са Бановог Брда.

Трупe пребачене код Остружнице, јачине две чете, вршиле су притисак на Сурчин, али због јаког отпора нису могле да наступе даље од села Јакова.

Командант Одбране Београда имао је намеру да, када буде завршен мост, поред коморе и артиљерије пребаци још и један батаљон, да би јачина пребачених трупа у Срем износила шест батаљона. Али цео овај план осујетили су аустро-угарски монитори. Око 20 часова упловила су у Саву три монитора, дејствујући снажном артиљериском и митраљеском ватром по обема обалама. Један се задржао код савског моста, а друга два упловила су у рукавац Саве између Аде Циганлије и аустријске обале, на место где се подизао мост. Снажном ватром растерали су људство које га је гра-

дило, порушили што је већ било саграђено и продужили уз Саву. На мониторе је отворена врло јака артиљериска и пешадиска ватра, али без резултата, јер су они били оклопљени, а српска војска није имала панцирних граната.

После овога догађаја, командант Одбране Београда, видећи да пребаченим трупима у Срем не може дотурати муницију и појачања, а пошто су Аустријанци појачали своје трупе, наредио је, око пола ноћи, да се пребачене трупе повуку на десну обалу Саве. Повлачење је извршено у потпуном реду. И 29 септембра до 4.30 часова све српске трупе биле су на десној обали. Због блатњавог земљишта и недостатка запрета, заплениени аустро-угарски топови, сем једнога, нису могли бити повучени, већ су само онеспособљени за дејство.

У периоду стабилизације фронта на Дрини, где су обе стране, после огорчених борби и претрпљених губитака, биле принуђене да пређу у одбрану, у рејону Београда Аустријанци су се ограничили на повремено бомбардовање града, нарочито тврђаве. Почетком новембра српска војска је, због изнурености, нарочито због недостатка артиљериске муниције, била присиљена да пред новом аустро-угарском офанзивом почне повлачење са Дрине у правцу Ваљева. У то време, по опису тадашњег команданта Градског отсека Одбране Београда, десио се овај догађај. Градски отсек је држао фронт од Карабурме до савског железничког моста. Јачина одреда који је бранио Доњи и Горњи град (Београдска тврђава) била је: 3 батаљона 7 пука I позива, станични батаљон, 400 добровољаца из разних крајева државе и 13 топова и хаубица. Око 17 часова 9 новембра командант аустро-угарске посаде у Земуну, генерал Гоглија, видећи повлачење српске војске са Дрине, упутио је један монитор са белом заставом у савско пристаниште из кога је бачено писмо ове садржине:

„Команданту града Београда

Данас до 6 часова по подне имате ми предати Београдску тврђаву да је не бих даље рушио, и у знак предаје, уместо српске заставе, истаћи ћете бео барјак. А Ви са Вашим штабом бићете примљени на земунском пристаништу и у знак почести оставићу Вам сабљу.“

Када је примио писмо, командант Градског отсека одмах је наредио да се на бедемима тврђаве, уместо једне, истакну три велике српске заставе, а у 17.20 наредио је да се из

целокупне артиљерије отвори ватра по земунском пристаништу, одакле је растерао аустро-угарске мониторе.

После овога о свему је известио команданта Одбране Београда и молио да се издејствује одобрење од врховне команде да трупе Градског отсека пређу Саву и заузму Земун. Врховна команда одобрила је овај предлог, и трупе Градског отсека су ноћним препадом заузеле Земун. После огорчених уличних борби, трупе генерала Гоглија су биле разбијене и разбежале се, а он је због овога пораза био смењен са дужности.

Половином новембра почела је Колубарска битка. На Колубари и Љигу вођене су огорчене борбе. Српска војска је била у тешком положају. Аустријанци су увели све своје снаге, а српској војсци није стигла артиљериска муниција из Француске нити ојачања у регрутима и ђацима-подофицирима. Војвода Путник, пратећи развој битке 26 новембра, донео је тешка срца одлуку да напусти положај на Колубари и да се повуче даље у унутрашњост, како би добио времена за попуну муницијом, људством, а и скратио фронт ради преласка у противофанзиву. У вези са скраћивањем фронта, врховна команда донела је одлуку о напуштању Београда и известила је: „Господину министру војном — Ниш. Врло је вероватно да ће се Београд скоро напустити и тамошње трупе повући. Молим да ово саопштите г.г. министрима ако би имали какве наредбе за тамошње наше власти.“ Истовремено, врховна команда обавестила је команданта Одбране Београда: „Када буде наређено или кад сами видите да морате напустити Београд, повуците се најзгоднијим правцем на положај Варовница—Космај... Обреновачки одред повући ће се у рејон Симнице и биће под Вашом командом.“

Командант Одбране Београда наредио је, 29 новембра, напуштање Београда. У ноћи 29/30 новембра, трупе Одбране су, под заштитом мрака, почеле повлачење на положај Варовница—Космај. Трупе Остружничког отсека повлачиле су се правцем Сремчица—Девојачки Гроб—Петров Гроб—село Парцани—Раља; трупе Топчидерског отсека су се повлачиле преко Бањичког Поља друмом за Раљу; трупе Градског отсека повлачиле су се друмом Београд—Раља—Младеновац; трупе Великоселског отсека преко Калуђерице—Лештана—Врчина, а трупе Грочанског отсека правцем Гроцка—Пударци—Дубона—Варовница (прилог 5).

Све трупе извукле су се са Саве и Дунава готово неопажено од Аустријанаца и порушиле све вештачке објекте на друмовима и железничкој прузи.

По доласку на нове положаје, трупе су заузеле овај распоред: Варовнички отсек: од реке Луга до Дубоне поселе су трупе: 7 пук III позива, Допунски батаљон 7 пука I позива и 3 батерије; Космајски отсек: од реке Луга до Мишљевца (к. 312) поселе су трупе: 11 пук III позива, 1 батаљон 10 пука III позива, 1 чета 7 пука I позива, 1 четнички одред и 5 батерија, од којих две спорометне. Резерва: 15 пук III позива и 2 чета станичног батаљона III позива — код села М. Врбица.

Задатак је био отсудна одбрана додељених отсека.

Аустријанци су тек 1 децембра приметили да је Београд напуштен. Али су ипак отворили снажну артиљерску ватру на раније српске положаје, нарочито на тврђаву. Када им нико на ватру није одговорио, они су, у ноћи 1/2 децембра, пребацили Петроварадински одред на десну обалу Саве. Изјутра, 2 децембра, посели су Београд и одмах приступили припремама за свечани улазак команданта 5 армије.

Пад Београда болно је одјекнуо. Завладала је потиштеност. Сви непријатељски листови радосно су објавили вест о паду Београда и претсказивали скору пропаст Србије.

Повлачењем српске војске и напуштањем Београда, команданту балканске војске, генералу Поћореку, пружица се прилика за један широк обухватни маневар. Он је наредио да се 5 армија рокира према Београду и да нападом са севера, на фронт Варовница—Космај, „савије читав српски фронт у ролну“. Али овај велики обухватни маневар, од кога је Поћорек очекивао слом српске војске, није успео. Генерал Франк, командант 5 армије, био је заузет парадом у Београду док су његове јединице споро подилазиле положајима Варовница—Космај. Овај отсек претстављао је најосетљивији део српског фронта. Он је био широк 24 км, слабо утврђен, а његову посаду чинили су само три слаба пука III позива. Отсеку је подилазио аустро-угарски комбиновани корпус (7 и 29 дивизија, 104 ландштурмска бригада и новоформирана 60 дивизија сремских трупа) јачине 60 батаљона. Док је комбиновани корпус подилазио Варовници и Космају српска војска, после тродневног одмора на новим положајима и попуне артиљерском муницијом и људством а на предлог команданта 1 армије, генерала Мишића¹,

¹ За заслуге у Колубарској бици добио је чин војводе.

прешла је, 3 децембра, у противофанзиву. Прва армија је већ 5 децембра пробила фронт 6 аустро-угарске армије на Суворору и почела гоњење у правцу Ваљева. Генерал Поћорек, да би поправио ситуацију код 6 армије, наредио је да 5 армија што пре изврши напад на северни фронт. У току 7 и 8 децембра на овоме фронту развијају се огорчене борбе између слабих трупа III позива и комбинованог корпуса. Нарочито су борбе биле жестоке на Варовници и Космају. На Варовници, Аустријанци су вршили неколико узастопних дневних и ноћних јуриша, али су били увек одбијени јаким ватром и противнападом трећепозиваца 7 пука, залеглих у снегу, на 20 корака један од другог. Аустријанци, и поред огромне надмоћности, не само што нису успели да узму Варовницу него су морали отступити, остављајући 1.200 мртвих.

На Космају су такође вођене огорчене борбе, но ту Аустријанци успевају да, препадом, 8 децембра, заузму Космај. Али, захваљујући пристизању делова Тимочке дивизије I позива, коју је благовремено упутила врховна команда из састава 2 армије, извршен је противнапад и Космај повраћен. И овде су Аустријанци оставили око 1.000 мртвих.

Пошто су сви покушаји да се пробије северни фронт били безуспешни и пошто је 1 српска армија у гоњењу узела Ваљево, генерал Поћорек је одлучио да 6 армију повуче преко Шапца у Срем, а са 5 армијом, ојачаном 13 корпусом, да заузме јаке мостобранске положаје у залеђу Београда, као основицу за будућу офанзиву.

Врховна команда је врло брзо прозрела Поћорекове намере, па је наредила преношење тежишта операција на супротно крило — према 5 армији. Према овој одлуци, 1 армија је продужила гоњење у правцу Шапца, а све остале извршиле су прегруписање на северни фронт (прилог 6).

По извршеном прегруписању, 11 децембра почео је напад на 5 аустро-угарску армију, са овим распоредом и задацима:

Одбрана Београда: III позив са Варовнице, Моравска дивизија I позива, 15 и 18 пук I позива нападаће и гонити друмом за Београд и источно;

2 армија: III позив са Космаја, Обреновачки одред, Тимочка и Шумадијска дивизија I позива нападаће и гонити непријатеља правцем ка Београду, држећи се, углавном, пута Сибница—Барајево—Циганске Куће и десно;

3 армија: Дринска и Комбинована дивизија I позива и Коњичка дивизија наступаће лево од 2 армије правцем Лазаревац—Београд.

Чим су српске трупе кренуле, наишле су на јак отпор 5 армије, распоређене за одбрану. Друга армија са Тимочком дивизијом I позива и Обреновачким одредом заузела је енергичним нападом Пајшуму и Парцански Вис и тиме пробила фронт 5 армије. Ово је омогућило и другим армијама да продуже надирање. Аустријанци су покушали да се задрже на мостобрану Мостине, Авала, Цветков Гроб, Дубоко, али је тај покушај, због смелог надирања српских трупа које су стигле на мостобран пре аустријских, остао без успеха. Мада су Аустријанци давали огорчен отпор, ништа није могло да задржи нападни елан српских трупа. Потучене аустријске трупе прикупљале су се 14 децембра на локалитетима Железник—Петлово Брдо—Торлак—Екмеклук—Ерино Брдо—Клупе, али су и са ове линије биле потиснуте. Нарочито јак отпор Аустријанци су давали на Торлаку, у Раковичкој Шуми, Кошутњаку и на Бановом Брду.

Генерал Франк, видећи да се не може одржати у Београду, наредио је, 14 децембра у подне, да са падом мрака почне повлачење преко три подигнута моста на Сави. Преморене српске трупе које су на прилазима Београда биле у додиру са непријатељем нису осетиле повлачење Аустријанаца, који су, после преласка, бацили мостове у ваздух. Изјутра 15 децембра, српске трупе ушле су у Београд. У слободном граду народ је клицао својој војсци, а за то време остаци разбијене аустро-угарске војске прикупљали су се у Срему.

Овом операцијом завршена је Колубарска битка. У њој је растројено 12 од укупно 48 дивизија, колико је Аустро-Угарска имала. Аустријанци су у овој бици изгубили 120.000 људи. Само у времену од 3 до 15 децембра заробљено је 323 официра и 43.000 подофицира и војника и заплењено: 43 заставе, 142 топа, 386 кара, 71 митраљез, 60.000 пушака, 2 авиона, 3.500 возила са муницијом и другим материјалом, 4.000 коња, 52 пољске пекарнице и 45 кухиња.

После ове победе углед Србије нагло је порастао. Народ и војска стекли су самопоуздање и неограничено поверење у војно руководство, што је нарочито дошло до изражаја у тешким данима 1915 године.

Аустро-Угарска је озим поразом била из темеља уздрмана. Угњетени словенски народи увидели су сву слабост

старе монархије и код њих је ојачала вера у коначну победу Савезника. Овај пораз утицао је и на опредељење дотада неутралних држава: Бугарска је одложила улазак у рат на страни централних сила, а Италија је, маја 1915, ступила на страну Савезника.

У походу на Србију 1914 године, који је сматран као нека казнена експедиција, Аустро-Угарска је изгубила 7.592 официра и 266.212 подофицира и војника (погинулих, рањених и заробљених). Генерали Поћорек и Франк, због претрпљених пораза, били су смењени са дужности.

Пуковник
Јован Луковић

БЕОГРАДСКА ОПЕРАЦИЈА 1915 ГОДИНЕ

*Општа ситуација и захтеви савезника
за офанзиву*

У ПРОЛЕЋЕ 1915 ГОДИНЕ, НЕМАЧКИ САВЕЗНИЦИ — АУСТРО-УГАРСКА И ТУРСКА — БИЛИ СУ У ВРЛО НЕЗГОДНОЈ СИТУАЦИЈИ. МЕЂУНАРОДНИ ПОЛОЖАЈ АУСТРО-УГАРСКЕ И УНУТРАШЊЕ СТАЊЕ ПОСЛЕ ДВА ТЕШКА И НЕОЧЕКИВАНА ПОРАЗА У РАТУ ПРОТИВ СРБИЈЕ 1914 ГОДИНЕ — У ЦЕРСКОЈ И КОЛУВАРСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ — БИЛИ СУ ЈАКО ПОЉУЉАНИ. ДА БИ ПОПРАВИЛА ОВО СТАЊЕ, АУСТРО-УГАРСКА ЈЕ ИЗВРШИЛА ПОПУНУ ЈЕДИНИЦА И ПОЧЕЛА ПРИПРЕМЕ ЗА НОВУ ОФАНЗИВУ ПРОТИВ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ, ДА БИ ИХ ШТО ПРЕ ПРЕГАЗИЛА. ДОТАДАШЊИ КОМАНДАНТ БАЛКАНСКЕ ВОЈСКЕ, ГЕНЕРАЛ ПОЂОРЕК, БИО ЈЕ СМЕЊЕН, А НА ЊЕГОВО МЕСТО ПОСТАВЉЕН ЈЕ НАДВОЈВОДА ЕУГЕН. ТАКОЂЕ ЈЕ БИО СМЕЊЕН И КОМАНДАНТ 5 АРМИЈЕ, ГЕНЕРАЛ ФРАНК.

Иако је Аустро-Угарска желела да што пре почне офанзиву, да би спрала лагу и поправила свој положај, догађаји на другим фронтovima то су осујетили. Руска офанзива, почетком 1915 године, натерала је аустро-угарску врховну команду да са српског фронта пребаци већи део 1 армије на источни фронт, а ступање Италије, 23 маја, у рат на страни Сила споразума, одвукао је корпусе — 15 и 16 на италијански фронт. Ступање Италије у рат, којој су Лондонским уговором били признати мегаломански територијални захтеви, требало је да значи олакшање и преокрет на другим фронтovima. Међутим, упућивањем 15 и 16 корпуса са српског и корпуса са источног фронта била је потпуно заостављена италијанска офанзива на самој граници.

Турска, као члан Централних сила, још неопорављена од пораза у Балканском рату, ступањем у рат против Русије, 15 октобра 1914 године, постала је, у фебруару идуће, објекат напада и енглеских и француских снага и у материјалном погледу била је јако исцрпљена. Очигледно је да јој је требала најхитнија помоћ. Али за дотурање помоћи било је нужно претходно покорити Србију и привући Централним силама Бугарску и Румунију, те тако ослободити и Дунав и главну сувоземну комуникациску везу Београд—Ниш—Софија—Цариград, ради дотурања помоћи Турској и Бугарској у артиљерији, муницији, сумаренима и другим потребама.

Међутим, за потхват против Србије, која је имала око 200.000 војника, ни Немачка ни Аустро-Угарска, услед погоршане опште ситуације, нису могле одвојити потребне снаге. Њих је било тешко прикупити, особито стога што је, с пролећа 1915 године, почела и велика петомесечна немачко-аустриска офанзива против Русије. И зато су Немачка и Аустро-Угарска нарочито циљале на Бугарску, не ради њене територије, већ ради њене војне сарадње за напад на Србију. Томе су тежиле и Силе споразума, иако на рачун Србије.

Сви ови догађаји учинили су да су Србија и Црна Гора све до октобра 1915 године остале ненападнуте. То затишје било им је добро дошло, јер су у току рата 1914 године, и поред великих победа, биле материјално и физички готово потпуно исцрпљене. Поред недостатака убојне спреме, муниције и одеће, осећао се недостатак и у људској, чак и у сточној храни. Најбогатији крајеви Србије — Мачва, Посавина и Колубара — били су поприште операција на су,

услед дугог бављења сопствене и непријатељске војске, били потпуно исцрпљени.

Влада и врховна команда Србије предузеле су мере за снабдевање и попуњу војске, али је то ишло врло тешко. Морало се све набављати у иностранству, чак и сено и слама. Ратне индустрије савезничких земаља биле су заузете за сопствене потребе, па се опрема могла добити у врло ограниченим количинама. Тешкоће су биле увећане и појавом заразних болести, нарочито пегавог тифуса, који су аустро-угарске трупе донеле из Босне, а заробљеници, њих око 50.000, пренели при транспортовању из Ваљева у Ниш и по читавој Србији. Војни и грађански санитет није био у могућности сам да спречи ову болест, која је обухватила читаву земљу. Уз помоћ санитетских мисија савезничких и неутралних земаља, упрочеће 1915 године епидемија је била најзад сузбијена. Како су се ове тешкоће одражавале на оперативну способност трупа најбоље се види из извештаја команданата армија поднетих врховној команди половином маја. У извештајима се каже да, и поред петомесечног затишја, трупе још нису способне за операције — услед непопуњености, недостатка опреме, нарочито услед недостатка стоке.

Овако тешко стање српске војске било је добро познато Савезницима. Па и поред тога, а у вези са молбама Србије, они су у току ове најкритичније, 1915, године послали минималну војничку помоћ, која се састојала у овоме: од Француске — две ескадриле авиона и једна батерија од 3 топа за одбрану од монитора, са најпотребнијим људством; од Русије — један одред поморских минера, са 2 маринска обалска топа, за минирање и одбрану Дунава; од Енглеске — 8 топова 220 мм са по 200 граната и 3 послужиоца на топ. Мада Савезници нису имали раније утврђене оперативне планове са Србијом, ипак је упућивање и овако минималне војничке помоћи било последица неправилне процене важности српско-црногорског фронта за општу савезничку ствар, а ту помоћ су и Србија и Црна Гора с правом могле очекивати с обзиром на своје победе и савезнички допринос у току 1914 године. Па ипак, Савезници су захтевали да српска војска предузме офанзиву преко својих граница, како би олакшала ситуацију на другим њиховим фронтима. Тако је већ априла руска врховна команда захтевала да српска војска предузме офанзиву преко Саве и Дунава у правцу Угарске ради кооперације руској војсци која је оперисала у Карпатима. Српска врховна команда, и поред свих те-

шкоћа у којима се тада налазила њена војска, издала је наређење за припрему војске за офанзиву и даљу сарадњу са руском војском. Припреме за прелаз Саве и Дунава већ су биле у току, али услед пролећних поплава, недостатка мостовног материјала и других потреба, офанзива се није могла предузети. Јула месеца, руска врховна команда је поновила свој захтев.

Италија, која је тек била ступила у рат, такође је захтевала да српска војска пређе у офанзиву, поглавито у северозападном правцу, да би што пре дошла у везу са десним крилом њене војске, која би оперисала ка Љубљани. И француска врховна команда захтевала је, у јулу, да српска војска пређе у офанзиву.

Тако су се у току 1915 године српска и црногорска војска нашле у врло тешком положају: усамљене, исцрпљене и материјално неприпремљене и са савезничким захтевима за офанзиву. Српска врховна команда, с обзиром на ситуацију на другим фронтovima (руска војска је после Макензеновог пробоја код Горлица била у повлачењу; италијанска офанзива била је задржана на граничном фронту; држање Румуније, нарочито Бугарске, било је неизвесно) — долази до закључка да усамљена офанзива њене војске без наслона на Савезнике не би постигла неке нарочите резултате, а могла би довести у питање њен даљи опстанак. (Због тога је имала велике тешкоће док је убедила Савезнике да одустану од захтева за офанзиву.)

Централне силе су још од фебруара 1915 године радиле на томе да Бугарску придобију за себе. Међутим, она се, због још недовољно јасне перспективе, стално устезала. Иако је од почетка рата против Аустро-Угарске била непријатељски расположена према Србији и Црној Гори, јер није могла да заборави поразе у 1913 години, Бугарска је чекала опоравак од балканских ратова и прву згодну прилику да се освети и узме Македонију. Порази Аустро-Угарске у 1914 и нејасна ситуација у Галицији и Турској упроче 1915 године уздржали су је да ступи још тада у рат на страни централних сила, већ је објавила неутралност.

За то време она је преговарала и са Савезницима и са Централним силама. Први су веровали да ће је увући у рат на њиховој страни нудећи јој територијалне накнаде у Македонији и Јужној Србији на рачун Србије. Међутим, она је вешто одуговлачила у преговорима и када је, у лето 1915 године, немачка офанзива, после пробоја код Горлица, дала неочекивано велике резултате и натерала Русе на велико

повлачење и напуштање Пољске и Галиције, Бугарска је осетила да је настао час да и она ступи у рат, који се — као што се у Софији тада веровало — већ ближио крају.

У том циљу обављени су преговори и потписана је, 6 септембра 1915 године, у вароши Плесу, седишту немачке врховне команде, војна конвенција у којој су биле утврђене ове основне идеје ратног плана за заједнички напад на Србију: Немачка и Аустро-Угарска имале су да у њему учествују са по 6, а Бугарска са 4 дивизије под командом немачког фелдмаршала Макензена; једна бугарска група, непосредно потчињена својој врховној команди, имала је да упадне што пре у Македонију и пресече везу Србије са Грчком; Немачка и Аустро-Угарска су имале да изврше концентрацију најдоцније тридесет дана по потпису конвенције; Бугарска је имала да, 15 дана по потпису конвенције, објави мобилизацију и нападне Србију пет дана после немачко-аустриског напада. Циљ напада је био „да се заједнички потуче српска војска, ма где се налазила и што пре успостави саобраћајна веза преко Београда са Цариградом.“ Вођење рата према Црној Гори било је препуштено Аустро-Угарској, и она се одлучила да га води дефанзивно.

Србија је будно пратила поступке Бугарске и указивала Савезницима да ће је она, у погодном тренутку, напасти. Но, они су се оглушивали. Када је, 23 септембра, Бугарска објавила општу мобилизацију, Србија их је поново обавестила да ће је она напасти, па је предложила: да јој се постави ултиматум са роком од 24 часа за обуставу мобилизације, а ако на то не пристане, да јој Савезници објаве рат и одмах окупирају Бургас, Варну и Дедеагач. У том случају српска би војска извршила напад пре него што се бугарска војска мобилише и концентрише. И овај предлог, као и све раније, Савезници су одбили, верујући својој дипломатији, да ће она успети да Бугарску привуче на њихову страну.

Српска врховна команда, после објаве бугарске мобилизације, наредила је концентрацију пет пешадиских и једне коњичке дивизије у рејону Тимока и Нишаве, ради напада на Бугарску. Савезници, када су били обавештени о овоме, скренули су пажњу српској влади да не предузима ништа што би изазвало Бугарску. При томе су нагласили: уколико би Србија нешто предузела на своју руку, више неће моћи да рачуна на њихову помоћ. Због оваквог захтева, српска врховна команда била је принуђена да изда строго наређење — под претњом смртне казне — свима

овима који би ма чиме изазвали инциденте на бугарској граници. Тако је Бугарска могла, као и 1913 године, да без узнемиравања мобилише и концентрише своју војску наочиглед српских трупа

**Концентрација
непријатељ-
ских снага**

За напад на Србију биле су одређене: аустро-угарска 3 армија са пет дивизија, са концентрациском просторијом у Срему; немачка 11 армија са седам дивизија, са концентрациском просторијом у Банату; бугарска 1 армија са четири дивизије, са концентрацијом западно од линије Видин—Софија. Ове три армије образовале су „Групу армија Макензен“. У току извршавања концентрације, због неповољне ситуације на руском фронту, биле су извршене неке измене: 3 аустро-угарска армија могла је дати свега две дивизије; Немачка је накнадила тај мањак са своје четири дивизије — три дивизије 3 армији а једна — једанаестој, а Макензен је потчинио 3 армији 19 аустро-угарски корпус и привукао га из Босне у Срем. Аустро-угарска врховна команда потчинила је команданту 3 армије и све заштитне трупе на Сави и Дрини до ушћа Лима.

**Операциски
план**

Према плану, 3 аустро-угарска армија има са главним снагама да пређе Саву и Дунав код Београда и заузме линију Кнежевац, Авала, Ритопек, а потом одмах да наступа према отсеку Аранђеловац, Ковачевац, да би привукла што јаче српске снаге и омогућила одлучујући удар 11 армије. Њен 19 корпус имао је да пређе Саву код Купинова и Бољеваца и да наступа у прво време западно од Колубаре. Немачка 11 армија имала је да овлада Дунавом између Смедерева и Базијаша, да омогући Дунавом транспорт потреба за Бугарску и Турску, а потом да продре долином Мораве на линију Паланка, Жабари, Петровац. Бугарска 1 армија имала је да наступа према линији Параћин—Ниш, а делом снага да продре у долину Вардара и прекине железничку везу са Солуном. Почетак напада био је предвиђен за 5 или 6 октобар. Макензен је усвојио гледиште своје врховне команде да ће заузеће Ниша и Крагујевца условити и уништење српске војске, због чега је пренебрегао значај дубљих обухватних праваца из Босне и јужне Бугарске.

Укупна снага непријатеља који је наступао према Србији износила је: 20 пешадиских дивизија; 10 ландштурм-

ских бригада и једна и по коњичка дивизија, тј. око 350 батаљона, 60 ескадрона, 331 батерија и 10 ескадрила, (око 360.000 пушака, 1.300 топова, 6.000 коњаника и преко 100 авиона).

Узалуд је српска врховна команда, током 1915 године све до 28 септембра, предлагала Савезницима да се створи заједнички оперативски план за случај да Бугарска ступи у рат, по коме је одмах требало приступити заједничким војним противмерама. Тек 28 септембра, на тражење председника грчке владе Венизелоса, француска влада се одлучила да упути Источну армију преко Солуна у Македонију и за то је добила одобрење и од осталих савезника. Међутим, грчки краљ Константин, као експонент немачке политике, био је против искрцавања савезничких трупа у Грчкој, јер је сматрао да би тиме Грчка напустила неутралност. Услед овога је између краља и Венизелоса дошло до размимоилажења, и у октобру Венизелос даје оставку. Савезници су се ипак, после дугих преговарања, споразумели да упуте своје снаге у Грчку, и почетком октобра почиње искрцавање једне француске и једне енглеске дивизије у Солун. Али је већ било касно. У најтежем и најпотребнијем тренутку Србија је остала без савезничке помоћи. Трупе искрцане у Солуну, баш у време када је почела непријатељска офанзива на северној граници, нису могле предузети ништа озбиљније за заштиту моравско-вардарске комуникације.

До септембра, српска врховна команда задржала је распоред својих снага као што је био после Колубарске операције. У току тог месеца било је извршено померање, тако да су снаге пред сам напад биле скоро подељене на источни и западни фронт. Због овога је и оперативски план наметао што дуже спречавање надирања непријатеља на сопствену територију, док не пристигну обећане савезничке снаге и омогуће заједнички одлучујући противудар. Колике ће те снаге бити, где ће се са њима састати српска војска — то српска врховна команда није знала све до 25 новембра. Она није имала ону слободу као што ју је имала у току операција 1914 године, већ је била спутана савезничким обавезама и обзирима. Према томе, свака одбрана, нарочито маневарска, губила је главни сигуран ослонац за стварање и остварење неког реалног оперативског плана. У томе је

*Оперативски
план и
распоред
српских снага*

лежала главна тешкоћа у раду српске врховне команде и највећи узрок за страховите жртве српске војске.

Распоред српских снага на западном и северном фронту био је: 1 армија — од Лима до Остружнице; Одбрана Београда — од Остружнице до Гроцке; 3 армија — од Гроцке до Голуца; Крајински одред — даље до Сипског Канала. На источном фронту: Тимочка војска — од ушћа Тимока до Миџора; 2 армија — од Миџора до Власине; трупе Нове Области — од Патарице до планине Нице; Призренски, Подрински и Охридски одред — према Албанији.

Укупно у српској војсци: 288 и $\frac{1}{2}$ батаљона, 40 ескадрона, 678 топова и десетак авиона.

*Задаци, јачина
и распоред
непријатеља
према
Београду*

Према наређењу фелдмаршала Макензена од 28 септембра, 3 аустро-угарска армија имала је, са 22 резервним немачким и 8 аустријским корпусом, да форсира Саву и Дунав код Београда, заузме висове и положаје јужно и југоисточно од њега и продором на југ до Аранђеловца и Ковачевца ангажује јаче српске снаге и тиме омогући лакши продор 11 немачке армије долином Велике Мораве. Помоћна снага 3 армије, 19 аустро-угарски корпус, имала је да форсира Саву код Купинова и Бољеваца и западно од Колубаре да привеже српске снаге. Исти задатак имали су аустро-угарски одреди генерала Сорсића око Сремске Митровице и генерала Штрајта око Зворника и Бијељине прелазом Саве и Дрине.

За форсирање Саве и Дунава код Београда, командант 3 армије образовао је две нападне групе од 22 и 8 корпуса, доделивши им по једну групу тешке артиљерије, довољно понтонирских чета и мостовног материјала за подизање два моста — један преко Велике Аде Циганлије, а други низводно од железничког моста на Сави, и муниције и хране за четири дана. Јачина оба корпуса износила је 66 батаљона и 90 батерија. Форсирање Саве преко Мале и Велике Аде Циганлије имао је да изврши 22 корпус, а низводно од Калемегдана — 8 корпус. Двадесет шеста дивизија из 22 корпуса, одређена у армиску резерву, добила је задатак да, под заштитом јаке артиљеријске ватре, врши демонстрацију прелаза код Остружнице. По извршеном форсирању, 22 и 8 корпус имали су, уз снажну подршку артиљерије, што пре да заузму линију Жарково, Дедиње, Велики Врачар, а потом, продором у дубину српских поло-

жаја, линију Петлово Брдо, Торлак, Стражара, Ерино Брдо, Клупе. Граница зона дејства корпуса била је железнички мост на Сави, Авалски друм.

Под заштитом ландштурмских бригада дуж леве обале Саве и Дунава, (бригаде генералмајора Хауштајна — од Аде Циганлије закључно са Ратним Острвом, и бригаде генералмајора Мразека — источно од Ратног Острва) имало је да се изврши довођење корпуса из просторија кантонмана у зоне форсирања, на којима је требало извести детаљне припреме за напад на Београд.

Све недостатке леве обале Саве и леве обале Дунава које су утицале на припрему и извршење форсирања (много нижа лева обала од десне, недовољан број добрих осматрачница и тешкоће на десној обали у току и по извршеном форсирању — јаки српски положаји са добро организованим рејонима и чворовима одбране) имали су да се отклоне добро организованим техничким, инжењерским, артиљериским, пешадиским и другим припремама. Другим речима, огромна надмоћност у материјалу и људству имала је да обезбеди извршење задатка, јер је било у питању савлађивање великих водених препрека и заузимање положаја које су браниле јединице Одбране Београда.

Као прво што је урадио, непријатељ је раселио српско становништво из Срема и Баната, а затим је затворио границу на левој обали Саве и Дунава ландштурмским бригадама Хауштајна и Мразека. Под њиховом заштитом почело је груписање снага за напад. Раније дати сектори извиђања претворили су се у зоне дејства корпуса. Тако је 22 корпус имао зону дејства од западног врха Велике Аде Циганлије до порушеног савског железничког моста, а 8 корпус од моста до острва Хује на Дунаву. У зонама дејства прве радове почеле су инжењерија и артиљерија.

Радови на левој обали (због тога што је десна била виша) морали су се вршити по паду мрака и добро маскирати. Инжењерске јединице обављале су радове на изградњању колонских путева, припреми за превозење и подизање мостова. Оне су биле подељене по корпусима. Немачки 22 корпус: 6 пионирских чета, 5 мостовних тренова са 50 понтона и 16 дводелних понтона, 10 одељења бацача са 12 лаких, 6 средњих и 2 тешка бацача. Од овог материјала било је дато по 25 понтона 43 и 44 дивизији за превозење, бацачи 44 дивизије пласирани су били на Аустријском Острву, а бацачи 43 дивизије — према Малој Ади

Циганлији. Као места за укрцавање, инжењерске јединице су уредиле Аустриско Острво (за 44 дивизију), канал Галовицу и насип код Црпаре према Малој Ади Циганлији (за 43 дивизију). Аустриски 8 корпус: 5 пионирских чета и 3 саперске чете, 120 понтона (у које је могло стати 1.920 војника), 60 чунова узетих од околног становништва (сваки за десет војника), 10 сплавова и неколико моторних чамаца, 16 пароброда, 4 шлепа и 15 мостова за искрцавање са 4 реморкера. Инжењерске јединице су уредиле као места за укрцавање трупа острво Червенку и Кожару, обалу на Дунавцу, а за други ешелон обалу код карауле Нова Борча.

Једновремено са инжењерским припремама текле су и артиљерске. Другог октобра извршено је артиљерско извиђање и одређени су положаји артиљерских група и батерија. До 4 октобра ујутру биле су довучене артиљерија и муниција и израђене осматрачнице (прилог 7).

Артиљерија је била подељена по корпусима. Резервни 22 немачки корпус је своју артиљерију на простору села Бежаније поделио у три групе: Група А (у западном делу села): 2 дивизион 65 пољског артиљерског пука (без 4 топа), 2 и 3 дивизион 44 артиљерског пука, 1 батаљон 13 тврђавског артиљерског пука (без 2 топа) и аустриска мерзерска батерија 150 мм; Група Б (у источном делу села): 1 (без 1 батерије) и 3 дивизион 43 артиљерског пука, 22 резервни тврђавски батаљон и 48 аустриска тешка хаубичка батерија; Група Ц (у северном делу села): 1 батерија мерзера 210 мм 18 тврђавског артиљерског пука, 1 батерија мерзера 210 мм 3 тврђавског артиљерског пука, 1 батерија топова 210 мм (без 2 топа), 1 пољска хаубичка батерија, 1 батерија мерзера 240 мм и 1 батерија мерзера 305 мм, и за противавионску одбрану 2 батерије дивизиских артиљерских пукова. По један дивизион остао је на расположењу командантима 43 и 44 дивизије.

Аустриски 8 корпус поделио је артиљерију на три сектора. Сектор западно од Дунава био је подељен у две групе: Група на југоисточној ивици Земуна: 1 батерија топова 100 мм, две батерије топова 150 мм, 1 батерија хаубица 150 мм; Група 57 дивизије (западно од железничке станице Земун): 2 батерије пољских топова, 2 батерије брдских хаубица. Земунски сектор: тешка мерзерска група (западно од Земуна) од четири батерије мерзера 305 мм и тешка топовска група (јужно од Земуна) од 3 батерије топова 180 мм и једна хаубица 420 мм. Сектор источно од Дунава:

на обали источно од острва Кожара — четири батерије брдских и пет батерија пољских топова. Група јужно од Борче: две батерије топова 100 мм и једна батерија хаубица 150 мм. Група јужно од Овче: две батерије топова 120 мм и две батерије 150 мм. Група западно од Панчева: једна батерија топова 100 мм, две батерије хаубица 150 мм и једна батерија мерзера 305 мм. Укупно у 8 и 22 корпусу било је 90 батерија са преко 300 оруђа.

Артиљерија 22 корпуса имала је спремљену муницију на положајима за: пољску топовску батерију — 700 метака, пољску хаубичку — 800 метака, тешку хаубичку — 675 метака, мерзерску — 400 метака, затим још два борбена комплета и све попуњене муницијске возове и колоне. Артиљерија 8 корпуса била је снабдевена са 3 борбена комплета на положајима и имала је све попуњене магацине на дунавској обали и у Батајници. Муниције је било у изобиљу.

По плану напада, артиљерија је имала 5 октобра да врши коректурно гађање, 6 октобра, по подне, групно рушење, гађање положаја и утврђења на местима искрцавања и неутралисање српске артиљерије. У току ноћи 6/7 октобра лака артиљерија је имала да туче места прелаза док флотила врши чишћење мина. Седмог октобра у 2,30 часова сва артиљерија учествује у припреми прелаза. Дејство аустро-немачке артиљерије имало је бити тако јако, да се рушење мора извести до потпуности. Дејство артиљерије имало је потпуно да онеспособи браниоце Београда и да подигне морал аустро-немачких трупа за успешније извршавање задатка. При томе Београд се нимало није штедио, напротив, био је стављен под ураганску ватру. Према томе, страховито дејство оволике артиљерије морали су осетити и браниоци Београда и становници вароши. Када се узме у обзир да су коректуру ватре одлично вршили непријатељски авиони, који су били господари ваздушне ситуације, може се схватити сва тежина страховитог разарања.

По искрцавању првог таласа, дунавска флотила (4 монитора, 2 патролна чамца и 9 моторних чамаца) употпуњавала је дејство артиљерије против циљева у непосредној близини обале, а десет рефлектора од 150, 120, 90, 75 и 35 см су у ноћи 6/7 октобра осветљавали десну обалу, тучене циљеве и откривали нова одбранбена средства, а при искрцавању заслепљивали српске рефлекторе и стварали светлосну завесу испред искрцаних трупа.

Места прелаза

На основи наређења команданта 3 армије, команданти 22 и 8 корпуса издали су, 30 септембра, инструкције за припреме за прелаз и одредили места прелаза. Из 22 корпуса су у првом ешелону за прелаз биле одређене 44 и 43 дивизија, а из 8 корпуса — 59 дивизија. Зоне дејства: за 44 дивизију, десна граница: источна ивица села Сурчина — западни врх Велике Аде Циганлије; лева граница: Голи Врх (к. 111) — фабрика шећера на Чукарици; за 43 дивизију, десна граница: лева граница 44 дивизије; лева граница: к. 115 северно од села Бежаније — порушен железнички мост на Сави. У овим зонама била су одређена и места прелаза: за 44 дивизију главнином од Аустриског Острва ка караули Јарац и западном врху Велике Аде Циганлије, а помоћном снагом са савског насипа преко Велике Аде Циганлије ка фабрици кожа на Чукарици; за 43 дивизију: преко источног врха Велике Аде Циганлије и преко Мале Аде Циганлије ка магацину жита на Чукарици. Према местима прелаза биле су привучене из кантонманских просторија: 88 бригада од Јакова ка Аустриском Острву, а 87 бригада од западне ивице Бежаније дуж јужног насипа канала Галовица до насипа на обали Саве; 86 бригада, ојачана 15 јегерским батаљоном 85 бригаде: из Сурчина дуж северног насипа канала Галовица ка обали Саве према Великој и Малој Ади Циганлији. Зона дејства 59 дивизије: низводно од тврђаве ка Јалији (у исто време и место прелаза 9 брдске бригаде, која је у првом ешелону имала да пребаци три, а потом још три батаљона).

Јачина, задаци
и распоред
јединица
Одбране
Београда
(прилог 8)

Према 8 и 22 корпусу, на десној обали Дунава и Саве, од потока Средњака до Баре—Пећани биле су издвојене јединице за одбрану Београда стављене под команду генерала Михаила Живковића, које су добиле назив „Одбрана Београда“. Одбрану Београда на фронту широком око 50 км сачињавали су: 7 пук II позива, 10 кадровски пук, 7, 11 и 15 пук III позива, два ескадрона коњице, шест пољских брзометних батерија 75 мм, шест позициских спометних батерија 80 мм, једна хаубичка батерија 120 мм, две хаубице 150 мм, једна противавионска батерија од четири топа, два руска обалска топа 150 мм, три француска обалска топа 140 мм, два руска брзометна топа 7,5 мм, четири енглеске опсадне батерије (8 топова 220 мм) и два Грузонова топа 57 мм у куполама — свега 20 батаљона сва три позива, 2 ескадрона коњице и 75 оруђа.

Пуковник
ДУШАН
ТУФЕГЦИЋ,
командант
Комбинованог
одреда

На овако широком фронту, трупе Одбране Београда, користећи се Савом и Дунавом као великим препрекама, имале су задатак да упорно бране град и околину. За извршење овога задатка трупе су биле овако распоређене:

Грочански отсек (од потока Средњака до реке Болечице) брани 15 пук III позива, ојачан: једним пољским артиљериским водом, двама позициским батеријама и двама енглеским опсадним топовима 120 мм — свега четири батаљона и 16 топова. Пук је био у претстражном распореду са три батаљона на претстражи и једним у резерви код Заклопаче.

Великоселски отсек (од реке Болечице до Миријевског Потока) брани 7 пук III позива, ојачан: једном четом банатских добровољаца, једном пољском батеријом, двама позициским батеријама, једним водом 57 мм у куполама, двама енглеским топовима 120 мм, једном хаубицом 120 мм и једним обалским топом 140 мм — свега 4 батаљона, 2 митраљеза и 17 оруђа. Пук је био у претстражном распореду са два и по батаљона на претстражи и једним и по у резерви око Сланаца.

Београдски отсек (од Миријевског Потока до карауле Јарац) брани Комбиновани одред, јачине: шест батаљона, два одреда, 11 митраљеза и 26 топова. Отсек је железничким мостом на Сави подељен на Градски и Топчидерски подотсек. Градски подотсек бране два батаљона 10 кадровског пука, ојачана: Сремским добровољачким одредом (340 бораца), одредом београдских жандарма, једном пољском батеријом, једном обалском батеријом 150 мм, двама енглеским топовима 120 мм, двама руским топовима 75 мм, једним водом пољске артиљерије и једним противавионским водом. Оба батаљона су била у претстражном распореду од Роспи-Ђуприје до Гођевчеве трговине (данашњи „Металсервис“) са пет прихватница на обали Дунава и Саве, и то: код Цреваре (на Карабурми), код Кланице, код пумпе Бајлонове пиваре, код Небојше куле и код Пристаништа. Потпорница 1 батаљона била је северно од Новог гробља, а 2 батаљона код Дрваре у Улици цара Душана, Сремски одред је био у Горњем Граду, а жандармериски на Великој Пијаци, оба у резерви подотсека. Један митраљез био је код Небојше куле, а један на ушћу Саве у Дунав. Распоред артиљерије: код Карабурме: — један вод позициске и један вод пољске батерије; на Великом Врачару — два енглеска топа 120 мм, један вод пољске артиљерије и један против-

авионски топ; у Горњем и Доњем граду — два руска топа 75 мм и један вод пољске артиљерије; на Малом Калемегдану — два руска топа 150 мм. Топчидерски подотсек бране два и по батаљона 7 пука II позива ојачана: једном пољском батеријом, једном позициском батеријом, двама обалским топовима 140 мм и двама хаубицама 150 мм. Батаљони су били у претстражном распореду од Гођевчеве трговине до карауле Јарац са шест прихватница: у савској железничкој станици, на Малој Ади Циганлији, на Великој Ади Циганлији, Макишу и у Кравари. Потпорнице су биле: једна код Господарске Механе, а једна на Великој Ади Циганлији. На Малој и Великој Ади била су по два митраљеза. Распоред артиљерије: на Топчидерском Брду — једна позициска батерија, два обалска топа 140 мм и две хаубице 150 мм; на Бановом Брду — једна пољска батерија.

Резерва отсека на Бањици: један и по батаљон 7 пука II позива и пет митраљеза. Свега је на Београдском отсеку било 6 батаљона, 2 одреда, 11 митраљеза и 26 оруђа.

Остружнички отсек (од карауле Јарац до Баре—Пећани) брани 11 пук III позива, ојачан са два пољска топа, осам позициских топова, две хаубице 120 мм и два обалска топа 120 мм. Пук је са два батаљона био у претстражном распореду на обали Саве, а са два у резерви отсека источно од Остружнице.

Општа резерва: два батаљона 10 пука — један на Торлаку а један у Кнежевцу; један коњички ескадрон III позива у Белом Потоку и четири пољска топа код Курдража.

Импровизирана речна флотила састојала се од бродарске чете, пет борбених моторних чамаца, два блиндирана шлепа, три помоћна моторна чамца и једне пловеће болнице.

Из овог распореда се види да су снаге бранилаца једва достизале да поседну положаје за непосредну одбрану река, са општом резервом од два батаљона, која није могла бити ударна снага за успешну интервенцију на угроженом месту.

Уводне борбе

Почетак
операција

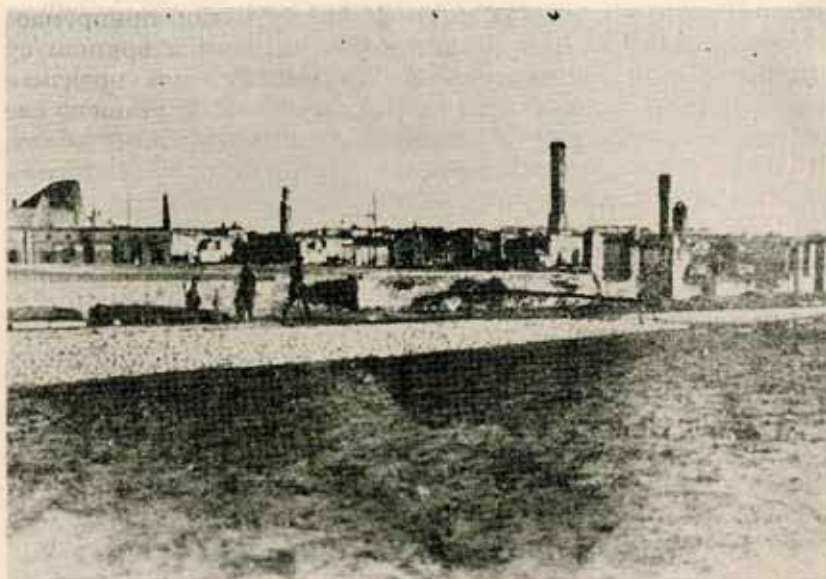
Петог октобра Аустријанци и Немци су извршили врло ужурбано припреме за претстојеће борбе. Артиљерија је вршила коректуру за предвиђено сутрашње рушеће гађање. Циљеви су били на Београдском отсеку, на који је бачено много разорних зрна, па и до 420 мм калибра. На Остружничком отсеку непријатељ је такође вршио коректуру, ради

демонстративног напада, који је за сутрадан припремао. Непријатељски авиони били су врло активни и вршили су извиђања и коректуру гађања. Гађања су била предзнак великог догађаја, ради чега је, око поноћи, било уташено све светло, а рефлектори су осветљавали непријатељску обалу. Између Ратног Острва и Црвенке Аустријанци су поставили један лажни монитор, који је имао да привуче ватру српске артиљерије, а за то време и под тутњавом те ватре да изврши спуштање поитона и друге припреме. Међутим, артиљерски градских батерија нису се дали преварити.

Шестог октобра, од 13—19 часова, 26 артиљериска бригада покушала је код Остружнице, са 26 разних оруђа, да обмане браниоце као да је ту место главног прелаза. Пошто је испалила око 700 метака, показало се да ова акција није постигла жељени циљ, после чега је бригада учествовала при прелазу 22 корпуса.

На Београдском отсеку је око 13 часова артиљерија 22 и 8 корпуса почела рушеће гађање од Аде Циганлије до Крабурме. Наизменично су тучени Доњи и Горњи град, Топчидерско Брдо, Чукарица, топчидерска железничка станица, Баново Брдо, Велика и Мала Ада Циганлија, Велики Врачар, Ада Хуја, ровови поред обала Саве и Дунава и сама варош. Велик број кућа био је порушен и изазвани су многи пожари. Прво је запаљена фабрика калупа на Дунаву, затим стругара Прометне банке, па куће у Јеврејској Мали, Пристаниште и напослетку су дим и пламен обухватили целу варош. Велика Ада Циганлија, пошто је обрасла шумом, тучена је као просторија. Горњи град и железнички насип поред Дунава просто су били разривени, а поред њих и простор до Кланице. Око 10.000 метака било је утрошено за ово гађање. Артиљерија Одбране Београда одговорила је само појединачним оруђима, и то против батерија код Земуна. У 18 часова дејство артиљерије је попустило, сем на местима предвиђеним за искрцавање. У тактичком погледу, непријатељ је успео да Комбинованом одреду покида телефонске везе, онеспособи неколико рефлектора, затим два руска топа 150 мм, два брзометна топа 75 мм у Горњем граду и један обалски топ 140 мм на Самару. Батаљони Комбинованог одреда, и поред ураганске ватре непријатеља, чекали су у својим рововима и заклонима почетак форсирања Саве и Дунава.

Попаљени
и порушени
магацини
на Сави

За време рушећег гађања 6 октобра и гађања места означених за искрцавање, Аустријанци и Немци су ужурбаном извршили припреме за почетак форсирања. У 2,30 часова 7 октобра, уз осветљавање рефлекторима, артиљерија од око 300 топова, хаубица и мерзера, по јачини дотле незапамћеној у историји Београда и Балкана, почела је припрему форсирања.

Са десног непријатељског крила, код 44 немачке дивизије, око 2,45 часова отиснут је први талас I ешелона — 180 војника 3 батаљона 207 пука ка западном врху Велике Аде Циганлије, а после 15 минута и 120 војника 1 батаљона 208 пука ка караули Јарац. Захваљујући добро изведеној заштити прелаза и подршци артиљерије, први талас се, уз мање жртве, докопао обале Саве и западног врха Велике Аде. На њој се развила јака борба, због које су се Немци укопали на месту искрцавања. После 50 минута искрцан је и други талас, али са много већим губицима. Од 25 понтона, осамнаест је било онеспособљено, због чега је даље превозење морало бити обустављено. Око 550 војника 1 батаљона 208 пука било је пребачено код карауле Јарац, а цео 3 батаљон 207 пука на врх Велике Аде. Пошто је 1 батаљон 7 пука II позива бранио фронт Велике Аде на дужини 5 км и очекивао искрцавања и на другим местима, није био у могућ-

ности да јачом снагом изврши противнапад и одбаца Немце са Аде. Многи јуриши мањим одељењима приковали су Немце за место искрцавања.

Од 43 дивизије је у 2,30 часова отиснут први талас са ушћа канала Галовица. Други и први батаљон 204 пука прелазили су са 24 понтона и 10 чамаца на Велику Аду. Међутим, када су понтони били на средини Саве, случајно су потпали под сноп рефлектора и тако су били откривени. Батаљон 7 пука II позива био је отворио јаку ватру, а са Мале Аде дејство једног митраљеза учинило је своје. Око шест чета са једним митраљезом успело је да се искрца, а сви понтони и чамци били су онеспособљени. Искрцани делови су успели, уз подршку артиљерије и бацача бомби, да потисну једну чету I батаљона 7 пука до мостобрана моста на сплавовима. У критичном тренутку пристигао је 4 батаљон 10 пука и противнападом сузбио Немце на североисточну обалу Велике Аде.

Делимичан успех на Великој Ади није задовољио Немце. Проценили су да он зависи од тога ко држи Малу Аду. Због тога су, око 13,20 часова, после јаке припреме ватром бацача и артиљерије, обновили јуриш насипом на Малу Аду. Први јуриш је био одбијен. Други је, међутим, успео, око 14,30 часова, и после тешких борби заузета је Мала Ада, при чему су Немци заробили око 100 војника и официра 7 пука II позива и запленили два митраљеза.¹

До пада мрака 7 октобра, ситуација је изгледала овако: код карауле Јарац: око 550 војника I батаљона 208 пука било се утврдило на насипу пута Београд—Остружница. Делови I батаљона 11 пука III позива, због јаке артиљериске ватре и брисаног простора, нису могли интервенисати. На Велику Аду било је искрцано: на западном врху 3 батаљон 207 пука, а на источном делу шест чета 2 и 1 батаљона 204 пука. Против њих се борио, на фронту од 8 км, један батаљон 7 пука II позива и 4 батаљон 10 пука; Мала Ада била је у рукама 2 батаљона 203 пука.

Са падом мрака Немци су журили да искористе успех. Прикупили су нова превозна средства, оправили оштећене понтоне и почели даљи прелаз. Са шест понтона, прелаз код карауле Јарац вршио је 208 пук, који је искрцао на десну обалу Саве још: 2 батаљон, штаб 3 батаљона и још дванаест чета. Две чете 4 батаљона 7 пука II позива биле су немоћне да ма шта предузму против овог искрцавања. Искрцавање

¹ По немачким подацима било је заробљено 226 војника и 4 официра и била заплена 3 митраљеза.

на Велику Аду почело је једновремено на западном врху са Аустриског Острва и на источном врху са ушћа канала Галовица и Мале Аде. Српска посада, сада јака два батаљона на 8 км широком фронту, није била у стању да ни на једном месту предузме противнапад, јер је била већ у борби против раније искрцана два и по батаљона Немаца, а сваког тренутка могло се створити ново место искрцавања. У овој ситуацији, командант Комбинованог одреда наредио је да се посада Велике Аде извуче из борбе и пребаци на десну обалу Саве, а за заштиту брвна и моста на сплавовима да се оставе две чете 4 батаљона 10 пука. По прелазу са Велике Аде извршен је распоред: 1 батаљон 7 пука II позива (без две чете) упућен је у резерву подотсека у топчидерску касарну; две чете 4 батаљона 7 пука II позива прикључене су 3 батаљону 7 пука, коме је једна и по чета била заробљена на Малој Ади, а сада је бранио отсек од железничке станице до Господарске Механе; две остале чете 4 батаљона одређене су да бране отсек до фабрике шећера према Макишу. Први батаљон 11 пука, који је 7 октобра око 19,30 часова приспео са Остружничког отсека и држао отсек од Господарске Механе до фабрике шећера, враћен је на Остружнички отсек, а две чете 1 батаљона 7 пука II позива, које су отступиле са Велике Аде, заузеле су његов отсек.

Све ове српске снаге, исцрпљене и борбом заморене, под јаким дејством непријатељске артиљерије биле су доста деморалисане, због чега је командант подотсека тражио њихову смену, али је није добио.

На Велику Аду Немци су пребацили још 2 батаљон 207 пука и скоро цео 204 пук и једну чету 15 јегерског батаљона. Ове снаге почеле су у току ноћи напад у циљу овлађивања целим острвом. Две чете 4 батаљона 10 пука пружале су одлучан отпор. Батаљони 207 пука наступали су ка брвну а 204 пук ка мосту на сплавовима. Српска посада морала је напустити мостобране и Велику Аду. При овом, пошто мина није експлодирала, није јој успело да поруши мост, који је, заједно са брвном, пао у немачке руке.

За то време, 208 немачки пук је из рејона карауле Јарац проширио мостобран у правцу Жаркова, а делом снага заузео брвно које је везивало Велику Аду. Имао је намеру да заузме Баново Брдо. Две чете 4 батаљона 7 пука отступиле су по наређењу ка Чукарици. Овим је створена празнина између левог крила Београдског и десног крила Остружничког отсека, коју су Немци одмах искористили. Командант

208 немачког пука тражио је за напад подршку артиљерије. И заиста, она му је сјајно помогла. Снажна ватра по Чукарици и Бановом Брду још више је деморалисала слабе делове 7 и 10 пука и ућуткала артиљерију на Бановом Брду. То је омогућило 208 пуку да преко Жаркова подиђе Бановом Брду и припреми напад за његово заузимање. Ситуација посаде Банова Брда и Чукарице била је озбиљна. Телефонске везе са позадином биле су прекинуте. До 12 часова немачка артиљерија је изровала положај делова 4 батаљона 10 пука и све зграде око наших положаја на Чукарици порушила. Када је једна чета Немаца са Велике Аде прешла на десну обалу и дејством у бок делова 7 пука још више угрозила Чукарицу, почео је и напад на Баново Брдо. Није било резерве за противнапад. Било је очигледно да ће Немци врло лако постићи велики тактички успех — заузети и Чукарицу и Баново Брдо и тиме обезбедити прелаз 22 корпуса, што значи и заузеће Београда. Али против тога није се могло ништа. Када је, у 15,30 часова, на раније тражење команданта Комбинованог одреда, командант Одбране Београда упутио два батаљона 13 пука из Тимочке дивизије на Банички Вис, с тим да један батаљон крене према Топчидерском отсеку, судбина Чукарице и Банова Брда била је решена. Наиме, 208 немачки пук заузео је Баново Брдо, а делови 43 дивизије Чукарицу. Делови 4 батаљона 10 пука и 3 и 4 батаљон 7 пука II позива отступили су ка Топчидерском Брду и Топчидеру. Овај успех омогућио је искрцавање свих делова 44 и 43 дивизије на десну обалу.

Превожење I ешелона (9 брдске бригаде) није почело у одређени час, већ тек после 4 часа ујутру¹. Тада је и артиљериска припрема, по плану, престала. Само су поједине батерије отварале ватру на циљеве удаљеније од обале. Са јужне ивице Ратног Острва, 3 батаљон 74 пука прелазео је ка Небојши кули. Изненађење није постигнуто, јер је од великих пожара у Београду, изазваних артиљериском припремом, Дунав био осветљен и сваки понтон се јасно видео. И када су понтони прешли половину Дунава, били су обасути снажном ватром делова 2 батаљона 10 пука и артиљеријом из Горњег града, Малог Калемегдана и Великог Врачара. Више од $\frac{1}{3}$ понтона, погођено директним погоцима

*Прелаз
8 аустриског
корпуса*

¹ Превожење је закаснило због чишћења Дунава од мина и потпуно извршених припрема.

артиљерије и митраљеза, отишло је са посадом на дно. Сада је непријатељска артиљерија пренела ватру са обале Дунава и удвострученом жестином тукла варош. Пред само искрцавање почео је прелаз једне и по чете 4 батаљона 84 пука према Јалији, за 1 км источније од Небојше куле, а одмах потом, од карауле Нова Борча према Јалији, прешао је и 4 батаљон 87 пука. На овом отсеку, који су браниле две чете 2 батаљона 10 пука, искрцавао се врло јак непријатељ. Слабе српске снаге нису могле да се озбиљно супротставе нападачу, и док су неки делови уништавали једну получету Аустријанаца западно од Небојше куле, други су у тешкој борби бранили Јалију од батаљона 74 и 84 пука и нису ни приметили искрцавање 4 батаљона 87 пука на источном делу Јалије и Дунавском кеју. Тај батаљон је заузео насип и заробио 65 војника и два официра. Кроз разређени распоред двеју чета 2 батаљона 10 пука Аустријанци су подишли насипу и железничкој прузи и тиме добили добар положај за одржање на обали. До 5,20 часова били су убачени у борбу и делови потпорнице и Сремски добровољачки одред, који су знатно поправили ситуацију. Сремски одред извршио је неколико јуриша и успео, по цену великих губитака, да заузме насип на делу од каване „Златни шаран“ до Кнез Михаиловог венца. Према Стругари, од кеја, подилазили су делови 4 батаљона 87 пука. Сремци и један вод 1 чете 2 батаљона 10 пука пустили су их да приђу на 30 метара, а затим су их јаком ватром, бомбама и јуришем, уз губитке од преко 100 мртвих, протерали ка кеју. Али напади Аустријанаца, којима је циљ био насип, нису престајали. Искрцан је и 15 јегерски батаљон и 2 чета 2 батаљона 60 пука, а Комбиновани одред убацио је у борбу и последњу резерву (две чете). Пред саму зору, Аустријанци су заузели железнички насип, а даље превожње било је онемогућено дејством наше артиљерије. Четрнаест аустријских и шест српских чета водиле су жестоку борбу на живот и смрт. Непријатељска артиљерија је појачала дејство, а главни циљеви су јој били српска артиљерија и простор испред фронта искрцане пешадије.

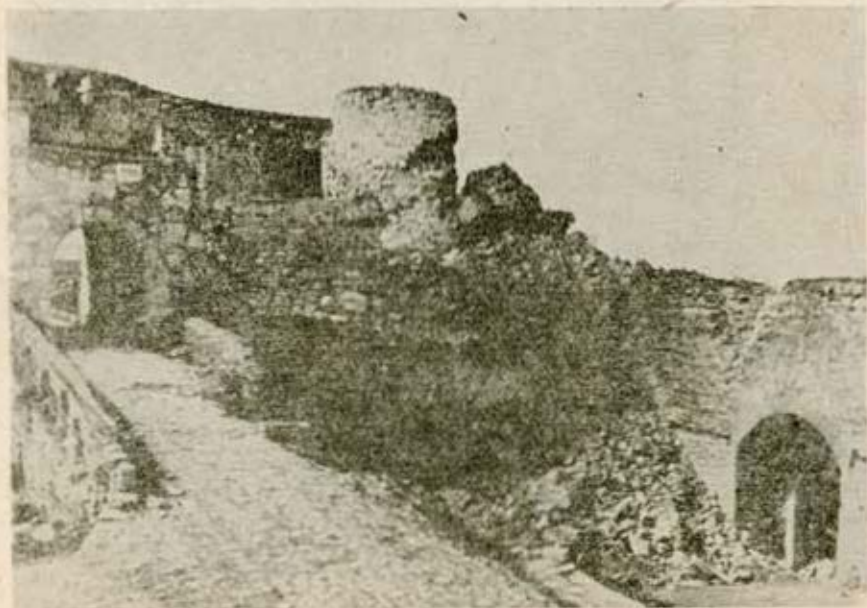
У току искрцавања на Дунаву, командант Комбинованог одреда упутио је са Торлака 3 батаљон 10 пука ка Јалији, а командант Одбране Београда 1 батаљон 7 пука III позива на своје резерве са Бањице ка Кланици. Међутим, батаљон 7 пука потпао је под јаку артиљериску ватру, претрпео губитке и није учествовао у борби. Трећи батаљон 10 пука је, са падине Великог Врачара, преко Кланице, сти-

Порушена
апотека

гао око 9 часова до стругаре Прометне банке. Око 14 часова убачен је у борбу и жандармериски одред, који је у нападу на Јалију изгубио половину свога људства. Аустријанци су заузели цео насип, а њихова артиљерија претворила је Банатску улицу и њену позадину у рушевине, из којих су и даље храбри браниоци, и поред великих губитака, пружали отпор. Око тих рушевина је око 14,30 часова командант 2 батаљона 10 пука мајор Драгутин Гавриловић прикупио своја три вода, два вода 3 батаљона, делове Сремског одреда и пред каваном „Јасеницом“ издао заповест: „Тачно у 15 часова непријатељ се има разбити вашим силним јуришем, разнети вашим бомбама и бајонетима. Образ Београда, наше престонице, има да буде светао. Војници, јунаци, Врховни команда избрисала је наш пук из свог бројног стања... Наш пук је жртвован за част Отаџбине и Београда. Ви немате више да се бринете за ваше животе, који више не постоје... Зато напред, у славу!“ Био је то последњи јуриш. Храбри браниоци, са 30 м отстојања, са громогласним „ура“, полетели су на насип да би на њему нашли смрт. И други многобројни јуриши српских јединица били су одбијени. Аустријанци су високи железнички насип јако утврдили и са њега пружали огорчен отпор. Непосредна близина стрељачких ровова чи-

Рушења у
Горњем граду

Мајор
ДРАГУТИН
ГАВРИЛОВИЋ,
командант
2 батаљона
10 кадровског
пука

нила је борбу још тежом. Српске су јединице постајале све исцрпљеније и биле су стално под дејством непријатељске артиљерије, али су зато и аустриске јединице западале у критичнију ситуацију: нестајала им је муниција, а све резерве дуж насипа биле су утрошене. До пада мрака није се могло очекивати појачање у новим јединицама са леве обале. Ради лакшег потпомагања, сва артиљерија 59 дивизије преузела је тучење обале испред искрцаних батаљона, а тешка артиљерија — тучење српских батерија. Међутим, због близине стрељачких стројева није много олакшала ситуацију батаљона. Ово су успешно извршили монитори на Дунаву, који су привукли ватру на себе, а својом уздужном ватром помогли артиљерији са леве обале у гађању српских батерија. Монитори су олакшали положај батаљона на насипу, али су до пада мрака претрпели осетне губитке. Монитор „Кереш“ био је на неколико места пробушен, а два моторна чамца, тешко погођена, повучена су на острво Кожара. Ипак је лево крило Аустријанаца противнападом 3 батаљона 10 пука било одбачено са насипа и источног дела кланичне пруге на обалу Дунава.

Пребачени делови избегли су критичну ситуацију захваљујући паду мрака, а Аустријанци су продужили пребацивање. У току ноћи 7/8 октобра били су пребачени на десну обалу Дунава још: остаци 2 батаљона 60 пука, остаци 4 батаљона 84 пука, цео 4 батаљон 12 пука, три и по чете јегерског батаљона и три вода из три батаљона 49 пука, укупно тринаест и по чета и доста муниције. Ова појачања одмах су упућивана у борбу, јер су батаљони 7 и 10 пука и пристигла два батаљона 14 пука II позива сталним нападима настојали да одбаце Аустријанце са насипа у Дунав. Од стране српских батаљона изведено је у току ноћи десет противјуриша на десно и лево крило аустриских положаја. Ни борба прса у прса са употребом ножа и бомби није помогла. Уз снажну подршку артиљерије и сада осам аустриских батаљона успели су да одбију све ове нападе и одрже положај.

Ујутру 8 октобра 9 брдека бригада није могла по плану да изврши наступање и да омогући даљи прелазак осталих трупа на десну обалу. Била је у непосредној борби против српских батаљона и почела је да трпи јаке губитке од артиљерије са Врачара и Калемегдана. Српски положаји испред насипа нису били порушени, да би 9 бригада против њих извршила јуриш. И овде су помогли монитори, који су поново, заштићени тврђавом од ватре српске артиљерије са Великог Врачара, уздужном ватром олакшали ситуацију

Изглед
порушене
Дунавске улице

искрцаних трупа. До подне монитор „Марош“ био је погођен пуним поготком, при чему се запалио бензин, али је истрајао у борби до мрака. Монитор „Тамиш“ и „Енс“ били су онеспособљени пуним поготком и одвучени низ Дунав.

Командант 8 корпуса тражио је излаза из ове ситуације. Било је потребно да 9 бригада крене у напад како би се пребациле остале трупе. Због тога је, око подне, наредио да сва артиљерија почне гађање са свом жестином. Монитор „Кереш“ прибавио је тачну коректуру ватре уперену на Горњи и Доњи Град. Мерзери 305 мм, после дужег дејства, уништили су српску артиљерију у тврђави и тиме искрцаним трупама олакшали ситуацију. И поред страховитог дејства артиљерије, 9 бригада није кренула у напад. Сметале су још непорушене отпорне тачке, које су обухватале групе кућица испред насипа. Тај посао обавио је својом бочном ватром монитор „Кереш“, и кућице у Банатској улици биле су убиственом ватром брзо претворене у рушевине. Храбри браниоци морали су, око 16 часова, напустити своје положаје, које су држали два дана и две ноћи. Аустријанци су са насипа кренули на јуриш, заробили 3 сфицира и 163 српска војника и, око 18 часова, били су заустављени у Улици цара Душана, где су и зановили. На левом крилу, код Кладнице, лево крило 9 бригаде и даље је било угрожено од делова 3 и 1 батаљона 10 пука. Око 18 часова, на овом крилу

престала је борба. Овим успехом била је преброђена криза 8 корпуса и сада је операцију могао да изводи по плану.

Осмог октобра увече ситуација на Београдском отсеку била је врло критична. Српска артиљерија је била ућуткана, а њена пешадија остала је у борби против надмоћније непријатељске пешадије, митраљеза и артиљерије, због чега је почела да губи самопоуздање. Заузећем Жаркова, Кошутњака, Банова Брда, Чукарице и дела Топчидерског Брда од 22 немачког корпуса био је решен његов прелаз, а тиме скоро и цела операција 3 армије. Отворени правци од Чукарице ка Београду, ка Дедињу и Бањичком Вису, и у позадину Београда ка Петловом Брду, Девојачком Гробу и Космају, на коме су се могли обићи јаки положаји на Торлаку, Авали и Ковиони, угрожавали су даљи опстанак јединица Београдског отсека, јер је бочним дејством био јако угрожен. Због тога су са Калемегдана до Чукарице привучене трупе у унутрашњост вароши. С друге стране, успехом на Дунаву било је омогућено даље искрцавање 59, потом и 57 дивизије, а недостатак резерви код браниоца наговештавао је брзо заузимање вароши.

Предвече, командант Комбинованог одреда је са два батаљона 13 пука II позива посео Бањицу, а са једним из 14 пука II позива и са 2 из 13 пука II позива — Дедиње и Вождовац. У 17,30 часова командант Одбране Београда наредио је да се Комбиновани одред прикупи на линији Велики Врачар—Дедиње—Жарково, са предњим деловима на Пашиној чесми и Топчидерском Брду, да командант Великоселског отсека појача трупе на Липару, а Остружнички отсек да држи линију Остружница—Железник. Ради затварања правца ка Петловом Брду наређено је, у 24 часа, команданту Тимочке дивизије II позива да са 15 пуком поседне линију Стражевица—Петлово Брдо, а са два батаљона 13 пука положај Мајур од Бањичког до Раковичког Потока.

У току ноћи 8/9 октобра трупе Комбинованог одреда нису више браниле прелаз Саве и Дунава. Оне су се извлачиле, и то: трупе Топчидерског подотсека на Дедиње, пошто су претходно минирале обалски топ да не падне у руке Немцима, а трупе Градског — на Велики Врачар. Поседањем линије Мајур—Стражевица—Петлово Брдо, и остатак Тимочке дивизије II позива био је уведен у распоред трупа Одбране Београда. Због овога су Аустријанци и Немци могли плански извршити превозење пешадије 22 и 8 корпуса, а потом продужити наступање у циљу заузимања ужег мостобрана. Од јединица 22 корпуса били су превезени 206 пук,

један вод брдске батерије и одељење бацача бомби, затим 203 пук (без једног батаљона), а једна брдска хаубичка батерија била је пребачена на Велику Аду Циганлију. Од 8 корпуса били су превезени 3 батаљон 31 пука, штаб 18 брдске бригаде, 3 батаљон 49 пука, 26 јегерски батаљон и остатак 8 јегерског батаљона.

За то време командант Одбране Београда је извршио распоред и доделио задатке јединицама: Грочански отсек — јачина и задаци исти као и досад; Великоселски отсек — јачина и задаци исти као и досад; Комбиновани одред: 10 кадровски и 14 пук II позива — на Великом Врачару, а два батаљона 13 пука II позива и Коњички дивизион Одбране Београда — на Дедињу. Коњички дивизион, ојачан 3 тимочким пољским дивизионом, 4 моравском позициском батеријом, 2 хаубичком батеријом, водом хаубица и водом 6 дунавске батерије, имао је да брани фронт од Миријевског до Бањичког Потока. Укупно је било 10 батаљона 2 ескадрона и 21 артиљериско оруђе. Тимочка дивизија II позива: два батаљона 13 пука II позива — на Мајуру и Миљаковцу; 15 пук II и 11 пук III позива (са Остружничког отсека), Коњички дивизион Тимочке дивизије II позива, два топа пољске батерије Одбране Београда, 4 дринска батерија, 2 енглеска опсадна батерија (укупно 10 батаљона, 2 ескадрона и 30 артиљериских оруђа) — имали су да бране фронт од Бањичког Потока до Баре—Пењани.

Општа резерва: 7 пук II позива — четири батаљона на Торлаку.

Иако је још 8 октобра увече престала свака борба, немачке и аустријске јединице ни сутрадан у свануће нису предузеле наступање у циљу проширења мостобрана. Оне су врло обазриво најпре упутиле јаке извиђачке одреде кроз варош, ка Дедињу и Жаркову. Имајући у виду границу зона дејства, која је ишла Авалским друмом, 22 корпус је извиђао ка Жаркову, Дедињу и Војној болници, а 8 корпус ка Доњем и Горњем граду, вароши, Вождовцу, Великом Врачару и Вишњици. Већ око 6 часова, Аустријанци су истакли на Небојши кули и Калемегдану црно-жуту заставу, а на Старом двору лепршале су се и аустријска и немачка застава. И док су јединице Одбране Београда припремале, због недостатка снага да изврше противнапад, нове положаје, на којима су имале да дочекају наредни удар 3 армије, Аустријанци и Немци су „победоносно“ али и врло обазриво истицали заставе и из улице у улицу зау-

зимали небрањену варош, застајкујући при сваком пуцњу, путем на коме су преживели борци Сремског одреда изражавали свој гнев због доласка окупатора.

Истовремено с овим, 3 армија је — да би накнадила непредвиђено изгубљено време при борбама на обали Саве и Дунава и да би своју операцију довела у склад са операцијама 11 армије — ужурбано вршила превозење јединица 22 и 8 корпуса. Да би овладала ужим армиским мостобраном, сматрала је да јој је на десној обали Саве и Дунава потребно да има четири дивизије и њихову артиљерију. Због тога је 9 октобар и прошао у заузимању таквог распореда, још без прихватања јачих борби, да би поред 43, 44 и 59 дивизије своје место нашла и 57 дивизија и предвиђена артиљерија.

Јединице Комбинованог одреда пратиле су рад непријатеља и, надајући се појачањима, противнападним дејствима, ма и са слабијим снагама, увек су остављале код непријатеља утисак о снази по јачини равној његовој. С друге стране, Немци и Аустријанци, под сталним утиском тешких пешадиских борби на Малој и Великој Ади Циганлији, Чукарици и Дунавском кеју и под утиском прецизне и убитачне ватре малобројне српске артиљерије, страховали су и од најмањег отпора и при његовом савлађивању тежили су претходној надмоћности и у пешадији и у артиљерији.

У тој обостраној припреми и извиђању, 9 октобра око 12 часова 1 батаљон 15 пука II позива, у подиласку Бановом Брду, био је заустављен артиљериском ватром од 16 топова код Кречане и враћен, око 16 часова, на свој положај — Петлово Брдо.

Око 14 часова, 86 немачка бригада кренула је са 208 и 207 пуком у напад, и то једном колоном из Топчидера, од Милошева конака, а другом преко Топчидерске Реке на Дедиње, које је бранио батаљон 13 пука II позива. Развила се врло јака борба. Колона од Милошева конака била је заустављена добро организованом ватром, а колона од Топчидерске Реке била је јако угрожена. Око 15.30 часова била је ангажована резерва отсека — батаљон 10 кадровског пука са три митраљеза. Жестина борбе достигла је врхунац око 16.30 часова, када је ступила у дејство и корпусна тешка артиљерија из села Бежаније. У књ. 9 „Велики рат Србије“, стр. 118 пише о овој борби: „Ватра је била тако ужасна, да се Дедиње није видело у диму експлозије непријатељских зрна, а у исто време дизали су се један за другим густе стубови земље, затривајући читаве десетине наше пеша-

дије. Код војника који су још остали у животу овладао је избезумљеност, да се више није могло издржати; батаљон који је бранио Дедиње отпочео је да отступа у правцу ка Бањици и ка логору... На овај начин пало је Дедиње до 17 часова у руке непријатељу. Одмах затим отпочела је наша артиљерија обасипати Дедиње јаком ватром. Наша посада са Дедиња прикупивши се између жандармериске карауле и Бањичког логора предузима у 17.40 часова са највећом жестином противнапад на непријатеља на Дедињу. Овим снажним противнападом непријатељ је био изненађен и не сачекавши јуриш напушта положај у паничном бекству. Дедиње је поново пало у наше руке; непријатељ је отступило у правцу Топчидерске Реке.“ То је био одговор мало одморних Тимочана другопозиваца немачким надмоћним снагама. Али за такав успех на целом отсеку, снаге Комбинованог одреда биле су и физички и душевно исцрпљене и малобројне. Ситуација на другим фронтима била је слична, резерви није било.

У зони дејства 8 корпуса, 59 и 57 аустриска дивизија постепено су поседале варош и шириле се ка простору око Војне болнице, Каленића пијаце, Вукова споменика, Гробља и Карабурме. Неки делови 10 кадровског пука пред наступањем 18 бригаде напустили су пре подне положаје на Великом Врачару и отступили на Зелено Брдо. Док су Аустријанци извиђали да ли је Велики Врачар поседнут или не и опрезно му подилазили, он је, по наређењу команданта Одбране Београда, опет био поседнут. При посетању развила се блиска борба против 3 батаљона 31 аустриског пука, која је због смене 18 бригаде са 6 бригадом тек предвече достигла сву жестину, када су два монитора источно од Аде Хује, а са леве обале Дунава артиљерија ландштурмске бригаде Мразека, помагали напад. Али, ипак, Велики Врачар је и даље остао у рукама српских јединица.

До краја дана положаји Комбинованог одреда и Тимочке дивизије II позива протезали су се линијом Велики Врачар—Коњарник—Мокролушки Поток—Вождовац—Дедиње—Стражевица—Петлово Брдо—Железник—Остружница. Очекивала су се појачања да би се са ових положаја противнападом повратио Београд. Појачање је пред мрак и стигло, али у артиљерији: 1 хаубички дивизион, који је упућен на Дедиње, и 1 пољски топовски дивизион, задржан на Разбојишту. У пешадији која би вршила противнапад није било појачања, а са постојећом то није било изводљиво. Десети кадровски пук изгубио је више од половине људства, три

батаљона 14 пука II позива изгубила су $\frac{1}{3}$ војника, а 7 пук II позива и жандармериски одред били су преполовљени. Сремски добровољачки одред није више постојао. Губици у официрима били су велики: из 10 и 7 пука њих око 75, а из 7 пука II позива од њих 40, двадесет четворица су била избачена из строја. Са таквим стањем требало је издржати сада напад 3 армије са четири развијене непријатељске дивизије, једном дивизијом у резерви и огромном артиљеријом.

Девог октобра увече распоред 22 и 8 корпуса био је: 44 дивизија — према Жаркову; 43 дивизија — према Дедињу, на Топчидерском Брду и код Аутокоманде; 59 — дивизија код Војне болнице, Каленићеве пијаце, Вукова споменика, Новог гробља; 57 дивизија — према Великом Врачару и Росли-Ђуприји. У току ноћи завршени су мостови, и то један преко источног дела Велике Аде Циганлије, а други 300 м низводно од порушеног савског железничког моста. Истовремено, пошто је пребачена и сва дивизијска артиљерија, почели су напади у циљу заузимања линије Дедиње—Велики Врачар.

На десном крилу, 43 дивизија је, уз подршку свога артиљериског пука са положаја на Топчидерском Брду, предузела напад на Дедиње. Двапут предузиман ноћни напад није успео, па је продужен и узору. Главном снагом са Топчидерског Брда, а помоћном из Топчидера, изведени јутарњи напад донео је успех. Око 10 часова, 3 артиљериски дивизион заузео је, по наређењу команданта Комбинованог одреда, положаје на Торлаку са задатком да помогне извлачење наших батаљона са Дедиња, које су Немци обасули ураганском ватром. Око 11 часова читави водови наше пешадије били су затрпавани земљом. Дедиње је било напуштено, а два батаљона 7 пука II позива заузеле су положаје испред Вратница и још, уз подршку 3 артиљериског дивизиона, задржали Немце на Бањичком Вису. Жарково је заузеле 44 дивизија. Тако је 22 немачки корпус овладао линијом ужег мостобрана са које је требало да крене у напад ради заузећа дела положаја на армиском ужем мостобрану. Ово је 22 корпус могао учинити јер је већ 10 октобра пред мрак имао све своје делове на десној обали.

На левом армиском крилу, 59 дивизија имала је да узме Пашину чесму, а 57 дивизија Велики Врачар, Ерино Брдо, Клупе. Напад 59 дивизије почео је једновремено са нападом 43 дивизије на Дедиње, и она је до подне наишла на јак отпор. Али када је командант Комбинованог одреда увидео да ће Дедиње пасти, наредио је, у 11,30 часова, да се

батаљона 14 пука II позива изгубила су $\frac{1}{3}$ војника, а 7 пук II позива и жандармериски одред били су преполовљени. Сремски добровољачки одред није више постојао. Губици у официрима били су велики: из 10 и 7 пука њих око 75, а из 7 пука II позива од њих 40, двадесет четворица су била избачена из строја. Са таквим стањем требало је издржати сада напад 3 армије са четири развијене непријатељске дивизије, једном дивизијом у резерви и огромном артиљеријом.

Девог октобра увече распоред 22 и 8 корпуса био је: 44 дивизија — према Жаркову; 43 дивизија — према Дедињу, на Топчидерском Брду и код Аутокоманде; 59 — дивизија код Војне болнице, Каленићеве пијаце, Вукова споменика, Новог гробља; 57 дивизија — према Великом Врачару и Росли-Ђуприји. У току ноћи завршени су мостови, и то један преко источног дела Велике Аде Циганлије, а други 300 м низводно од порушеног савског железничког моста. Истовремено, пошто је пребачена и сва дивизијска артиљерија, почели су напади у циљу заузимања линије Дедиње—Велики Врачар.

На десном крилу, 43 дивизија је, уз подршку свога артиљериског пука са положаја на Топчидерском Брду, предузела напад на Дедиње. Двапут предузиман ноћни напад није успео, па је продужен и узору. Главном снагом са Топчидерског Брда, а помоћном из Топчидера, изведени јутарњи напад донео је успех. Око 10 часова, 3 артиљериски дивизион заузео је, по наређењу команданта Комбинованог одреда, положаје на Торлаку са задатком да помогне извлачење наших батаљона са Дедиња, које су Немци обасули ураганском ватром. Око 11 часова читави водови наше пешадије били су затрпавани земљом. Дедиње је било напуштено, а два батаљона 7 пука II позива заузеле су положаје испред Вратница и још, уз подршку 3 артиљериског дивизиона, задржали Немце на Бањичком Вису. Жарково је заузеле 44 дивизија. Тако је 22 немачки корпус овладао линијом ужег мостобрана са које је требало да крене у напад ради заузећа дела положаја на армиском ужем мостобрану. Ово је 22 корпус могао учинити јер је већ 10 октобра пред мрак имао све своје делове на десној обали.

На левом армиском крилу, 59 дивизија имала је да узме Пашину чесму, а 57 дивизија Велики Врачар, Ерино Брдо, Клупе. Напад 59 дивизије почео је једновремено са нападом 43 дивизије на Дедиње, и она је до подне наишла на јак отпор. Али када је командант Комбинованог одреда увидео да ће Дедиње пасти, наредио је, у 11,30 часова, да се

јединице са Великог Врачара повуку на линију Зелено Брдо—Стражарска Коса—Милошевац. Ово повлачење омогућило је 59 дивизији да избије на одређену јој линију. Због отпора код Роспи Ђуприје, који су пружили предњи делови Великоселског отсека, и због артиљериске ватре са Липака, јужно од Вишњице, 57 дивизија, пошто је посела напуштени Велики Врачар, обуставила је напад да би га предузела 11 октобра, али га је 3 армија одложила за 12 октобар.

У ноћи 10/11 октобра, због испољене надмоћности, нарочито непријатељске артиљерије, која је сада и са десне обале тукла јаком ватром положаје Комбинованог одреда и Великоселског отсека, командант Одбране Београда одлучио је да се изврши повлачење на линију Чолин Гроб—Клупе—Ерино Брдо—Велики Мокри Луг—Торлак—Стражевица—Петлово Брдо—Железник—Остружница. За време овог повлачења стизало је појачање: 13 пук 1 позива и 14 кадровски пук из 2 армије, али повољан тренутак за њихову употребу у противнападу био је прошао и зато су распоређени на положаје Долови—Стражара и Торлак.

Аустријанци и Немци нису у току ноћи вршили нападе. Командант 3 армије је планирао да се са линије Жарково—Дедиње—Велики Врачар продужи даљи напад, пошто се организују јаки артиљериски положаји на десној обали Саве и Дунава. Али у 22,30 часова добио је од команданта армијске групе заповест „да се успеси 8 и 22 корпуса без пренагљености прошире и да се напад, после одговарајуће припреме, продужи у досадашњем правцу. Целиходно наступање и јак притисак најподесније су средство да се Дунав ослободи како би се мостовни материјал могао довести позади 11 армије“. Јасно је било да је ситуација код истакнуте 11 армије захтевала брзо продирање и 3 армије. Међутим, командант 3 армије је сматрао да достигнута линија сигурно обезбеђује положај четири пребачене дивизије са артиљеријом и да су те снаге довољне да осујете сваки противнапад српских снага. А напад ради заузимања линије Петлово Брдо—Торлак—Стражара—Ерино Брдо—Клупе, којом се потпуно осигурава заузеће Београда, наредио је да почне 12 октобра када буде пребачена и пета дивизија и део тешке артиљерије на десну обалу.

Пошто је Комбиновани одред за време повлачења трпео много губитака од непријатељске артиљериске ватре и пошто је постојала опасност да се неће моћи одржати до мрака на достигнутој линији, командант Одбране Београда наредио је, у 15,15 часова, да се заузму положаји: Великоселски

одред — Чолин Гроб—Клупе—Ерино Брдо, а Комбиновани одред — село Калуђерица—Долови—Стражара—Торлак—Јајинци (прилог 9). У саставу Комбинованог одреда сада су били: 13 пук I позива, 19 кадровски пук, који пристиже у Рипањ, 7 пук II позива и 3 дивизион Шумадиског артиљеријског пука. Десети кадровски пук и 1 пољска батерија били су упућени у састав Великоселског отсека, а 14 пук II позива у општу резерву. Поред овога, командант Одбране Београда тражио је једну дивизију као појачање, јер је бојно стање неколико његових пукова било сведено на половину па и трећину (10 кадровски пук, на пример, био је спао на 900 војника). У оперативном извештају упућеном 10 октобра у 24 часа врховној команди, излажући тешку ситуацију и стање јединица, командант Одбране Београда навео је: „Сем тога не треба заборавити да се пет дана без прекида води веома огорчена борба, да се бранила стопа по стопа земљишта у домањају немачких тешких оруђа и аустриских монитора, чија је ураганска ватра потресла нерве и код официра и код војника и која се није могла више издржати. Због тога молим да ми се верује да ме је веома велика потреба нагнала да тражим хитно појачање у јачини једне целе дивизије. На закључку сматрам за своју дужност да истакнем како су се наше трупе са ретком храброшћу и самопрегоревањем бориле и да су од себе дале највише што се од њих могло очекивати... Наше су трупе на местима где нису трпеле ураганску ватру немачке тешке артиљерије, са успехом одолевале нападима и јачег непријатеља, чак су вршиле и енергичне противнападе. Уопште, може се рећи да наша пешадија својом храброшћу превазилази немачку и аустриску пешадију.“¹⁾

Исто је стање било и 12 октобра, када су 8 и 22 корпус продужили наступање. Као и раније, тако је и сада нападу 22 немачког корпуса претходила страховита артиљеријска припрема, која је преоравала положаје, нарочито Петлово Брдо, не дајући јединицама Тимочке дивизије II позива ни време ни могућности да испоље своје ратничке особине у пешадиској борби. Да би умањио дејство непријатељске ватре, командант Одбране Београда наредио је да се повуче лево крило од Торлака преко Пиносаве и Сремчице на Велику Моштаницу. Ово је омогућило 22 корпусу и деловима 8 корпуса да заузму скоро без борбе Железник, Петлово Брдо, Јајинце, Велики Мокри Луг. Сутрадан, 8 корпус је

¹⁾ Велики рат Србије, књ. 9, стр. 149.

привукао тешку артиљерију и преко целог дана тукао положаје на Торлаку, а увече је прешао у напад. Тринаести пук II позива храбро се држао, али је морао отступити са осталим јединицама које су држале Ерино Брдо и Клупе. У ноћи 13/14 октобра заузети су нови положаји: Велика Моштаница—Петров Гроб—Авала—Зуце—В. и М. Камен—Мостине. Требало је да Моравска дивизија II позива, која се прикупљала код Мељака, 16/17 октобра изврши противнапад у десни бок 22 корпуса између Сремчице и Велике Моштанице правцем Железник—Баново Брдо—мостови на Сави. Томе нападу имале су се придружити и јединице Одбране Београда.

Жестоки напади за заузимање авалских положаја почели су 15 октобра, а 16 октобра увече морале су се јединице Одбране Београда повући на положаје Парцански Вис—Ковиона—Крајкова Бара—Брестовик. Тога дана пропале су и велике наде команданта Одбране Београда полагане у противнапад, јер је врховна команда, због бугарског упада у Србију код Књажевца, била приморана да одмах упути тамо Моравску дивизију II позива. Продужујући надзирање, 3 армија је избила 17 октобра на линију Велика Моштаница—железничка станица Рипањ—Врчин—Заклопача и, после десетодневних огорчених борби, изишла из окуке Саве и Дунава код Београда. Тиме је обезбедила слободан прелаз преко Дунава и транспорт оружја и муниције Бугарској и Турској. Повлачење, у овој кобној години, српских армија и на осталим фронтима омогућило је и употребу железничког саобраћаја и веза преко Ниша са Бугарском.

Тиме је и завршена београдска операција, испуњена многобројним неравним борбама, карактеристичним по томе што је непријатељ, да би се осветио за претрпљене поразе у 1914 години и подигао свој углед, увек осигуравао успех надмоћношћу, нарочито своје артиљерије (преко 300 топова, хаубица и мерзера). Јединице Одбране Београда, навикнуте на успехе у борбама 1912—1914 године, дале су све од себе, али се нису могле супротставити много надмоћнијим непријатељским снагама, које су на једног српског војника имале своја четири, а на један српски топ девет својих топова.

Београд је доживео поновну окупацију и три године преживљавао тешке дане, све до новембра 1918, кад су га, у победоносном маршу, после слома Солунског фронта, ослободиле српске трупе.

Потпуковник
Димитрије Трифуновић

ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА 1944 ГОДИНЕ

СРЕДИНОМ 1944 ГОДИНЕ, НА СВИМ ФРОНТОВИМА ЕВРОПСКОГ РАТИШТА САВЕЗНИЦИ СУ ПОСТИГЛИ ВЕЛИКЕ СТРАТЕГИСКЕ УСПЕХЕ; ОТПОРНА СНАГА ЊЕМАЧКЕ АРМИЈЕ НА ИСТОЧНОМ ФРОНТУ, У ФРАНЦУСКОЈ И У ИТАЛИЈИ БРЗО ЈЕ СЛАВИЛА. НА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ РАТИШТУ СИТУАЦИЈА ЈЕ БИЛА ТАКОЂЕ ВРЛО ПОВОЉНА: УПОРЕДО СА ЈАЧАЊЕМ НАШИХ СНАГА И СТВАРАЊЕМ СВЕ ВЕЋЕГ БРОЈА ДИВИЗИЈА РАСЛА ЈЕ И НАША СЛОБОДНА ТЕРИТОРИЈА; ВЕЛИКИ БРОЈ НАШИХ ДИВИЗИЈА УТРОЖАВАО ЈЕ НЕ САМО ОКУПАТОРСКЕ И КВИСЛИНСКЕ СНАГЕ НА НАШЕМ ТЛУ НЕГО ЈЕ ДОВОДИО У ПИТАЊЕ И САМО ИЗВЛАЧЕЊЕ ЊЕМАЧКИХ СНАГА ИЗ ГРЧКЕ.

ПОСЛИЈЕ НИЗА УСПЈЕШНИХ ОПЕРАЦИЈА ИЗВОЂЕНИХ У ЦИЉУ ОСЛОБОЂЕЊА СРБИЈЕ И НАШЕГ ГЛАВНОГ ГРАДА, ДО

краја септембра била је створена велика слободна територија у Западној Србији, Шумадији, Топлици и Источној Србији. Непосредно прије почетка борби за ослобођење Београда наше снаге у Србији биле су груписане у двије армијске групе. Прва армијска група, у чијем су саставу били 1 пролетерски и 12 корпус, била је усмјерена за дејство према Београду, а Друга армијска група, коју су сачињавали 13 и 14 корпус, имала је задатак да са 13 корпусом, јужно од Ниша, затвара моравски правац, а са 14 корпусом, у Источној Србији, да садејствује совјетским снагама из Бугарске и Румуније при прелазу границе и форсирању Дунава.

Пошто је, почетком октобра, била спремна за дејство према Београду, Прва армијска група оријентисала је 12 корпус на правац Обреновац—Београд, а 1 пролетерски корпус на правац Младеновац—Београд, ради заједничког дејства са дијеловима Совјетске армије.

Десетог октобра, све дивизије 1 пролетерског корпуса биле су у додиру са непријатељем, и то у овом распореду: 21 српска дивизија — у покрету према Великој Плани; 5 крајишка дивизија — на просторији Паланка, Младеновац; 1 пролетерска дивизија — око Младеновца; 6 пролетерска дивизија — на просторији Губеревац, Барајево, Мељак, а 17 источnobосанска дивизија — сјеверно од Крагујевца. Шеснаеста и 36 војвођанска и 11 крајишка дивизија 12 корпуса биле су распоређене према Обреновцу, а 28 славонска дивизија — на просторији Уб, Коцељево.

Четврти оклопни корпус Совјетске армије (приближно двије мотострељачке бригаде, до двије бригаде тенкова, 4—6 артиљериских пукова — рачунајући и минобацаче — и остала ојачања), последије заједничког дејства са јединицама 68 стрељачког руског корпуса и са нашим 14 корпусом у Источној Србији, избио је, 11 октобра, у рејон Велике Плана, Паланке и Наталинаца, гдје су се већ налазиле наше јединице. Последије тога, јединице 68 стрељачког корпуса скренуле су на правац Крагујевац—Ранковићево.

Главни задатак 4 оклопног и 68 стрељачког корпуса, који су наступали јужно од Дунава, био је обезбјеђење бока главних снага Совјетске армије које су наступале преко Румуније и Мађарске. Извршавајући овај задатак, оне су помогле нашој Армији у ослобођењу Србије и Београда, али је последије ослобођења нашег главног града обезбјеђење лијевог бока и крила јединица III украјинског фронта у Мађарској у цјелини преузела на себе наша Армија.

Народни херој
ПЕКО
ДАПЧЕВИЋ,
генерал-
пуковник,
командант
I армијске групе
у Београдској
операцији

Све њемачке снаге у Србији припадале су армиској групи „Фелбер“. Када је одбранбени фронт Нијемаца у Источној Србији био (9 октобра) сломљен, њихове снаге повлачиле су се у двије раздвојене групе: сјеверна (према Пожаревцу) — 1 брдска дивизија и 2 пук „Бранденбург“, а јужна (према Крагујевцу) — 749 пук 117 ловачке дивизије, 14 пук 7 SS „Принц Еуген“ дивизије и дијелови 1 пука „Бранденбург“. Све ове снаге имале су задатак да оперативно садејствују јединицама за одбрану Београда, односно да ојачају његову одбрану. Услијед продора руских снага из Румуније и Бугарске и раздвајања њемачких снага, сјеверној групи је успјело да се повуче према Београду, а јужна је била набачена према Крагујевцу. У тој ситуацији, њемачки командант Југоистока, фелдмаршал Вајкс, наредио је да све њемачке снаге сјеверно од линије Петровац—Паланка—Младеновац уђу у састав 2 оклопне армије и да до крајњих могућности бране Београд, а снаге јужно од те линије да уђу у састав новоформираног 34 армиског корпуса. Тај корпус, потчињен Групи армија „Е“, имао је задатак да се прикупи у простору Крагујевац, Краљево и помогне повлачење ове групе из Грчке и Македоније на сјевер. Фелдмаршал Вајкс имао је намјеру да са снагама 2 оклопне армије организује даљи отпор у ширем рејону Београда и тиме створи вријеме да Група армија „Е“ изврши продор ка Београду и на тај начин скрати, али и стабилизује, свој фронт јужно од Дунава, долином Велике и Западне Мораве преко Санџака и Црне Горе до Јадранског Мора.

У саставу њемачких снага које су учествовале у одбрани Београда нашле су се многобројне и разнолике јединице: 5 полициски мотопук и 696 мотобатаљон пољске жандармерије — у рејону Обреновца; један батаљон 734 пука 117 дивизије, батаљон бјелогардиста, допунски батаљон 7 SS дивизије и једна чета тенкова — у рејону Моштаница, Мељак, Гунцати; 117 ловачка дивизија без 749 пјешадиског пука, већи дио 1 и 2 полициског пука, 5 пук за заштиту железница, 28 ландесшвицен батаљон, 1 рударски батаљон из Костолца и 1 батаљон Руског заштитног корпуса — на просторији Авала, Љута Страна, Младеновац; 2 батаљон 2 полициског пука — у рејону Смедерева; 2 батаљон 18 полициског пука — код Гроцке и Ритопека; тзв. Српски добровољачки корпус — у рејону Смедерево—Раља—Београд; 440 тврђавска бригада и 38 противавионски пук — у ужем рејону Београда; на Бановом Брду — 549 и 566 артиљериски

дивизиони; на Дедињу и Бањици — артиљериска група из 2 оклопне армије; на Ади Циганлији и Бежаниској Коси — 4 артиљериске групе из 2 оклопне армије; 1 брдска дивизија, 2 пук „Бранденбург“ и неки дијелови 3 полициског пука — у покрету из Источне Србије према Пожаревцу; 92 мотобригада — у покрету из Београда према Пожаревцу; борбена група „Фишер“ (14 пук 7 SS „Принц Еуген“ дивизије, 749 пук 117 ловачке дивизије и дијелови 1 пука „Бранденбург“ и Руског заштитног корпуса) — у рејону Крагујевац—Топола. Од 17 октобра, у борбама за Београд учествовала су још и два батаљона 750 пука 118 дивизије.

Укупна јачина Нијемаца износила је око 40—50 пјешадиских и 4 тенковска батаљона, 12 артиљериских дивизиона разних калибара земаљске артиљерије и 5 дивизиона противавионске артиљерије са осталим дијеловима.

По плану одбране, Нијемци су групним распоредом снага затварали све прилазе Београду. Спољна линија одбране наслањала се на Обреновац, Моштаницу, Рушањ, Ритопек и масив Авале, а испред те линије, као истурене тачке, брањени су Шабац, Младеновац и Смедерево. Непосредна одбрана града била је организована на линији Чукарица, Баново Брдо, Бањички Вис, Коњарник, Врачар. У унутрашњости града, као главна упоришта били су уређени: Железничка станица, блок зграда министарстава на углу Немањине и Кнеза Милоша улице, зграда Старог двора, хотел „Москва“, зграда биоскопа „Београд“, палата „Албанија“, зграде око Позоришног и Универзитетског трга, Народна скупштина, Поштанска штедионица, Бајлонова пијаца, Прва мушка гимназија и Завод за израду војне одјеће. Калемегданска тврђава и ужи рејон савског моста претстављали су посљедњи чвор одбране. Сем овога, на Бежаниској Коси и прилазима Земуну Нијемци су организовали јаке положаје да би спријечили форсирање Саве и наш продор у Сријем.

Београдска операција може се подијелити у три етапе:

Прва етапа трајала је од 11 до 14 октобра, тј. од поласка у напад наших и совјетских снага до избијања на главни положај њемачке одбране на периферији града. Та етапа је почела без претходног договора и општег заједничког плана штабова наших и совјетских трупа, зато што совјетска команда није пристала на такав план. Напротив, она је предузимала све мјере да се наше јединице разбију по мањим дијеловима и употребе за подршку совјетским

Народни херој
МИЈАЛКО
ТОДОРОВИЋ-
ПЛАВИ, члан
Савезног
извршног већа,
комесар
1 армијске групе
у Београдској
операцији

ђених објеката, а јака артиљериска ватра са Чукарице, Банова Брда и Аде Циганлије наносила им је губитке и знатно успоравала њихово наступање. Због свега овога свако село и свако упориште освајани су тешком борбом, јер се непријатељ жилаво бранио. Борба је била тим жешћа што није била тактички повезана са борбом јединица 1 пролетерског корпуса. Наиме, јединице 12 корпуса налазиле су се најближе непријатељским положајима, на ивици Београда, гдје су Нијемци имали јаче снаге, нарочито артиљерију, коју су врло добро употребљавали. Па ипак, њихова упорност није смањивала упорност јединица 12 корпуса. Тако су 13 октобра 1 и 2 бригада 16 војвођанске дивизије потисле противника до Макиша, гдје је, уз подршку артиљерије са лијеве обале Саве и са Банова Брда, давао снажан отпор и организовао чврсту одбрану. Двадесет осма славонска дивизија ушла је у Сремчицу и Кнежевац, а са 17 бригадом избила пред Жарково. У току даљих борби до Београда, дивизије 12 корпуса трпјеле су осјетне губитке од њемачке артиљерије са Банова Брда, Чукарице и Аде Циганлије. Тек после тешких борби и уз знатне губитке, 1 и 2 бригада 16 војвођанске дивизије сломиле су, 14 октобра, отпор Нијемаца у Макишу и избиле пред Чукарицу, а 17 бригада 28 славонске дивизије и 5 бригада 11 крајишке дивизије — пред Жарково. Истог дана, 36 војвођанска дивизија ослободила је Обреновац и одбацила непријатеља (5 полициски пук и батаљон Љотићеваца) преко Саве.

На десном крилу Прве армиске групе, 21 српска и 5 крајишка дивизија, на правцима Топола—Плана и Младеновац—Паланка, водиле су борбе против њемачких јединица које су отступале са Велике Мораве. Прва пролетерска дивизија са 1, 3 и 8 бригадом блокирала је излазе из Младеновца ка Тополи и Београду, а 6 личка пролетерска дивизија је са 2 бригадом избила до Барајева и са 3 бригадом до Сремчице. Око Тополе водиле су борбу 13 пролетерска и 10 крајишка бригада.

По преласку Велике Мораве и заузећу Велике Планае, дијелови 4 оклопног корпуса продужили су, у ноћи 10/11 октобра, наступање ка Паланци. Под њиховим притиском, један њемачки батаљон 1 полициског пука из Паланке извлачио се ка Младеновцу. Овај батаљон напала је, између жељезничких станица Кусадак и Ковачевац, 4 крајишка бригада и у ноћној борби успјела је да га потпуно разбије, нанијевши му ове губитке: 80 мртвих и 40 заробљених. Том приликом заплијењено је: 2 топа, више ауто-

Народни херој
БАНДИЋ
ДРАЖИЋ
пуковник,
командант
1. батальона
у Београдској
операцији

матског оружја, око 100 пушака и разне друге опреме. За то вријеме 1 крајишка бригада је чистила терен од Наталинаца ка Паланци и Великој Плани.

Ујутру 11 октобра јединице 4 оклопног корпуса извршиле су напад на Паланку, коју су остали да бране слабији дијелови Руског заштитног корпуса, и око 7 часова је заузеле. Истовремено је у Паланку стигао и батаљон 1 крајишке бригаде. Пошто су 5, 21 и 1 пролетерска дивизија очистиле простор између Паланке и Младеновца и Паланке и Тополе, 4 оклопни корпус оријентисао је главне снаге према Младеновцу, за наступање ка Београду, а 113 руска дивизија била је упућена према Крагујевцу да, са 17 босанском дивизијом, обезбјеђује борбу за Београд са тога правца. Истовремено је из 4 корпуса, преко села Азање и Колари, била упућена једна мотострељачка бригада ка Смедереву ради осигурања десног бока од њемачких снага које су се кретале ка Пожаревцу.

Крајем дана 11 октобра, дијелови 4 оклопног корпуса стигли су у село Кусадак, а дијелови 5 и 1 пролетерске дивизије држали су у блокади њемачке снаге у Младеновцу, и то: 3 пролетерска бригада — на јужној страни Младеновца; 8 црногорска бригада (са једним батаљоном) — у Влашком Пољу; 4 крајишка бригада — на источној страни Младеновца. Истовремено је 1 пролетерска бригада заузела жељезничку станицу Ђуринци и дејствовала до Раље, а 1 крајишка и 21 шумадиска бригада 5 дивизије биле су задржане на простору Кусадак, Азања, В. Крсна, док су 13 пролетерска и 10 крајишка бригада блокирале Тополу.

У ноћи 11/12 октобра, 4 крајишка (са два батаљона) и 3 пролетерска бригада извршиле су напад на Младеновац. Нијемци су пружали врло јак отпор 3 пролетерској бригади на јужној ивици и спријечили јој продор у град, али су зато батаљони 4 крајишке бригаде, са положаја код села Границе, продрли до центра града, гдје су вођене јаке уличне борбе. Међутим, око пола ноћи једна њемачка колона пука „Бранденбург“ са нешто тенкова, моторизованих топова и око педесет камиона војника, успјела је да са правца Раље продре у Младеновац и да појача одбрану. Због овога су се батаљони 4 крајишке повукли на положаје: село Младеновац, Границе.

Дванаестог октобра пре подне, јединице 4 оклопног корпуса почеле су приближавање Ковачевцу и Међулужју ради напада на Младеновац. Али, око подне, колона пука „Бранденбург“ из Младеновца извршила је код Међулужја

пробој кроз положаје 3 пролетерске бригаде, и пошто су јој уништени 14 камиона и 1 тенк и заплијењени осамнаест камиона¹, а, усто и имајући велик број погинулих и рањених, продужила је ка Тополи. Истовремено с овим, 5 дивизија је упутила 1 крајишку и 21 шумадиску бригаду ка М. Пожаревцу, селу Умчари и М. Орашје, ради овлађивања њемачким упориштима и онемогућавања жељезничког саобраћаја на прузи Пожаревац—Београд.

У току дана 12 октобра, 10 крајишка бригада, два батаљона 13 пролетерске и дијелови једног совјетског моторизованог пука извршили су напад на Тополу и до 14 часова, последице тешких борби, ослободили је. Након овога, 17 босанска дивизија је дефинитивно била оријентисана ка Крагујевцу.

Напад на Младеновац почео је у 15 часова: са два батаљона 4 крајишке бригаде — са положаја село Границе, село Младеновац; са једним батаљоном Совјетске армије — од Вел. Поља дуж жељезничке пруге; са 3 пролетерском бригадом — са положаја Међулужје—Бела Клада. Послије двочасовне борбе, Нијемци су били брзо протјерани са источне стране у центар града, одакле су пружали живав отпор. Око 17 часова, 3 пролетерску бригаду подржали су у нападу и дијелови 14 мотострељачке бригаде и дивизион артиљерије, који су пристизали из Тополе. Нијемци су пружали јак отпор, а потом су, под заштитом мрака, предузели извлачење ка Раљи, претрпивши осјетне губитке, док је 4 крајишка бригада, због неусклађеног садејства, имала 7 мртвих и 15 рањених од руске артиљерије. По ослобођењу Младеновца настављено је чишћење околног терена и гоњење разбијених њемачких дијелова ка Раљи. Још у току ноћи, 1 пролетерски корпус је избио на ријеку Раљу, у висину 12 ударног корпуса. Пошто се 6 личка пролетерска дивизија на лијевом крилу 1 корпуса својим дејством ширила према западу и тиме сужавала зону дејства 12 корпуса, штаб Прве армиске групе је 13 октобра за границу зоне дејстава између 1 и 12 корпуса одредио Топчидерску Реку. Тринаестог октобра ујутру фронт Прве армиске групе протезао се линијом Мало Орашје, Мали Пожаревац, Раља, Барајево, Мељак, Велика Моштаница, ријека Сава. Овога дана њемачка 1 брдска дивизија и 2 пук „Бранденбург“, фронтално потискивани од дијелова 23 и 25 српске дивизије,

¹ Ове камионе одузеле су од 3 пролетерске бригаде совјетске јединице истога дана када су заједнички напали Младеновац.

Народни херој
САВО
ДРЂЕВИЋ,
генерал-по-
пуковник,
начелник
штаба
1 врсне
групе
у Београдској
операцији

пристизали су у рејон Пожаревца. Њима усусрет били су упућени из Београда 92 моторизована бригада и 2 батаљон 18 полициског пука, правцем Гроцка—Смедерево—Пожаревац, ради прихвата, лакшег пробијања ка Београду и спајања са снагама које су гу браниле. Пошто су ове њемачке снаге могле да угрозе десни бок и позадину Прве армиске групе и 4 оклопног корпуса, Врховни штаб је наредио да се 23 српска дивизија са десне пребаци на лијеву обалу В. Мораве и упути у простор Врчин, а штаб Прве армиске групе је наредио да, поред 21 српске дивизије, оријентисане на овај правац, и 5 крајишка дивизија упути једну бригаду ка Смедереву, ради садејства совјетској моторизованој бригади.

Тринаестог октобра ујутру продужено је наступање 1 пролетерског и 4 оклопног корпуса ка Београду, и то: 5 крајишка дивизија правцем Врчин—Лештане—Велики и Мали Мокри Луг, а 1 бригада ка Смедереву; 1 пролетерска дивизија и 4 оклопни корпус друмом Раља—Авала—Београд; 6 пролетерска дивизија правцем Рипањ—Рушањ—Ресник—Топчидер, а 21 српска дивизија, као резерва Армиске групе, требало је да се задржи на простору Бели Поток, Зуце, Лештане. Према овим нашим и руским снагама стајале су: њемачка 117 ловачка дивизија без 749 пјешадиског пука, већи дио 1 и 2 полициског пука, 5 пук за заштиту жељезница, 282 ландесшпицен батаљон, 1 рударски батаљон из Костолца, 1 батаљон Руског заштитног корпуса и дијелови Српског добровољачког корпуса. Нијемци су покушали да задрже наступање испред Раље, на Парцанском Вису, у Рипњу, Рушњу и на Авали, али у томе нису успјели.

Прва пролетерска дивизија, са 1 и 8 бригадом у I ешелону, и 14 мотострељачка бригада 4 оклопног корпуса наступале су дуж друма за Авалу. Прва пролетерска бригада са два батаљона, подржана са неколико тенкова, последије краће али јаче борбе овладала је Раљом, а 8 бригада Парцанским Висом. Крајем дана бригаде су овладале и Рипњем и предњим дијеловима избиле у висину Авале, гдје су биле задржане од дијелова 117 ловачке дивизије. Кад је пао мрак, испред Авале су се прикупљали 14 совјетска мотострељачка бригада и артиљериски пукови. Шеста пролетерска дивизија, са 2 и 3 бригадом у I ешелону, наступала је западно од друма за Београд, а 2 личка бригада, у садејству са 1 пролетерском, ослободила је Рипањ. Њен 3 батаљон продужио је гоњење разбијених Нијемаца и до краја

дана продро у Ресник, а 3 личка бригада продрла је у Рушањ. У ноћи 13/14 октобра, послје ефикасне артиљериске припреме и снажног намета дијелова 1 пролетерске, 21 српске и 14 совјетске мотострелачке бригаде, била је заузета Авала, а одмах потом, у јутарњим часовима и Кумодраж. На десном крилу Армиске групе, 5 крајишка дивизија, пошто је ослободила Умчаре и М. Пожаревац, у току 13 октобра задржала се на простору Мало Орашје, Умчари, Мали Пожаревац. Прва крајишка бригада је у селу Петријеву ухватила везу са совјетском мотострелачком бригадом, која се налазила на положајима сјеверно од села Вучак, и заједно с њом извршила напад на Смедерево.

Заузимањем Авале, последњег њемачког упоришта спољне одбране Београда, било је омогућено брзо наступање нашим снагама ка Београду. Прва пролетерска дивизија и јединице 4 оклопног корпуса наступале су ка Бањици. Прва и 8 пролетерска бригада, подржане совјетским тенковима и артиљеријом, ломиле су узастопне покушаје Нијемаца да организују јачи отпор. Прва пролетерска бригада, у силном налету, већ око 5 часова избила је пред Бањицу, гдје се развила за напад. У споразуму са претходницом 4 оклопног корпуса, 1 пролетерска бригада је, уз подршку 10 лаких тенкова, минобадача и артиљерије, извршила напад на Бањички Вис. У врло жилавој борби, у којој су Нијемци пружали јак отпор, она је успјела да га заузме. Потом су они ангажовали своје ближе резерве, које су, уз подршку снажне артиљериске ватре, извршиле противнапад и успјеле да зауставе наше даље наступање до доласка осталих јединица.

Осма црногорска бригада наступала је правцем Пиносава—Ресник—Раковица—Дедиње. Око 5 часова, у селу Пиносави један батаљон 117 ловачке дивизије, ојачан са 9 топова, пружао је врло јак отпор. Међутим, вјештим маневром и смјелим налетом, непријатељ је био потпуно разбијен и протјеран у правцу Ресника. Бригада је заплијенила свих девет исправних топова и разнo друго наоружање и опрему. Даље наступање вршено је упоредo са 2 и 3 личком бригадом 6 пролетерске дивизије. Око 7 часова, 2 и 3 личка бригада заузеле су Ресник, потом Кијево и Кнежевац и, уз садејство једног совјетског батаљона пјешадије и нешто артиљерије, продужиле су ка Миљаковцу и В. Забрану, гдје су наишле на врло јак отпор Нијемаца. Осма црногорска бригада напала је Раковицу, успјела да Нијемце сатјера у фабрику авиона, у којој их је послје једночасовне

оштре борбе потпуно ликвидирала, а потом је продужила ка Дедињу. На положајима Миљаковац, В. Забран, 2 и 3 личка бригада, уз садејство једног совјетског батаљона и нешто артиљерије, послје краће борбе сломили су отпор Нијемаца и до 18 часова протјерале их ка Кошутњаку и Топчидеру. Пета крајишка дивизија (без 1 бригаде) наступала је правцем М. Иванча—Врчин—Лештане—В. Мокри Луг. Међутим, услјед велике дужине пута и замора, само је 4 бригада до 20 часова 14 октобра стигла у Мали Мокри Луг, а 10 и 21 бригада су у то вријеме стигле до села Лештане. Прва крајишка бригада се у селу Петријеву споразумјела са совјетском мотострељачком бригадом о нападу на Смедерево. Напад је имала да изведе 1 крајишка бригада са два батаљона, с тим да је са положаја Камен подржавају двије батерије топова и минобацача и 2 тенка, дуж друма Гроцка—Смедерево. Напад је почео у 7 часова са положаја Провалија, Карађорђево Брдо, Лештар. Други батаљон 18 полициског пука, који је 92 мотобригада оставила за одбрану Смедерева, а она продужила ка Пожаревцу, усусрет 1 брдској дивизији, под притиском 1 крајишке био је принуђен да напусти положаје и да се повуче у град. Први и други батаљон продрли су у центар града, гдје су били заустављени унапријед добро припремљеном ватром. Нијемци су до 12 часова вршили четири пута јуриш у намјери да истјерају 1 и 2 батаљон из града, али нису успјели. Око подне, у борбу је био упућен и 3 батаљон 1 крајишке бригаде. Међутим, око 16 часова, из правца Пожаревца стигло је Нијемцима појачање око једног батаљона, ојачаног тенковима. Услјед надмоћности непријатеља, 1 крајишка бригада била је приморана да се повуче на косе јужно од града, на Лештар и Карађорђево Брдо. Пред главнином њемачке групације која је долазила од Пожаревца, а коју су сачињавале: 1 брдска дивизија, 92 моторизована бригада, 2 пук „Бранденбург“ и дијелови 3 полициског пука, 1 крајишка бригада повукла се од Смедерева ка селу Пударци и Гроцкој.

Двадесет трећа српска дивизија пристизала је овога дана у простор Велике Мораве, а 21 дивизија се померила на простор Бели Поток, Зуце, Лештане.

Пред крај дана 14 октобра, избијањем на линију Велики Мокри Луг, Бањица, Кнежевац, Макиш, завршено је подилажење Прве армиске групе и 4 оклопног корпуса њемачким положајима за непосредну одбрану Београда. Наше снаге биле су у овом распореду: 5 крајишка, 1 пролетерска,

6 пролетерска, 11 крајишка, 28 славонска и 16 војвођанска дивизија у I ешелону; главнина 4 оклопног корпуса била је дуж Авалског друма према Бањичком Вису, а слабији дијелови били су на правцу 5 и 6 дивизије. У резерви и према Смедереву била је 21 дивизија, а 36 војвођанска дивизија била је задржана на просторији Обреновца. Непријатељске снаге које су се повлачиле пред нашим и руским јединицама знатно су ојачале непосредну одбрану Београда на Чукарици, Банову Брду, Дедињу, Вождовцу, Коњарнику и Великом Врачару. Нијемци су имали задатак да бране Београд по сваку цијену и да својом одбраном створе потребно вријеме до доласка из правца Смедерева: 1 брдске дивизије, 92 мотобригаде, 2 пука „Бранденбург“ и дијелова 1, 2, 3 и 18 полициског пука. У овом циљу најављено им је било и појачање 118 дивизијом, која је са Јадрана била хитно упућена ка Београду.

Као што се види, у току ове етапе постигнути су крупни успјеси: разбијени су, а дијелом и уништени, предњи дијелови непријатеља на свим правцима према Београду; у силовитом паљету са полазних рејона Обреновац—Младеновац, наше су дивизије, послје четири дана борбе, избиле истовремено са совјетским моторизованим колонама на прилазе Београду, пред главне положаје њемачке одбране. Захваљујући таквом елану, њемачке јединице из Смедерева нису успјеле да уђу у град пре наших снага и да ојачају његову одбрану. Њемачко командовање није више могло исправити своју гријешку и заблуде у погледу спремности наших дивизија. На нашој страни, између Крагујевца и Београда, била је створена велика слободна територија и чврсто обезбијеђена наша главнина од евентуалног продора њемачких снага са југа. Народ Шумадије свестрано је помагао својој војсци и јачао њене редове стотинама нових бораца. Најзад су били пропали нелојални и несавезнички планови совјетске команде да се још у овој етапи битке за Београд Југословенска армија доведе у подређену улогу. Совјетско командовање је погрешно предвиђало да ће наићи на слаб отпор Нијемаца, па је тако и планирало да само његове јединице заузму град, да би се Совјетска, а не Југословенска армија пред историјом афирмирала као ослободитељица Београда.¹⁾ Али оно се озбиљно преварило. На-

¹ Какав је био договор између наше и совјетске команде види се из депеше Врховног штаба од 5 октобра 1944 године. У њој стоји: „...Наша је жеља, а и Руси су тога гледишта, да у Београд уђу прво наше јединице...“ Ово исто понављено је и у Депеши Врховног ко-

равно, одсуство заједничког плана садејства осјећало се у току читаве прве, а дијелом и друге етапе операције.

Друга етапа обухвата период борби у самом Београду од 14 до 18 октобра и разбијање њемачких снага са правца Смедерева, када је стварно и пала одлука у бици за Београд (прилог 11 и 12).

Штаб Прве армиске групе издао је, после подне 14 октобра, своју историску заповијест О.Бр. 89 за напад на Београд. У уводном дијелу њеном стоји: „Послије спајања са совјетским трупима и заједничког чишћења непријатељских упоришта од Тополе до Београда, наше јединице се налазе заједно са једним совјетским мотомеханизованим корпусом на прилазима главног града наше отаџбине. Наш корпус (мисли се на I пролетерски, чији је штаб уједно био и штаб Армиске групе — прим. С. Д.) и јединице XII корпуса добили су задатак да заједно са мотомеханизованим јединицама корпуса Црвене армије ликвидирају њемачке окупаторске трупе и њихове помагаче у Београду. Ми данас извршавамо историску задаћу у овоме рату тиме што главни град наше отаџбине ослобађамо њемачко-фашистичког ropcтвa и недићевско-четничке издаје и враћамо га своме народу и отаџбини“ (подвукао С. Д.).

Напад је изведен 14 октобра главним правцима са четири колоне. Прва колона, коју је образовао 12 корпус, напала је, са двије дивизије у I и једном дивизијом у II ешелону, правцем Баново Брдо—Михајловац—Железничка станица—Савско пристаниште. Тридесет шеста војвођанска дивизија била је задржана за блокирање Обреновца и обезбјеђење са тог правца. Друга колона, коју је образовала 6 пролетерска дивизија I корпуса, напала је правцем Топчидер—Војна болница—Улица маршала Тита—Кнез Михаила улица—Горњи град. Прва пролетерска дивизија I корпуса, као трећа колона, напала је правцем Бањица—Дедиње—Булевар ослобођења—Улица пролетерских бригада—Дечанска улица—Калемегдан, а 4 колона, тј. 5 крајишка дивизија I корпуса, правцем: Булевар Револу-

манданта од 13 октобра у којој се каже: „Код мене се налази официр за везу из штаба Толбухина. Договорили смо се да наше трупе прве уђу у Београд, или барем заједно.“ Такав је био договор, а у пракси се, што се тиче совјетског командовања, радило сасвим супротно.

луције—Улица 27 марта и, даље, Улица цара Душана. Двадесет прва српска дивизија 1 корпуса образовала је општу резерву на просторији Бели Поток, Зуце, Лештане и служила за обезбјеђење правца од Смедерева; 4 оклопни корпус совјетске армије дејствовао је углавном на правцу прве, а дијелом и на правцима 5 и 6 дивизије, подржавајући наше стрељачке јединице артиљеријом и тенковима. На правцу дејства 12 корпуса није било совјетских дијелова.

Напад на одбрану на прилазима града почео је 14 октобра послје подне, по реду пристизања појединих колона. Прво је почела напад 1 пролетерска дивизија уз подршку једног артиљериског пука и једне совјетске тенковске бригаде. Око 15 часова, 8 црногорска бригада, у садејству са нешто тенкова и артиљерије, извршила је напад на Дедиње, које су Нијемци жестоко бранили. Око 16 часова ступила је у напад и 1 пролетерска бригада, подржана 3 бригадом, преко Бањичког Виса десним крилом ка касарнама, а лијевим ка Дедињу. Развиле су се јаке борбе на Бањичком Пољу. Њемачка пешадија, у солидно израђеним рововима, подржана тенковима и прецизном артиљериском ватром, пружала је јак отпор. Око 20 часова он је, услијед јаког напада 1 пролетерске дивизије и подршке совјетских тен-

Прва
пролетерска
бригада
на Дедињу

кова и артиљерије, био потпуно сломљен, и све касарне и Дедиње били су ослобођени. Одмах потом продужено је наступање према Аутокоманди и Тргу Димитрија Туцовића. Иако су се Нијемци жилаво бранили код Аутокоманде, Жељезничке болнице, у Делиградској улици и Карађорђевог парку, ипак су морали поклекнути пред незадржљивим јуришима наше пјешадије, које су подржавали тенкови и артиљерија. Ујутру, 15. октобра, 1. и 8. бригада 1. пролетерске дивизије избиле су пред Трг Димитрија Туцовића.

Из Булевара ослобођења, 1. пролетерска бригада се рокирала удесно до Улице 27. марта и Булевара Револуције, одакле је, у тешким уличним борбама, за сваку кућу, уз подршку совјетских тенкова, до пада мрака продрла до Народне скупштине. Осма црногорска бригада успјела је, после јаких борби, да заузме Трг Димитрија Туцовића и одакле је наступила Улицом пролетерских бригада ка Старом двору, који је на крају дана заузела.

Шеста пролетерска дивизија почела је око 18 часова напад са 2. и 3. бригадом у правцу Топчидера. Око Жељезничке станице су обе бригаде наишле на врло јак отпор, који је у 20 часова био потпуно сломљен. Нијемци су морали отступити ка Чукарици, пошто су претходно запалили сла-

Поред
заплењеног
немачког топа
на улазу
у Кошутњак

Немци беже

галиште муниције. Ујутру 15 октобра, 6 пролетерска дивизија је продужила наступање преко Топчидерског Брда и избила до „Мостара“, одакле је, уз појачани отпор Нијемаца, наступала Сарајевском и Милоша Великог улицом до испред зграда министарстава, из којих су утврђени Нијемци јаком ватром спријечавали сваки прилаз. Око 18 часова, из 1 личке бригаде упућен је 2 батаљон на Чукарицу, гдје су вођене врло јаке борбе. На лијевом крилу, на правцу Баново Брдо—„Мостар“—Железничка станица, 12 корпус продужио је напад са 1 и 2 војвођанском бригадом према Чукарици, са 5 козарачком бригадом 11 крајишке дивизије на западни део села Жаркова, а са 17 бригадом 28 славонске дивизије на источни део. Њемачки положаји и код Чукарице и код Жаркова били су врло јако брањени, а поред тога њихову одбрану снажно је подржавала артиљерија са Аде Циганлије и Бежаниске Косе. Због тога су јединице 12 корпуса, без подршке артиљерије и тенкова, наступале спорије и уз веће губитке. Да би се избјегла артиљериска ватра, пришло се ноћном нападу. Са падом мрака 14 октобра, 17 славонска бригада са правца Кнежевца напала је источни део Жаркова. Јак отпор Нијемаца, са добро организованом ватром, зауставио је 17 бригаду на самој ивици села. Борбе су во-

ђење до пола ноћи, али без резултата. Западни дио Жаркова нападала је 5 козарачка бригада 11 дивизије. Борбе су трајале цијелу ноћ, праћене наизмјеничним нападима и противнападима, али без неког резултата. Око 6 часова 15 октобра 5 бригада повукла се на полазне положаје.

На крајњем лијевој крилу, 1 и 2 војвођанска бригада извршиле су у ноћи 14/15 октобра напад на Чукарицу. Жестока и упорна борба вођена је све до ујутру, када је 2 батаљон 2 бригаде успио да изврши продор кроз немачке положаје и избије на саму Чукарицу. Нападом из позадине на ровове и бункере створена је у прво вријеме паника код Нијемаца, који су почели да напуштају предње ровове. Међутим, непријатељ се брзо средио и организовао противнапад, али се 2 батаљон прикупио и, пружајући жилав отпор и уз највеће пожртвовање, одбио све противнападе. У том међувремену, 1 војвођанска бригада искористила је већ створену брешу и, ојачана са два батаљона 2 бригаде, продрла на Чукарицу. Нијемци су постепено били потискивани и натјеривани на одбрану око школе, фабрике шећера, цркве и тунела, одакле су се упорно бранили. У току дана, из Жаркова, из 12 крајишке бригаде 11 дивизије упућен је на Чукарицу један батаљон који је садејствовао Војвођанима у нападу на школу, а из 1 личке пролетерске бригаде је око 18 часова упућен 2 батаљон, који са правца фабрике шећера успијева да сатјера Нијемце у тунел. Отпор непријатеља није нимало попустио, а придошло појачање са Банова Брда пружио му је наду да се може дуже одржати.

За то вријеме обновљени су напади на Жарково од стране 5 козарачке и једног батаљона 21 славонске бригаде (она је смијенила 17 бригаду), које је сада подржавала једна совјетска батерија топова придата 12 корпусу. Око подне извршен је јуриш. У жестоких борбама прса у прса Нијемци нису више могли одољети силовитом нападу Козарчана и Славонаца и били су приморани да се повуку из Жаркова. Двадесет прва славонска бригада убацила је у борбу још два батаљона, који су, заједно са 5 козарачком бригадом, гонили Нијемце у стопу, и то 5 бригада у правцу Банова Брда, а 21 бригада ка Кошутњаку. Двадесет прва бригада је преко Кошутњака продрла до Топчидера, а потом преко „Мостара“ у Штросмајерову, Сарајевску и Кнеза Милоша улицу. Пета козарачка бригада је из сјеверног дијела Жаркова припремала напад на Баново Брдо, које је бранио 1 батаљон са око 300 Нијемаца, ојачан батеријом

од 6 противавионских топова. Око поноћи 15/16 октобра, 5 козарачка бригада извршила је јуриш и потпуно разбила њемачки батаљон, који је изгубио око половину свог људства. Разбијени, Нијемци су бежали ка Чукарици остављајући на Банову Брду исправних шест противавионских топова, два противавионска митраљеза, два вагона артиљеријске и митраљеске муниције и другу опрему. Послије ове борбе, 5 бригада је са дијелом снага остала на Банову Брду, а са дијелом на Чукарици. По паду Банова Брда, положаје на Чукарици преузима 17 славонска бригада и 3 батаљон Бродске бригаде, а 2 и 1 војвођанска бригада (без једног батаљона) врше продор Штросмајеровом улицом и, сламајући упорну одбрану противника, избијају пред Жељезничку станицу.

На крајњем десном крилу Прве армиске групе, 14 мотострељачка совјетска бригада је са 4 батаљоном 4 српске бригаде и једним совјетским батаљоном из Кумодража 14 октобра око 18 часова напала Велики, а потом и Мали Мокри Луг. Из Малог Мокрог Луга, 14 мотострељачка бригада покушала је да продре преко Лаудонова шанца и Коњарника до Цветкове Механе. Међутим, отпор Нијемаца на Коњарнику био је врло јак и бригада је одустала од напада на том правцу, већ је преко Миријева, са 4 батаљоном 4 српске бригаде, напала Велики Врачар. До 22 часа напад и на овом отсјеку није устио и бригада је морала сачекати долазак 5 крајишке дивизије.

Око 23 часа 14 октобра, 4 крајишка бригада 5 дивизије извршила је са положаја Мали Мокри Луг напад на њемачке положаје код Лаудонова шанца. Два батаљона успјела су, послије јаких борби, да продру преко Коњарника до Цветкове Механе, али су ту добро организованом њемачком одбраном били заустављени. Четрнаеста совјетска мотострељачка бригада са 4 батаљоном 4 српске бригаде повукла се са Великог Врачара и преко Коњарника кренула преко Вождовца ка Аутокоманди и Карађорђевог парку, гдје су се налазиле јединице 1 пролетерске дивизије и дијелови 4 оклопног корпуса. Због ослабљеног притиска према Великом Врачару, Нијемци су прикупили снаге и од Цветкове Механе извршили, 15 октобра око 3 часа, противнапад и одбацили 4 крајишку бригаду на западне косе Малог Мокрог Луга.

Око 8 часова 15 октобра, 4 крајишка бригада пробила је са једним батаљоном њемачке положаје сјеверно од Великог Врачара и, преко Карабурме, избила до жељезничке

станице Дунав, коју је заузела заједно са околним зградама. Два батаљона 4 бригаде, послје тешких борби, успјела су да са Коњарника и Стојичина Брда пробију њемачке положаје на Лаудонову шанцу, а потом скрше и отпор код Цветкове Механе и у даљем продуже Булеваром Револуције. Код школе Војислава Илића спојили су се са дијеловима 14 мотострелачке бригаде, који су Јужним булеваром наступали ка Цветковој Механи. Затим су заједно продрли до Техничког факултета и у току дана, са 4 батаљоном 4 српске бригаде, очистили цио простор између Булевара Револуције и Дунава, до линије Технички факултет, железничка станица Дунав, и послје тешких борби заузели Велики Врачар. За ово вријеме, 1 батаљон 4 крајишке бригаде налазио се у захвату друма у Малом Мокром Лугу и обезбјеђивао правац од Болеча.

Док је главнина Прве армиске групе у току 15 октобра, заједно са тенковским јединицама 4 оклопног корпуса и уз снажну подршку артиљерије, водила успјешне борбе у Београду, њемачке снаге које су наступале од Смедерева покушале су да се пробију у град. Ујутру 15 октобра, Нијемци су испред Гроцке издвојили као претходницу до два ојачана батаљона са задатком да се пробију у град. Код Гроцке је око 12 часова ову колону-претходницу дочекао 4 батаљон 1 крајишке бригаде, који је ујутру рано са предњим дијеловима заузео Гроцку. Нијемци су око половину своје претходнице упутили према Београду, а са другим дијелом снага ступили у борбу да ослободе и обезбиједи комуникацију Гроцка—Болеч. Пошто на комуникацији Гроцка—Мали Мокри Луг тада још није било јединица 21 српске дивизије, њемачка претходница је, око 13 часова, неометано стигла до Малог Мокрог Луга, гдје ју је дочекао из засједе 4 батаљон 4 крајишке бригаде. Изненадна и снажна ватра батаљона потпуно је обезглавила Нијемце. Колона је била потпуно разбијена, и само је мањим дијеловима успјело да се врате у Гроцку. Тако је команда њемачке групе код Смедерева направила и другу тешку гријешку, јер је, умјесто довољно јаког ешелона за пробој и непосредну помоћ главнине, упутила слабу претходницу, која је доживјела потпун пораз.

Петнаестог октобра по подне, из правца Смедерева наступила је главнина њемачких снага ка Гроцкој; мањим снагама биле су ојачане јединице што су водиле борбу против 4 батаљона 1 крајишке бригаде. Он је морао напустити Гроцку и повући се у састав бригаде, која је држала поло-

жаје Циганско Брдо, Умка, Караула, Липска Раван. Са ових положаја, 1 крајишка бригада, ојачана са 4 тенка и 6 совјетских топова, вршила је нападе у току дана и у ноћи 15/16 на колоне између Гроцке и Брестовика, али без већег успјеха. Једна совјетска мотострељачка бригада и два батаљона 2 пролетерске бригаде водили су борбе, 15 октобра од 15—18 часова, против побочница у Заклопачи. Када су Нијемци заузели Гроцку и издужили се до Болеча, издвојили су поново претходницу, али сада јачине око једног пука са артиљеријом и тенковима и упутила је са задатком да се пробије у Београд. Међутим, штаб Прве армиске групе већ је имао јасне податке о снази и намјерама ове њемачке групације, па је, око 15 часова, оријентисао 21 дивизију на правац према Смедереву, и она је овако посјела положаје: 5 бригада — Лештани, Забран, Бандера; 4 бригада — Мали и Велики Мокри Луг. Двадесет прва шумадиска бригада била је у селу Кумодражу, а 2 пролетерска бригада (са главнином) — у Великом Мокром Лугу, одакле је продужила за Београд. Два батаљона била су у покрету из Болеча преко Лештана за Београд. У Малом Мокром Лугу била је задржана и 10 крајишка бригада 5 дивизије, а на Стојичину Брду био је један совјетски дивизион и 4 тенка.

Претходница (борбена група) главнине њемачких снага од Гроцке зауставила се око 17 часова на лијевој обали ријеке Болечице. Око 19 часова, послје дуже артиљериске припреме, ова борбена група наступала је дуж друма ка Малом Мокром Лугу. Западно од друма потисла је дијелове 5 бригаде и испред Малог Мокрог Луга, око 20 часова, наишла на три батаљона десете и један батаљон 4 крајишке бригаде. Развила се врло жестока борба. Борбена група била је ријешена да се по сваку цијену пробије у град и омогући својој главнини спајање са одбраном Београда. Снажним нападима, иако уз велике губитке, постепено је напредовала ка Малом Мокром Лугу, а затим успјела да овлада дијелом села у захвату друма. Код Стојичина Брда заплијенила је оруђа једног совјетског артиљериског дивизиона и одбацила наше јединице ка Великом Мокром Лугу. Са Стојичина Брда, Нијемци су, око пола ноћи 15/16, продужили у три колоне: ка Коњарнику, Булевару Револуције и преко Лаудонова шанца ка В. Врачару. Већ око један час 16 октобра јединице 10 крајишке и 10 српске бригаде поново су избиле на друм у Малом Мокром Лугу и тиме потпуно пресјекле њемачку борбену групу од њених снага у Болечу. Четврта српска бригада кренула је друмом ка ријеци Болечу.

чици и заузела положаје Кусак, Липовица, Калуђерица, а положаје Бандера, Забран, Лештане држала је 5 српска бригада. Овако отсјечена, њемачка борбена група, пошто на периферији града није ухватила везу са снагама које су браниле Београд, дијелом се задржала на Коњарнику и Великом Врачару, а са главном колоном продужила је ка Цветковој Механи. Овдје је наишла на 4 батаљон 4 српске бригаде, који је, у садејству са дијеловима 14 совјетске мотострељачке бригаде, извршио изненадни напад на њу и одбацио је, уз велике губитке, према школи у Војислава Илића улици, гдје се налазио један совјетски артиљериски дивизион. Баш у том времену, поред школе је улазио у Београд, из Кумодража, 3 батаљон 2 пролетерске бригаде, који је, видјећи ситуацију, одмах извршио напад на Нијемце и, уз помоћ артиљерије, поново их потиснуо ка Цветковој Механи. Они су неколико пута вршили противнападе, али су, опкољени са свих страна и без везе са својом главнином, убрзо били потпуно разбијени. Изгубљени и деморалисани, почели су се масовно предавати. У овој колони изгубили су око 1.500 војника, а само једна мала група се по подне извукла на Зелено Брдо.

Група Нијемаца са Коњарника, јачине око једне чете, повукла се ка Зеленом Брду, гдје је доцније прихватила разбијене групе које су се извлачиле од Цветкове Механе. На њих је по подне 16 октобра извршила напад 2 пролетерска бригада, која је била извучена из уличних борби у граду. Она је, уз подршку неколико совјетских тенкова, успјела да и ову групу разбије и највећи њен дио уништи. Мањи дијелови бјежали су ка Дунаву и селу Винчи.

Истовремено с овим борбама, њемачка колона, јачине око једног батаљона, која је преко Лаудонова шанца отишла на Велики Врачар, била је у најповољнијем положају и пружала најјачи отпор. Она је успјела да посједне и на брзу руку организује положаје на Великом Врачару и покушала да својом упорном одбраном омогући главним снагама из Болеча продор у Београд. Против ових снага била су извучена из града два батаљона 4 крајишке бригаде и извјесни дијелови 14 совјетске мотострељачке бригаде и упућени ка Звездари. Наши батаљони и совјетски дијелови су око подне почели напад, али до 16 часова нису имали успјеха. Тада је штаб 5 дивизије повукао из Великог Мокрог Луга 10 крајишку бригаду, која је посјела положаје од Гробља до Карабурме. Штаб Прве армиске групе, ради јачег обезбјеђења са правца од Смедерева и ликвидације њемачких група које

су се пробиле према граду, поред раније упућене 2 пролетерске, упутио је према Малом Мокром Лугу и 2 личку пролетерску и 13 пролетерску бригаду. У циљу подршке и ојачања одбране на овом правцу, совјетска команда је са своје стране упутила један батаљон 14 мотострељачке бригаде ка Лаудонову шанцу, а из правца Лештана пристигли су у Мали Мокри Луг дијелови 15 мотострељачке бригаде. Једна њена колона пошла је у обилазни маневар преко села Миријева, ради напада на Велики Врачар. На сјеверној ивици Миријева, она је ухватила везу са два батаљона 12 војвођанске бригаде, који су се из Баната пребацили преко Дунава код села Вишњице. Сем ових снага, штаб 5 дивизије упутио је и своју 21 српску бригаду, са положаја јужно од Великог Мокрог Луга ка Коњарнику и Зеленом Брду.

Чим је стигла 10 крајишка бригада на полазне положаје, заједно са 4 бригадом и уз подршку совјетске артиљерије и тенкова извршен је снажан напад на групу на Великом Врачару. Нијемци су брзо били разбијени и настављено је њихово гоњење и уништавање према Малом Мокром Лугу, које су вршиле 13 пролетерска и дијелови 21 српске бригаде. Групе које су бјежале према Миријеву и Великом Селу дочекали су и највећим дијелом уништили батаљони 12 војвођанске и колоне 15 совјетске мотострељачке бригаде.

Тако је пропао и овај озбиљнији покушај Нијемаца да са овом јаком борбеном групом изврше продор у Београд и омогуће главнини снага да се од Смедерева пробије у град. Очекујући њихове нове покушаје, штаб Прве армиске групе оријентисао је цијелу 5 крајишку дивизију према овој групацији, која се поставила у рејон Велики Врачар, Мали Мокри Луг, а 21 српска дивизија, ојачана 2 личком и својом 2 пролетерском бригадом, која је извучена из града, имала је задатак да по сваку цену онемогући продор ка Београду из правца Болеча. Да би се искључила могућност извлачења њемачке групације ка Обреновцу и Шапцу, 16 октобра по подне извучена је из уличних борби и 11 крајишка дивизија и упућена у рејон Авале.

Док је 16 октобра по подне и увече уништавана њемачка борбена група, у простору Велики Врачар, Лаудонов шанец, Мали Мокри Луг, командант 1 брдске дивизије генерал Штетнер, као командант свих њемачких јединица у простору Болеча, чинио је више покушаја, прво слабијим, а потом јачим снагама да изврши продор ка Београду. До 18 часова сви су покушаји остали без успјеха; 4 и 5 српска бригада одржале су своје положаје: Кусак, Липовица, Калуђе-

рица, Голо Брдо, Забран, Лештане. У продужењу ових, 1 крајишка бригада 5 дивизије држала је положаје Осоје, Конопљиште, Зуце, гдје су били и неки дијелови 15 совјетске мотострелачке бригаде, чија је главнина једном колоном отишла по подне овога дана у напад на Велики Врачар преко Миријева, а њена друга колона је на положају југоисточно од Малог Мокрог Луга остала као резерва 4 и 5 српске бригаде.

Око 18 часова Нијемци су почели артиљериску припрему на положаје 4 и 5 српске бригаде. Међутим, у напад су послали само мање снаге, које су прешле на лијеву обалу Болечице, ради заузимања бољих полазних положаја. Да би онемогућила припремани напад противника, 21 дивизија, пошто је пао мрак, извршила је са 4 и 5 бригадом напад, и то: 4 бригада — дуж друма и сјеверно ка Болечкој Механи, а 5 бригада — јужно од друма ка Болечу. У првом нападу непријатељ је био протјеран на десну обалу Болечице. Даље наступање 4 и 5 бригаде задржано је упорном одбраном, иако су више пута вршени јуриши и противјуриши. Око поноћи 16/17 октобра непријатељ је извршио врло јак притисак на 4 и 5 бригаду и оне су морале да се повуку на полазне положаје. Нијемци су то искористили и наставили наступање према Малом Мокром Лугу и Забрану, потискујући наше јединице. Напредујући даље, Нијемци су дио снага упутили преко Бандере ка Голом Брду и обухватили Липовицу са оба крила, коју су после жестоке борбе и заузели. Један батаљон 4 бригаде и један совјетски батаљон имали су осјетне губитке. У рано јутро Нијемци су наишли на снажан отпор на линији Клупе, Ерино Брдо, Смрдан, Голо Брдо, јер су те положаје, поред батаљона 4 српске бригаде, биле већ запосјеле 2 пролетерска и 2 личка пролетерска бригада. Ту је пропао посљедњи покушај Нијемаца да продру у Београд. У току 17 октобра, пошто су процијенили да се тим правцем не могу пробити, почели су прегруписавање за пробој преко Авале према Обреновцу и Шапцу. У том циљу су, 17 октобра око 19 часова, двије њемачке колоне са положаја Мали и Велики Камен и Липовице наступале у правцу Авале и Врчина. Како је у исто вријеме 1 крајишка бригада са три батаљона, ојачана са нешто тенкова, кренула из Врчина са задатком да изврши напад на њемачку групацију, дошло је до жестоке сусретне борбе. Једна колона Нијемаца је са Липовице нападала према Врчину, а друга од Малог и Великог Камена ка Авали. Прва крајишка бригада је са крајњим пожртвовањем и упорношћу успјела да

Учешће грађана
у уличним
борбама

задржи своје положаје сјеверно од Врчина. Колона од Малог и Великог Камена окренула је према селу Зуце, гдје је била дочекана, око 20 часова, од 12 крајишке бригаде 11 дивизије. Дошло је до огорчене борбе, у којој Нијемци, да би постигли циљ, нису жалили жртве. Пошто је непријатељ стално појачавао притисак убацивањем нових снага, штаб 11 крајишке дивизије је 12 бригаду појачао једним батаљоном 5 козарачке и једним батаљоном 32 српске бригаде. Овако ојачана, 12 бригада успјела је да до 24 часа у селу Зуце одржи положаје и не дозволи непријатељу продор ка Авали. Припремајући обрачун са овом групацијом, 17 октобра извучена је из уличних борби и 16 војвођанска дивизија и упућена на положаје Моштаница, Мељак, Рушањ, а 6 војвођанска бригада 36 дивизије била је упућена на Авалу. Истовремено, штаб Прве армиске групе наредио је овога дана штабу 21 српске дивизије да са 1 крајишком, 2 пролетерском, 2 личком пролетерском, 4 и 5 српском бригадом, у садејству са артиљеријом и тенковима 15 совјетске мото-стрељачке бригаде, изврши напад на њемачке снаге у простору Калуђерица, Болеч и да их уништи. При овоме нападу, 21 дивизији садејствоваће 11 крајишка дивизија у простору Авале и 23 српска дивизија у простору Врчин, Рипањ.

У току 16 и 17 октобра настављене су тешке уличне борбе. Пошто је из града био извучен и знатан дио 4 оклопног корпуса, 1 и 6 пролетерска дивизија остале су без довољне подршке у тенковима и артиљерији, тако да су борбе постале још теже и крвавије. Нарочито жестоке биле су у рејону Теразија — за сваку улицу, кућу и спрат на важнијим правцима. Минобацачка и топовска тупњава потресале су град. Омладина Београда храбро је помагала Армији и често и без пушака јуришала да отме оружје.

Прва пролетерска дивизија проширила је своју зону наступања ради извлачења 5 крајишке дивизије из града. Трећа пролетерска бригада је била рокирана на правац сјеверно од Булевара Револуције ка Дунаву. Прва пролетерска бригада је из рејона Народне скупштине и Поштанске штедионице продужила напад Косовском, Лоле Рибара улицом, Хилендарском и Мајке Јевросиме до Улице цара Душана. До краја дана 16 октобра бригада је успјела да избије до Коларчеве улице, Позоришта, Браће Југовића улице, гдје су Нијемци пружили још јачи отпор. Све околне зграде биле су у њиховим рукама, а све улице које воде са Трга Републике биле су фланкиране јаком ватром. Даљи продор био је могућ само заузимањем ових зграда. Осма црногорска бригада са два батаљона овладала је Дечанском улицом и избила до Македонске и палате „Албаније“, а са једним батаљоном до „Лондона“. Трећа пролетерска бригада, у продору ка Улици цара Душана и Страхињића Бана, уз подршку руских тенкова сломила је њемачки отпор и продужила ка Електричној централни и Првој мушкој гимназији, које је послје краће борбе заузела.

Сјутрадан, 17 октобра, настављене су борбе несмањеном жестином. Осма црногорска бригада је са 1 батаљоном послје упорне борбе заузела Игуманову палату и избила на Теразије, које су Нијемци чврсто бранили. Трећа бригада одбила је један јак противнапад од Завода за израду војне одјеће и успјела да Електричну централу одржи у рукама.

На сектору 6 пролетерске дивизије Нијемци су по сваку цијену бранили прилаз зградама министарстава и Железничкој станици. Два батаљона 3 пролетерске и 21 славонска бригада водили су борбе за сваку кућу у Сарајевској улици, гдје су Нијемци чували прилаз Станици. И у току 17 октобра борбе су настављене са истом жестином.

На Чукарици су се такође водиле врло оштре борбе. Први и 2 посадни батаљон имали су задатак да Чукарицу

држе по сваку цијену ради прихвата њемачких снага од Гроцке. Њихову борбу успјешно је подржавала артиљерија са Бежаниске Косе и Аде Циганлије. Шеснаестог октобра чвор одбране чинили су фабрика шећера, тунел, школа и црква, које су Нијемци са околним зградама толико утврдили, да је њихово заузимање било могућно само уз подршку тенкова и артиљерије. Изненадним и снажним нападом, 17 славонској бригади је, уз помоћ батаљона Бродске бригаде, успјело да у ноћи 16/17 октобра заузме школу. Ујутру 17 октобра Нијемци су са лијеве обале Саве добили појачања и са два батаљона, уз подршку артиљерије и тенкова, покушали да изврше продор са Чукарице ка Ванову Брду, да би тиме олакшали ситуацију својих снага код Болеча. У првом јуришу успјели су да, уз подршку тенкова, продру до школе и поново је заузму, али су у даљем продору били заустављени. У току дана они су извршили три јуриша на положаје 17 бригаде и 1 батаљона Бродске бригаде, али без успјеха. Снажним противнападима, нашим јединицама је пошло за руком да до краја дана заузму фабрику коже и шпиритуса.

Уочи 18 октобра, дана општег напада на њемачке снаге на широј просторији Болеча, штаб 21 српске дивизије разрадио је план по коме су јединице добиле ове задатке: 4 српска бригада — са положаја Клупе, Ерино Брдо да напада преко Липовице на Бабин Луг и Старац-Васино Брдо; 2 пролетерска бригада — дуж друма ка Болечкој Механи; 2 личка пролетерска бригада — Голо Брдо, Забран, Раскрсница, Болеч; 5 српска бригада — Осоје, Лештане, Голо Брдо, Болеч, а 1 крајишка бригада — Зуце, Мали и Велики Камен, Лозовик. Требало је да напад подржавају совјетске јединице 15 мотострељачке бригаде (артиљериски пук, минобацачки дивизион и један батаљон пјешадије) и једно одјељење јуришних авиона. За случај покушаја евентуалног продора Нијемаца ка Западу, преко друма Београд—Младеновац, 11 крајишка дивизија поставила је 12 бригаду на положаје у селу Зуце, а 5 козарачку бригаду у село Бели Поток и на Авалу, док је 23 српска дивизија пристизала у рејоне: 14 бригада — Шупљи Кам, Циганске Куће, Карагача; 7 бригада — Заклопача, Крајкова Бара, а 9 бригада — жељезничка станица Клење, Смрдан. Шеста војвођанска бригада 36 дивизије, улазећи под команду 11 дивизије, држала је положаје: са 3 батаљоном на Авали к. 511, са 1 батаљоном — Младице, Шупљи Кам, са 2 батаљоном — источна ивица села Бели Поток, а са 4 батаљоном била је у резерви

у Пиносави. Од совјетских снага, на овом простору биле су: два минобацачка и један противтенковски дивизион (у рејону друма јужно од Авале) и пјешадија око једног батаљона (на Авали и у Врчину).

Напад на окружену непријатељску групацију почео је без артиљериске припреме прије сванућа 18 октобра. Док су 4 српска, 2 пролетерска, 2 личка и 5 српска бригада врло брзо разбиле непријатеља на лијевој обали ријеке Болечице и заплијениле при томе сву технику и наоружање, 12 и 1 крајишка бригада водиле су тешке борбе против њемачких колона које су из простора Болеча покушавале продор у правцу Врчина до Зуца. Са лијево обале Болечице бригаде су енергично гониле непријатеља ка Болечу и стигле у његов простор прије совјетских тенкова. По прелазу на десну обалу, 4 српска бригада је преко Старац-Васиног Брда напала отсјек Болечке Механе, Црквени Забран. Друга пролетерска је дуж друма напала отсјек Болечке Механе, Дољача, 2 личка — Болеч, а 5 српска (из Лештана) такође Болеч. Разбијени на простору Болеча, Нијемци су били у врло критичној ситуацији. Пошто им до 5 часова није пошло за руком да својим нападним колонама изврше продор ка Врчину и Авали, а сада гоњени од бригада 21 српске дивизије са правца од Београда, били су присиљени да оставе сву технику и тешко наоружање и да безглаво траже спасење више у бјекству него у повлачењу, већим дијелом ка Врчину и селу Зуце, а слабијим снагама ка селима Лештане и Заклопача.

Наше бригаде брзо су рашчистиле простор Болеча. Нијемци су само ту имали око 1.500 мртвих и преко 1.100 заробљених. Заплијењено је: око 1.500 разних возила, око 200 топова разних калибара, 80 тенкова и оклопних аутомобила и много друге ратне спреме. Послије овога наишли су са положаја Клупе, Ерино Брдо дијелови 15 мотострељачке бригаде, а из Ритопека један стрељачки батаљон, који су присвојили цио плијен, нарочито моторна возила, тенкове и топове.

Истога дана, 18 октобра, у свануће, Нијемци су продужили нападе на положаје 1 и 12 крајишке бригаде. На отсјеку Мариновац, који је држала 1 крајишка, непријатељ је нападао са знатно надмоћнијим снагама, тако да се десно крило морало повући на Косу и к. 255 источно од Врчина, гдје су се налазиле јединице 23 дивизије, која је држала положаје сјеверно и западно од Заклопаче. Лијево крило бригаде било је одбачено на жељезничку пругу 2,5 киломе-

тра јужно од станице Зуце. Колона што је нападала Зуце, које је бранила 12 крајишка бригада, у првим тренуцима није имала успјеха и била је заустављена. У међувремену, преко Мариновца, код Водичког Брда стигла је трећа колона, која је, бјежећи са просторије Болеча пред јединицама 21 дивизије, у подиласку Водичком Брду потпала под снажну бочну ватру 14 српске бригаде 23 дивизије, па је морала скренути јужно од Зуца ка Авали, угрожавајући тиме 12 бригаду у Зуцу. Због једновременог притиска на положаје 12 крајишке бригаде од Завојничке Ријеке ка Зуцу и појаве непријатеља у позадини, бригада је одмах упутила два батаљона на Авалу, 3 батаљон поставила на положаје на источној ивици села Бели Поток, а 4 батаљон продужио је борбу у Зуцу. Нијемци су, осјетивши да је отпор попустио, у таласима нагрнули преко села, оријентишући се већим дијелом према Авали, а мањим на друм код Шупљег Камена.

За Авалу се развила жестока борба. Око 3.000 њемачких војника тражило је спаса у њеном заузимању, рачунајући да би се са таквих положаја касније лакше извукли било у ком правцу. Али и тај очајнички покушај им је пропао. Први и 2 батаљон 12 крајишке бригаде, 3 батаљон 6 војвођанске бригаде, 4 батаљон 5 крајишке бригаде и нешто руских дијелова одбијали су цио дан жестоке нападе Нијемаца наносећи им огромне губитке. Борбу за одбрану Авале активно су помогли 2 батаљон 6 војвођанске и 3 и 4 батаљон 12 крајишке са положаја: источна ивица села Бели Поток, Соко, западна ивица села Зуце, а јужно од Авале, са положаја Црвени Брод, М. Чот, Младице, 1 батаљон 6 војвођанске, 3 батаљон 5 крајишке бригаде и два совјетска минобацачка дивизиона.

Једновремено са борбама на Авали развиле су се борбе на сектору Врчина и на друму код Шупљег Камена и Младице. Четрнаеста српска бригада је на положајима Карагача—Рт цијело прије подне одољевала њемачким нападним таласима, који су, не успијевајући да пробију положаје, мијењали правац ка отсјеку Шупљи Камен, Младице, који су држали дијелови 1 и 5 крајишке и 6 војвођанске бригаде. На крају дана 18 октобра, све њемачке снаге из простора Болеча, гоњене са сјевера од бригада 21 српске дивизије, биле су збијене између Врчина, Зуца, Авале и Авалског друма, гдје су, борећи се са очајничком упорношћу, по цијену од око 4.000 мртвих и заробљених, очекивале пад мрака, надајући се пробоју преко Авалског друма на запад. Али их је и та последња нада изневјерила. Само двије групе, у ја-

чини од око 300—500 војника, успјеле су да се у току ноћи извуку на отсјеку М. Чот, Младице и код Шупљег Камена преко комуникације ка Ришњу. Главнина опкољене групације остала је чврсто у обручу, који се као омча неумитно стезао око врата окорјелог злочинца. Ближио се час коначног обрачуна и крај мука напаћеном Београду.

У току ове етапе одбијени су и сви противнапади и покушаји пробоја њемачких снага из града у циљу спајања са смедеревском групацијом. Послије пет дана борби у граду (од 14 до 18 октобра), Нијемци су били одбачени на посљедњу линију унутрашње одбране — Жељезничка станица, зграде министарстава, палата „Албанија“, Калемегдан. Пошто су обе њемачке групације претрпјеле неуспјех и пошто њемачка команда није могла рачунати на благовремено пристизање нових снага, даља одбрана Београда могла је имати значаја само у погледу добитка у времену ради организовања наредне одбранбене линије у Сријему. Исход борби за Београд био је одлучен.

Дејство ове етапе карактерише се жилавошћу и жестином борби оба противника и ванредном динамичношћу вођених бојева. У овој пресудној етапи наше је командовање показало велики смисао за маневар: благовременим и целисходним прегруписавањем снага оно је обезбиједило побједу. На другој страни, њемачка команда направила је низ крупних оперативних и тактичких гријешака. Спорост покрета смедеревске групације ка Београду, а затим покушај продора у град малим снагама, умјесто јаким ешелоном за пробој, условили су не само пораз него и потпуну катастрофу главнине снага у простору Авале. Позната издржљивост наших бораца и наша велика искуства у ноћним борбама и бојевима за насељена мјеста (Прозор, Ливно, Бихаћ, Јајце, Тузла итд.) такође су и у овим тешким даноноћним борбама на прилазима и улицама Београда били чинилац од пресудног значаја.

Садејство између наших јединица и трупа Совјетске армије било је, углавном, добро остварено у овој етапи. Према конкретној ситуацији и отпору противника, команданти совјетских тенковских и артиљериских јединица укључивали су се у процес боја и повезивали са нашим штабовима дивизија и бригада. Чак је и штаб 4 оклопног корпуса предложио да се успостави чвршћа веза и створи заједнички план даљег дејства. (Истина, ово није сметало команди совјетских трупа да насилно присвоји сав наш ратни

плијен који смо задобили од разбијене смедеревске групације у рејону Болеча).

Трећа етапа обухвата дејство од 18 до 22 октобра у циљу потпуног уништења њемачке групације код Авале и ликвидацију последњих упоришта у граду. У току ноћи 18/19 октобра борбе су настављене са несмањеном жестином. Опокољене њемачке снаге на простору Врчин, Зуце, Авала, Шупљи Камен покушавале су пробој на све стране. Поједине групе враћале су се свијесно или, губећи оријентацију, несвјесно ка Болечу, и оне су у току 19 октобра биле уништене или заробљене од бригада 21 српске дивизије. Највећи дио Нијемаца усмјерио је правац продора на Авалски друм и према Авали, а слабије снаге вршиле су притисак ка Врчину. Зато су положаји на Авали били појачани једним батаљоном 2 пролетерске бригаде, а 7 српска бригада била је са простора Заклопача упућена ка Мариновцу, сјеверно од Врчина, 9 српска бригада заузела је положај Смрдан, жељезничка станица Клење.

Пошто су, углавном све, њемачке снаге из простора Болеча до 19 часова биле потиснуте преко жељезничке пруге Врчин—Зуце, приступљено је стезању обруча око њих. У том циљу, 14 српска, 2 личка и 12 крајишка бригада извршиле су са положаја Карагача, Мариновац, Зуце, Бели Поток јак притисак ка Авалском друму. Истовремено, наше снаге са Авале прешле су у противнапад на њемачке снаге које су тежиле ка њој. Деветнаестог октобра ујутру и у току дана, под снажним наљетом свих наших бригада и уз подршку три совјетска артиљериска дивизиона и нешто тенкова, Нијемци су трпјели велике губитке. Поједине групе су у таласима покушавале пробој у рејону Шупљи Камен. Њемачко командовање више није функционисало. Свака група тражила је рјешење за себе. У непосредном додиру, кад се борба водила само аутоматом, бомбама и ножем, у стрељачки stroj наших бораца и међупросторе аутоматских оруђа проваљивала је понека група избежумљених Нијемаца. Главнина њихових снага била је овдје уништена или заробљена. Ту је погинуо као командант групације и командант 1 брдске дивизије генерал Штетнер.

Поједине групе које су се пробиле преко Авалског друма дочекиване су и уништаване од 6 војвођанске бригаде на положајима испред Рушња, на Караули и Љутој Страни, затим од 9 српске бригаде код Смрдана, жељезничке станице Клење и на сјеверној ивици Рипња. Потискиване од Рушња и Рипња, неке групе су се прикупљале у рејону

Љуте Стране, гдје су их у току дана и пред мрак уништиле 5 и 12 крајишка бригада.

Борбе у граду настављене су са несмањеном жестином. Нијемци су 19 октобра посљедњи пут покушали да се са Чукарице пробију ка Раковици и Дедињу, али је њихов напад био сломљен, тако да су били присиљени на повлачење. Седмнаеста бригада 28 дивизије заузела је фабрику шећера и избила до подвожњака. Нијемци су се и даље држали на Чукарици у цркви, школи и тунелу. Њихова одбрана у граду, која је била појачана са још два батаљона 118 дивизије, давала је жесток отпор 1 и 6 пролетерској дивизији, нарочито око зграда министарстава, у хотелу „Москва“ и палати „Албанија“ и са трга Републике, гдје су се борбе водиле за сваки спрат и собу. На крају дана, 18 октобра, на јуриш су биле заузеле зграде министарстава, осим Министарства саобраћаја, а дијелови 1 дивизије одлучном борбом заузели су зграду садашњег Централног дома ЈНА и Народно позориште и продужили ка Универзитету.

У току 19 октобра била је заузета и палата „Албанија“, хотел „Москва“, Министарство саобраћаја, Жељезничка станица и завод за израду војне одјеће. На простору око универзитетских зграда вођене су тешке борбе. Дијелови 1 пролетерске дивизије храбро су јуришали на опколене

После борби
код зграда
министарстава

Нијемце у згради бивше Управе града Београда, разорили је и уништили заједно са окупатором, који као да је са повећаном упорношћу бранио ову злогласну тврђаву старог фашистичког режима. Пре него што су отступили ка Калемегдану и Сави, Нијемци су запалили и минирали више зграда. У ноћи 19/20 октобра они су били принуђени на повлачење преко Саве. Једна група Нијемаца била је окружена на Калемегдану, а друга на Чукарици. Око 2 часа 20 октобра, 3 бригада 1 дивизије, наступајући обалом Дунава, избила је са једним батаљоном на ушће Саве, а са два батаљона, уз подршку 10 тенкова, до 6 часова заузела је Калемегдан. Посљедњим борбама око моста на Сави, који је око 8 часова заузет нештећен, Београд је био ослобођен.

Њемачке јединице које су се повукле преко Саве, помогнуте дијеловима 118 дивизије, покушале су да организују одбрану на лијевој обали ријеке, наслањајући се на Земун и Бежаниску Косу.

Двадесетог октобра око 9 часова, под заштитом јаке артиљеријске ватре, као I ешелон почела је прелаз преко моста 13 пролетерска бригада и снаге око једног батаљона совјетске пјешадије. Ширећи се брзо под борбом лијево и десно и продирући до жељезничке пруге, ове снаге су ускоро овладале ужим мостобраном. Потом је, под заштитом овог ешелона, пребачена, као II ешелон, Космајска бригада, која је заузела правац према селу Бежанији, а 13 пролетерска бригада према Земуну. Послије борбе од неколико часова, обе бригаде потпуно су овладале жељезничком пругом. Око 16 часова почела је прелаз, као III ешелон, и 1 личка пролетерска бригада, која под борбом заузима канал Галовица и продире до ивице села Бежаније, гдје је била принуђена да се заустави услијед јаке непријатељске ватре.

У току ноћи 20/21 октобра пребачена је и 2 личка пролетерска бригада и постављена као резерва позади Космајске бригаде. Ујутру 21 октобра почео је напад на Бежаниску Косу и Земун. Тринаеста пролетерска и Космајска бригада успијевају под јаком борбом да продру до јужне ивице Земуна, гдје су биле заустављене добро организованом ватром непријатеља. Прва личка бригада, под заштитом артиљеријске ватре, рокирала се на сјевер и преко аеродрома, у снажном налету, избила на Бежаниску Косу. Око 9 часова два њемачка батаљона, уз подршку једне чете тенкова, извршили су противнапад на 1 личку бригаду, која га је одбила после пола часа, помогнута од совјетске артиљерије. У току дана бригада је задржала своје положаје, али је била

изложена дејству непријатељске ватре из села Бежаније, из Новог Села и Новог Града. У току 21/22 октобра, на цијелом фронту вршени су напади, али су Нијемци пружали огорчен отпор. Њихова артиљерија снажно је подржавала отпор својих јединица. Али то је био и посљедњи њихов отпор у борби за Београд. Снажним јуришем наших бригада они су истјерани из Земуна и са Бежаниске Косе и отступили су према Новом Саду и Руми. Тиме су послије 12 дана упорних и тешких борби наших и совјетских јединица, завршене борбе за Београд.

Београд, који је у својој дугој и мучној али славној историји много пута освајан, рушен, бомбардован, паљен, пљачкан и опет ослобађаван, није никад поклекнуо, није испустио своју слободарску заставу. За његово ослобођење славних октобарских дана 1944 године бориле су се јединице исковане у револуцији наших народа готово из свих крајева наше земље. На прилазима граду, и у уличним борбама дали су своју крв неустрашиви борци и славни пролетери, синови Шумадије, Крајине, Црне Горе, Лике, Далмације, Хрватске, Славоније, Топлице, Војводине итд. Кроз борбе у ослобођењу Београда и дате животе још више се учврстило братство и јединство народа Југославије исковано у огњу Ослободилачког рата. А Београд је достојно дочекао своје ослободиоце, активном борбом, са пјесмом и цвијећем и хиљадама нових бораца за даље бојеве за потпуно ослобођење наше домовине.

У борбама за Београд наша пјешадија — као основни род војске — поднијела је главни терет. Совјетске тенковске и артиљериске јединице такође су успјешно извршавале задатке који су им као таквима могли бити постављени. Треба напоменути да је у току борби у граду допринос становништва, нарочито припадника радничке класе, био свестран и значајан.

Велика пobjеда коју је извојевала наша Армија ослобођењем главног града имала је за нас огроман војно-политички значај. Стварањем стабилне и простране територије у Србији и Војводини, повезане са осталим ослобођеним просторијама, и доласком Владе и Врховног штаба у Београд, биле су створене нове могућности у даљој политичкој и економској изградњи земље и даљем јачању Армије. Посебно, ослобођење Београда имало је велик значај за ток и даље вођење рата на нашем ратишту.

Група армија „Е“ са југа није се могла више повући главном магистралом, која из Грчке води према Будимпешти, и садејствовати у одбрани Аустрије и Мађарске. Ова групација је најприје набачена на слабо комуникативни црногорско-босански масив, а затим у завршним операцијама и потпуно уништена.

Послије ослобођења Београда, наша Армија је самостално преузела дио фронта између трупа Совјетске армије на десном крилу — на Дунаву — и трупа Савезника у Италији, оперативно и снажно садејствујући и једнима и другима, нарочито свом десном сусједу, Совјетској армији.

Извршавајући овако крупне задатке, Југословенска армија је са знатним дијелом снага прешла на фронталан начин ратовања и тиме употпунила своја иначе богата ратна искуства.

Према прикупљеним подацима, у овој операцији непријатељ је имао 16.799 мртвих и 8.739 заробљених, а наши губици износили су 1.595 мртвих, 3.379 рањених и 162 нестала. Губици совјетских јединица нису нам познати. Наш ратни плијен био је велик.

Генералпотпуковник
Саво Дрљевић

САДРЖАЈ

Генералпуковник <i>Пеко Дапчевић</i>	V
Предговор	V
Генералмајор <i>Петар Томац</i>	
Стратегиски значај Београда	1
Арх. <i>Драгољуб Јовановић</i>	
Београдска тврђава	17
Проф. <i>Глиша Елезовић</i> , дописни члан САН	
<i>Гавра Шкриванић</i> , стручни сарадник	
Историског института САН	
Турци први пут под Београдом	37
Поход Мурата II на Београд 1440 године	43
Поход Мехмеда II Освајача на Београд	53
Пад Београда под турску власт 1521 године	63
Генерал у пензији <i>Милаш Крагујевић</i>	
Београд пада први пут под аустриску власт	77
Еуген Савојски заузима Београд 1717 године	87
Аустријанци по трећи пут заузимају Београд	99
Потпуковник <i>Недељко Максимовић</i>	
Карађорђе ослобађа Београд	111
<i>Реља Новаконић</i> , предавач филозофског факултета у Београду	
Турци коначно напуштају Београд	127
Пуковник <i>Јован Луковић</i>	
Борбе за Београд 1914 године	139
Потпуковник <i>Димитрије Трифуновић</i>	
Београдска операција 1915 године	153
Генералпотпуковник <i>Сава Дрљевић</i>	
Ослобођење Београда 1944 године	185

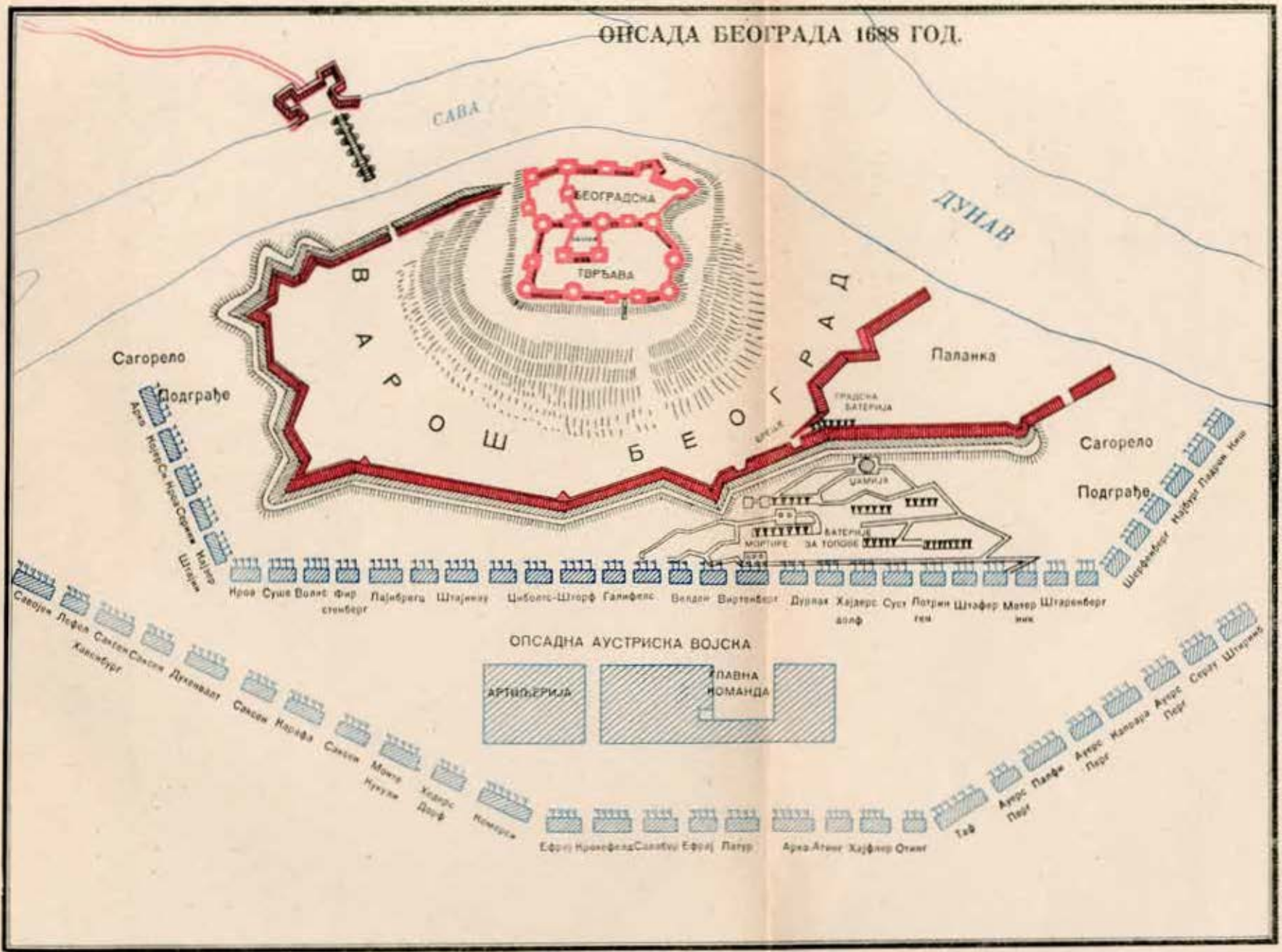
ИЗДАЊЕ
НОВИНСКО-ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
„БЕОГРАДСКЕ НОВИНЕ“

ЈЕЗИЧКА РЕДАКЦИЈА
ЖИВОРАД ЈОВАНОВИЋ

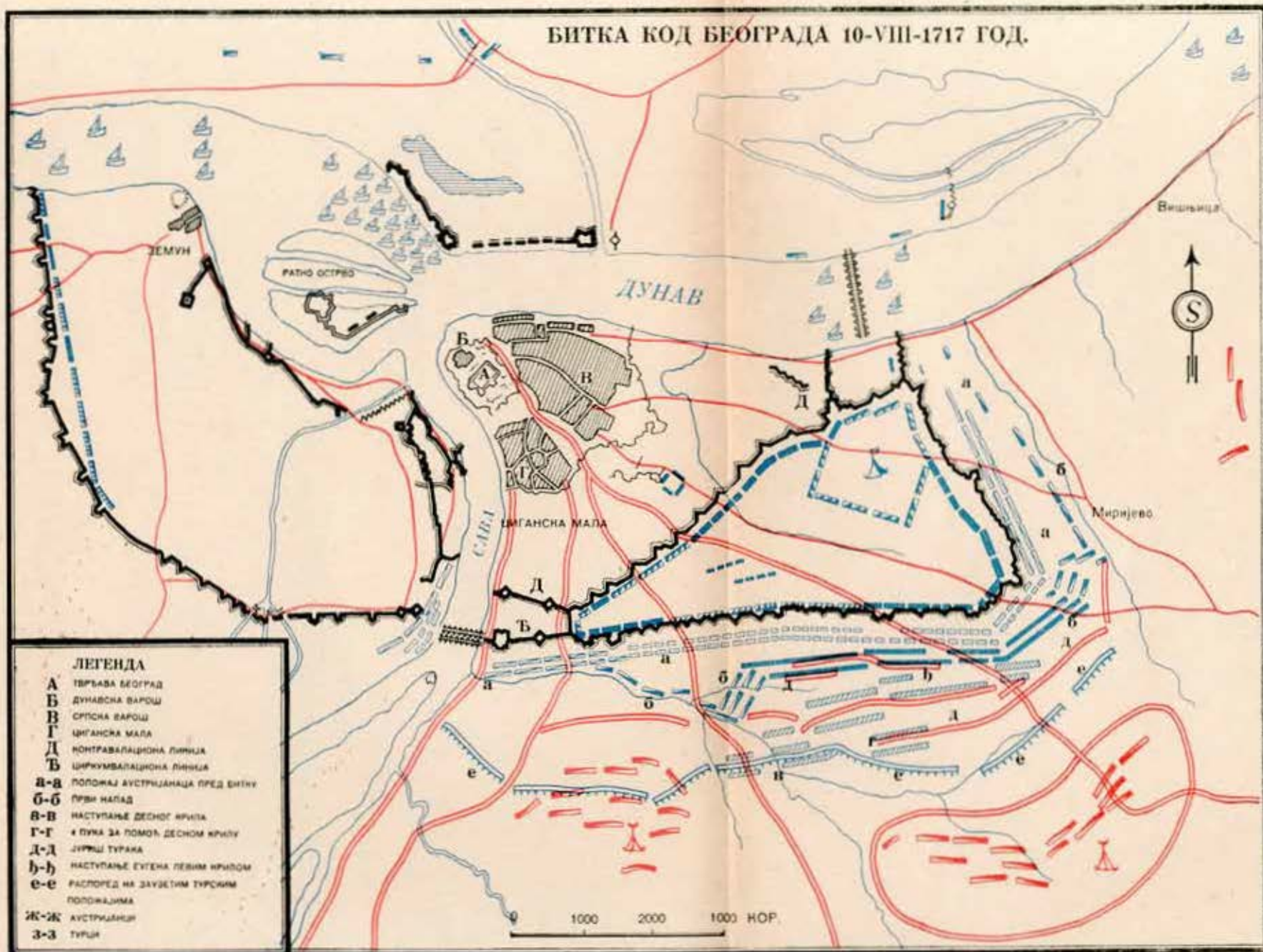
КОРЕКТУРА
ЈОВАН ШИЈАК

ШТАМПА
„КУЛТУРА“ БЕОГРАД
МАКЕДОНСКА 4

ОПСАДА БЕОГРАДА 1688 ГОД.

БИТКА КОД БЕОГРАДА 10-VIII-1717 ГОД.

ЛЕГЕНДА

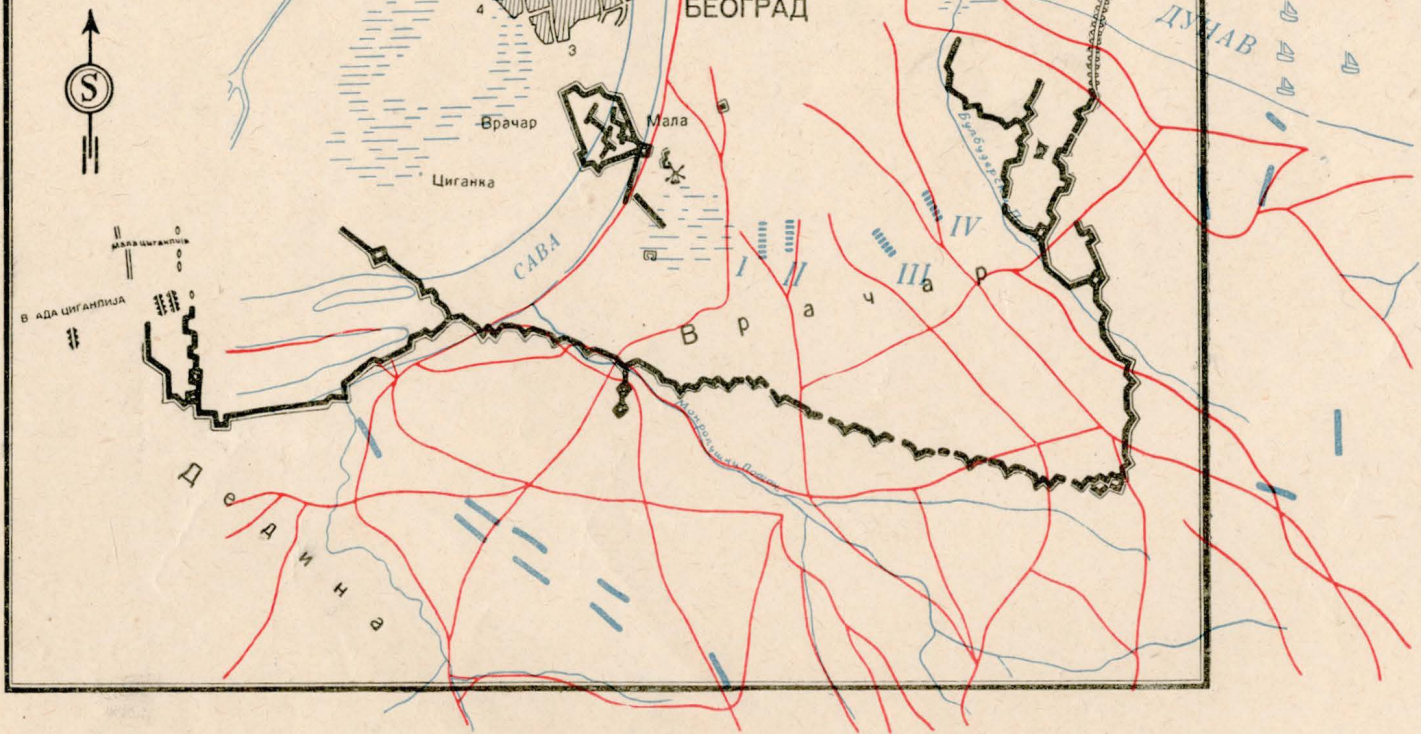
- А Тврђава Београд
- Б Дунавска Барош
- В Српска Барош
- Г Циганска Мала
- Д Контравалациона линија
- Ђ Циркумвалациона линија
- а-а Попонај Аустријанаца пред Битку
- б-б Први Напад
- в-в Наступање десног крила
- г-г Пука за помоћ десном крилу
- д-д Јурци Турака
- ђ-ђ Наступање Еугена левим крилом
- е-е Распоред на заузетим турским положајима
- ж-ж Аустријанци
- з-з Турци

1000 2000 1000 НОР.

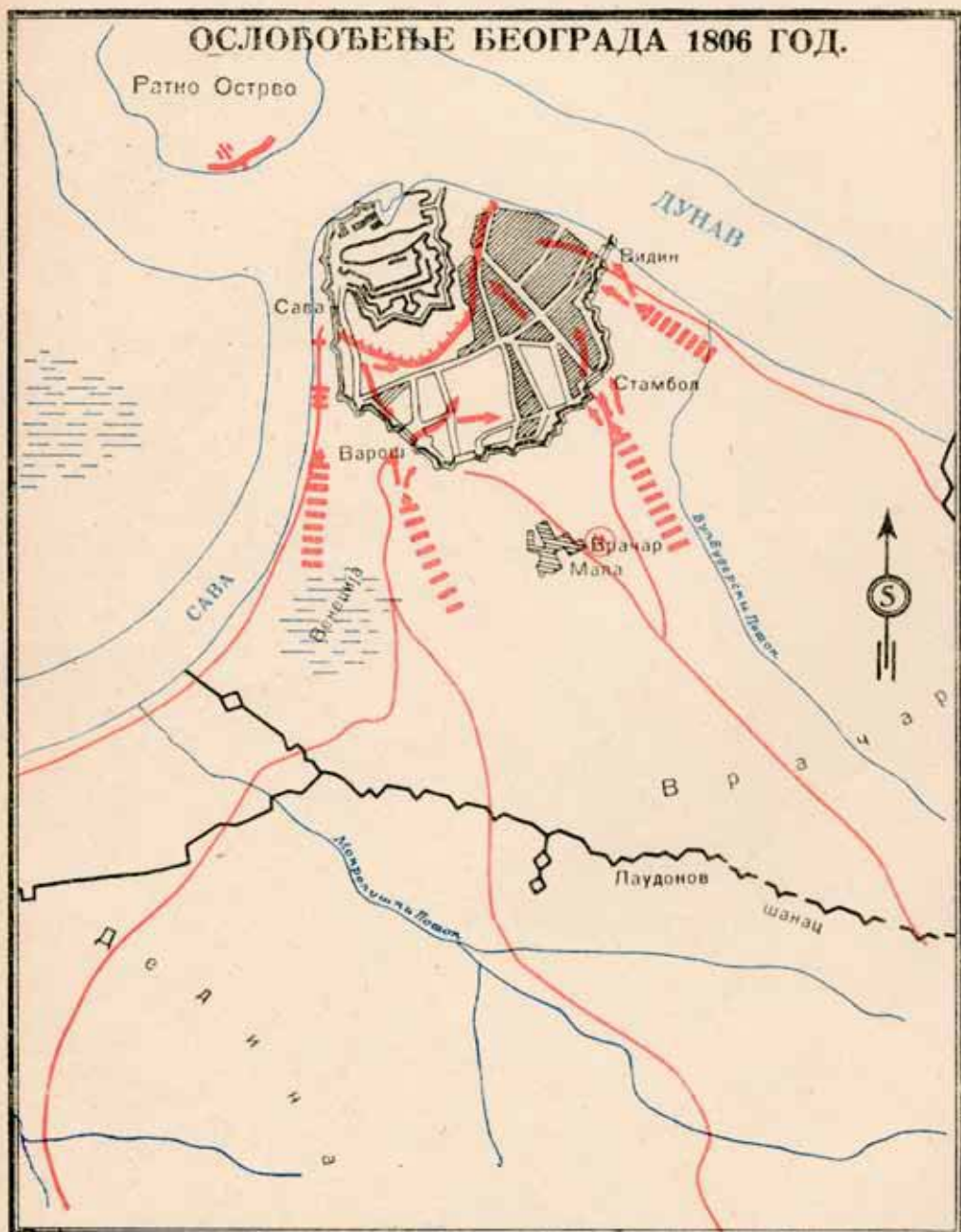
ОПСАДА БЕОГРАДА 1789. ГОД.

- ЛЕГЕНДА
1 СМЕДЕРЕВСКА НАПИЈА
2 ВИДИН НАПИЈА 3 СТАМБОЛ НАПИЈА
4 БАЊАЛУЧНА НАПИЈА
5 ШАБАЧКА НАПИЈА 6 КУЛА НЕБОЈША
||| АУСТРИЈАНЦИ

0 1000 2000 КОР.

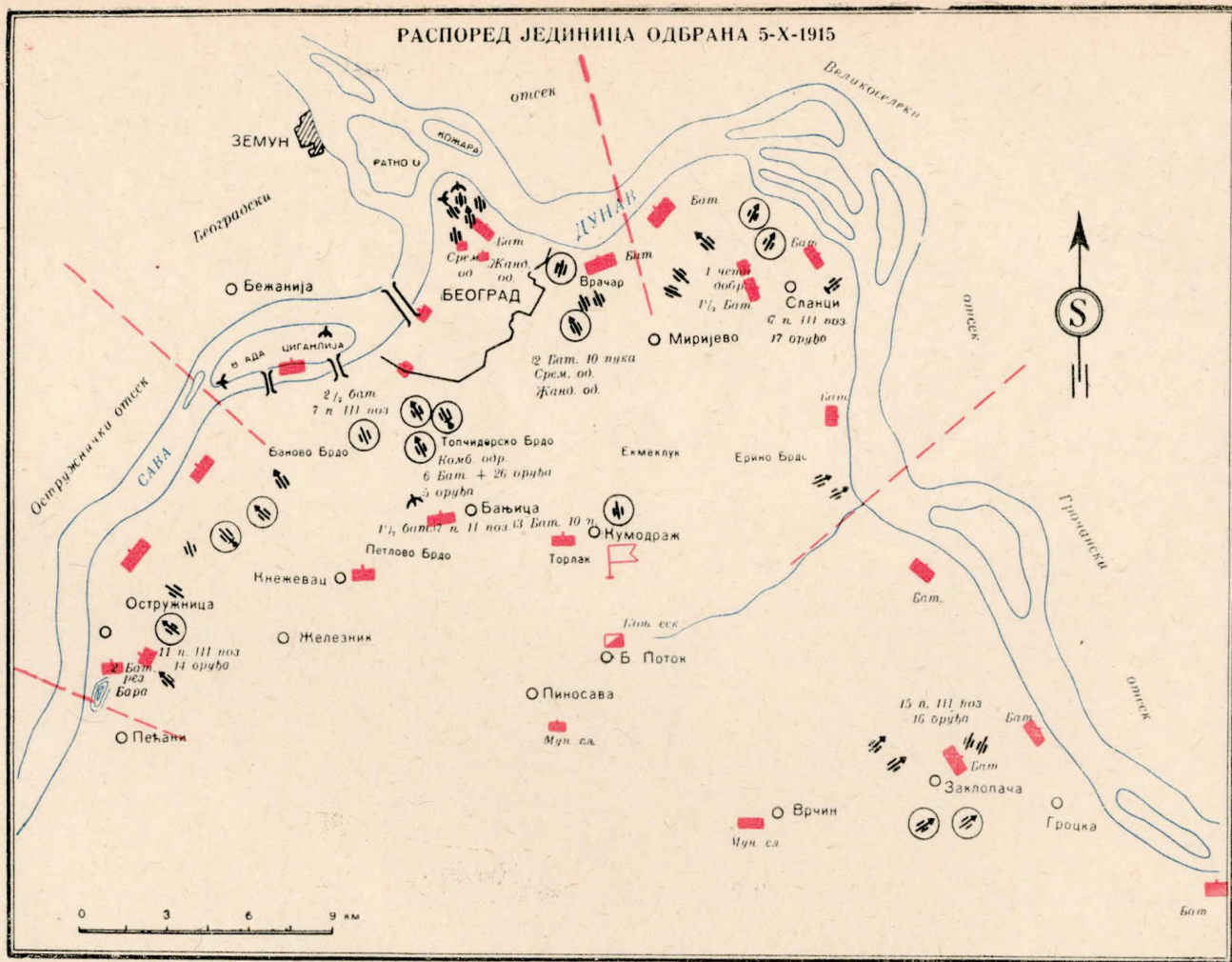

ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА 1806 ГОД.

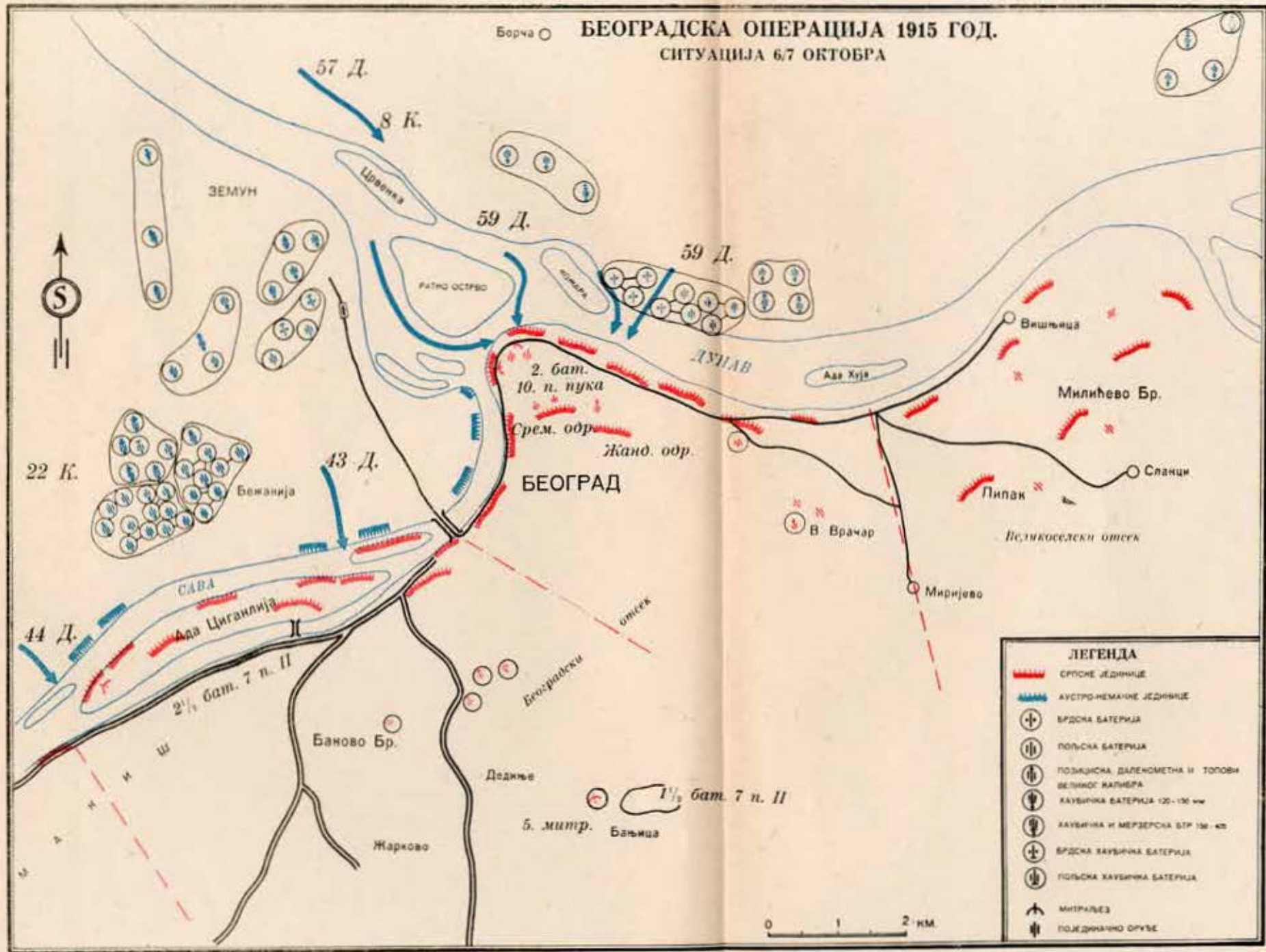

РАСПОРЕД ЈЕДИНИЦА ОДБРАНА 5-X-1915

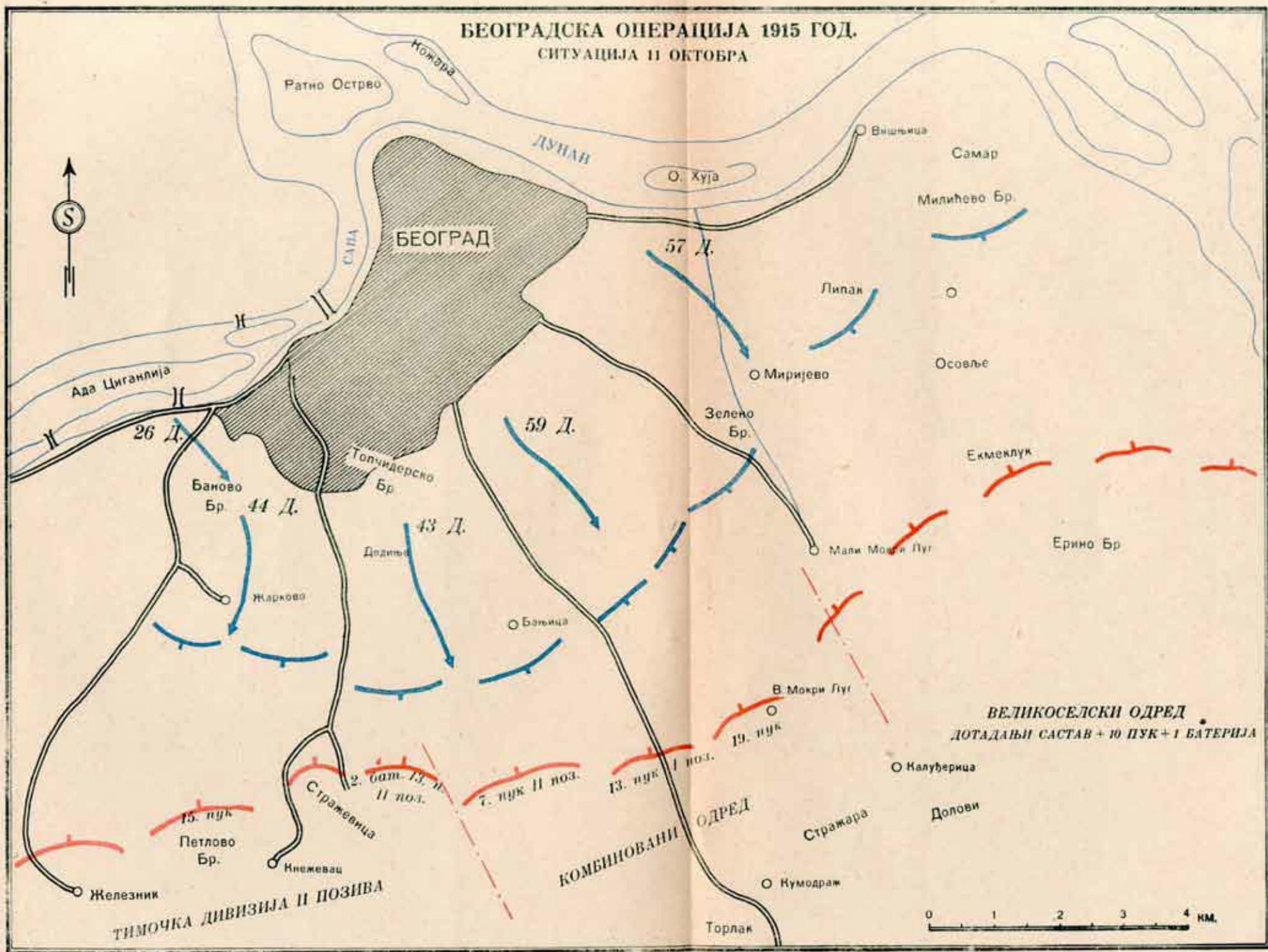
Борча ○ **БЕОГРАДСКА ОПЕРАЦИЈА 1915 ГОД.**
СИТУАЦИЈА 6/7 ОКТОБРА

ЛЕГЕНДА

	СРПСКЕ ЈЕДИНИЦЕ
	АУСТРО-НЕМАЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ
	БРДСКА БАТЕРИЈА
	ПОЉСКА БАТЕРИЈА
	ПОЗИЦИОНА ДАЛЕКОМЕТНА И ТОПОВИ ВЕЛИКОГ КАЛИБРА
	КАУВИЧНА БАТЕРИЈА 120-130 мм
	КАУВИЧНА И МЕРЗЕРСКА БТР 130-140
	БРДСКА КАУВИЧНА БАТЕРИЈА
	ПОЉСКА КАУВИЧНА БАТЕРИЈА
	МИТРАЉЕЗ
	ПОЈЕДИНАЧНО ОРУЂЕ

БЕОГРАДСКА ОПЕРАЦИЈА 1915 ГОД.
СИТУАЦИЈА 11 ОКТОБРА

НАСТУПАЊЕ СРПСКИХ ДИВИЗИЈА

ЛЕГЕНДА

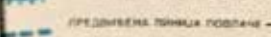
ПРАВИ НАПАД СРПСКЕ ДИВ.

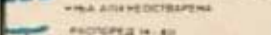
ПОКРЕТ ОД 12-14-89

РАСПОРЕД АУСТРИЈАКА 12-89

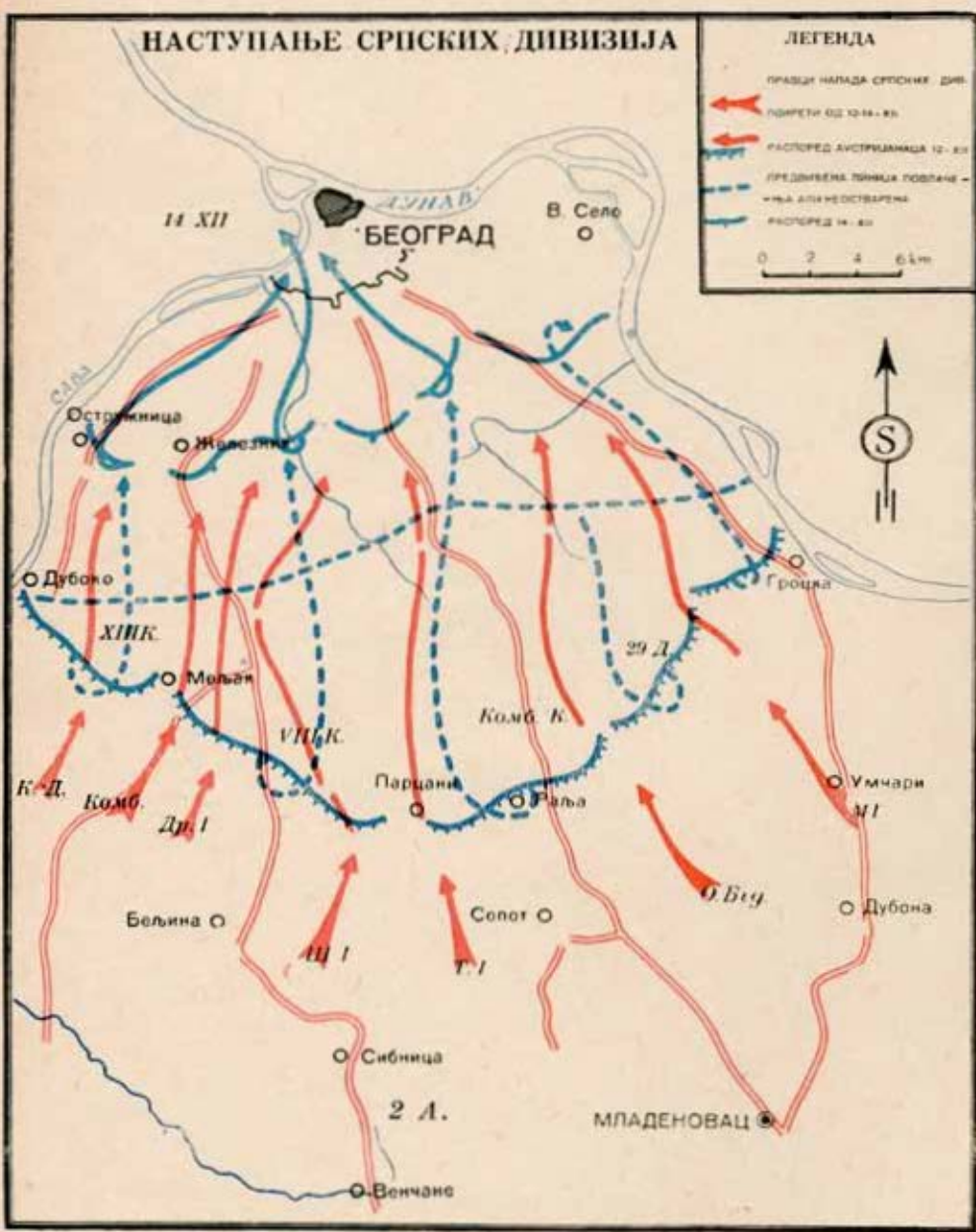
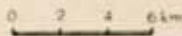
ПРЕДВИДЕНА ЛИНИЈА ПОВЛАЧЕ

УМА АЛИ НЕОСТАВАРЕНА

ПРОПРЕД 14-89

ЛЕГЕНДА

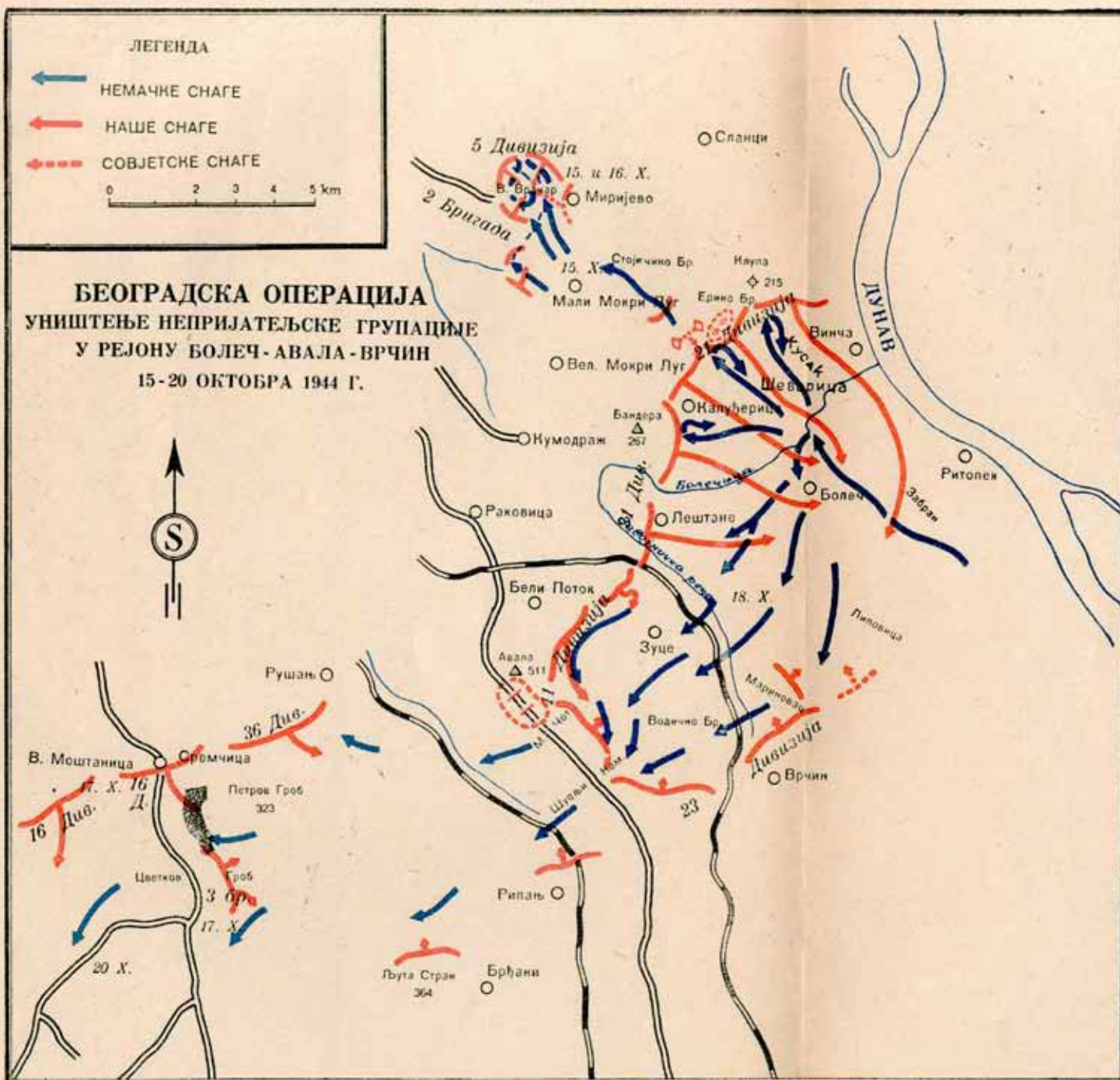
← НЕМАЧКЕ СНАГЕ

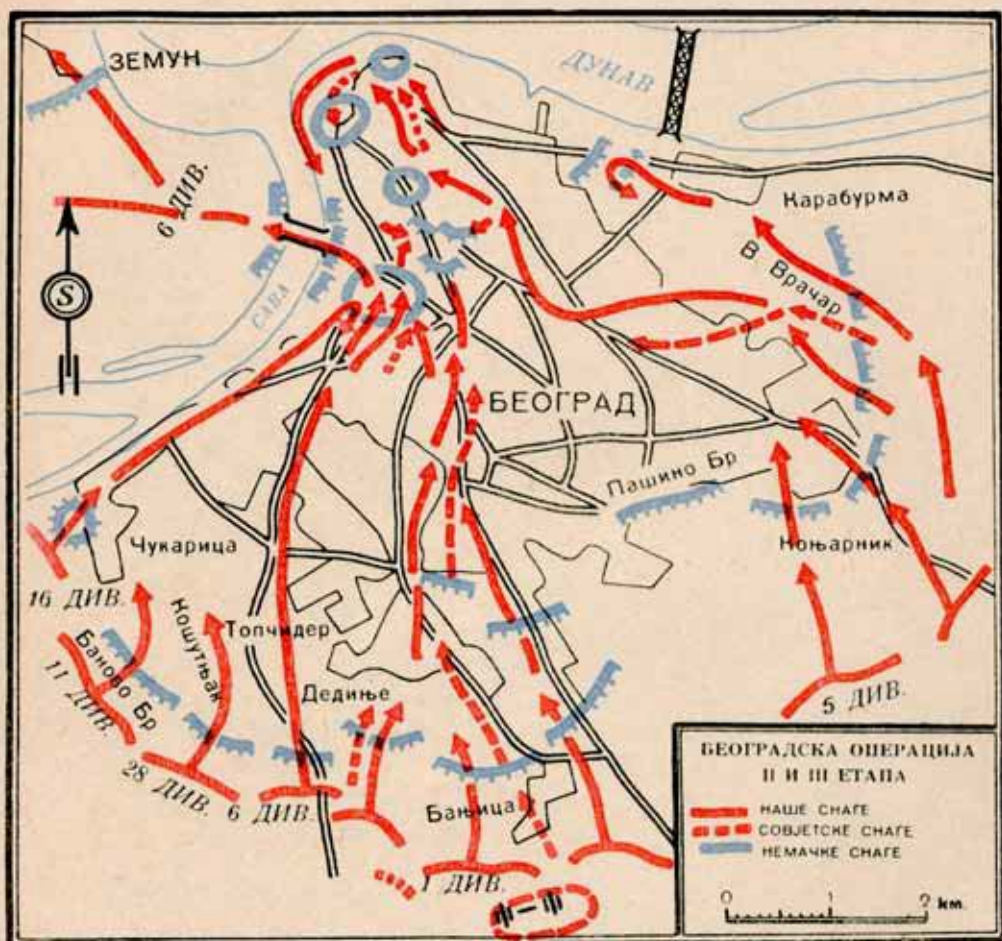
← НАШЕ СНАГЕ

← СОВЈЕТСКЕ СНАГЕ

0 2 3 4 5 km

БЕОГРАДСКА ОПЕРАЦИЈА
УНИШТЕЊЕ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ГРУПАЦИЈЕ
У РЕЈОНУ БОЛЕЧ-АВАЛА-ВРЧИН
 15-20 ОКТОБРА 1944 Г.

ЦЕНА 320 ДИИ